

T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

ARNAVUTLUK'TAKİ RESMİ DİN POLİTİKALARININ
DİNİ YAPIYA ETKİSİ
(1944-1985)

Anis QAFA

BURSA 2012

T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

ARNAVUTLUK'TAKİ RESMİ DİN POLİTİKALARININ
DİNİ YAPIYA ETKİSİ
(1944-1985)
(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan:

Anis QAFA

Danışman:

Doç. Dr. Vejdi BİLGİN

BURSA 2012

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Sosyolojisi Bilim Dalı'nda **701021016** numaralı **Anis Qafa**'nın hazırladığı "Arnavutluk'taki Resmi Din Politikaları ve Dini Hayata Etkisi" konulu Yüksek Lisans çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 07 / 09 / 2012 günü 09:00 - 10:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **başarılı**(başarılı/başarısız) olduğuna **oybirliği**(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Doç. Dr. Vejdi BİLGİN
Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Kemal ATAMAN
Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Abdullah KARAHAN
Uludağ Üniversitesi

...../...../ 20.....

ÖZET

Yazar	: Anis QAFA
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı	: Din Sosyolojisi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: VIII + 95
Mezuniyet Tarihi	: .../09/2012
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Vejdi BİLGİN

Arnavutluk'taki Resmi Din Politikalarının Dini Yapıya Etkisi (1944-1985)

Arnavutluk'ta din sosyolojisiyle ilgili yapılan çalışmaların sayıları pek azdır. Bu konuyu ele almamızın ilk nedeni Arnavutluk'ta Komünizm döneminde dini hayatın hiç ele alınmamış olmasıdır. İslam dininin demokrasi dönemine kadar varlığını nasıl koruduğu ve hangi yoldan geçtiği bilinmemekte, gençler hatta orta yaşlılar bile komünizm döneminde dinin çektiği ızdırapları hatırlamamaktadırlar. Burada biz sadece Müslümanlara yapılan uygulamalar değil, Hıristiyanlara karşı yapılan haksızlardan da bahsetmeye gayret edeceğiz. Çünkü bu dönemde dini müesseseler yıkılırken sadece camiler değil, kiliseler de yıkıldı. Ancak tezde, söz konusu din politikalarının özellikle Müslümanların dini hayatını nasıl etkilediğini ortaya koymaya çalışılmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Arnavutluk, komünizm, resmi din politikaları, İslam dini, dini ibadetler, dini müesseseler, dindarlık olgusu

ABSTRACT

Author	: Anis QAFA
University	: Uludağ University
Department	: Philosophy and Religious Studies
Discipline	: Sociology of Religion
Characteristic of the Thesis	: Master's thesis
Number of Pages	: VIII + 95
Graduation Date	: .../09/2012
Supervisor	: Vejdi BİLGİN, Ph. D., Associate Professor

Formal Religion Policy in Albania and the Its Effects of Religious Life (1944-1985)

There are less number of studies are held related to religion sociology in Albania. Having been studied mostly by Christian Scholars not Islamic Scholar, these works show us they are studied according to Christian Belief. The first reason why we interested in this topic “Formal Religion Policy in Albania And Its Effects of Religious Life (1944 - 1985)” is that it has not been studied before during Communist Regime in Albania. Until the Democracy Period how Islam Religion be alive, what kind of struggles has it lived is completely unknown. Both elderly and youngsters are unable to remember the gloomy and grief days of that period. We try to express wrongs towards not only Islam but also Christian Religion in our study. Since, in that period mosques and churches were demolished at the same time by the regime followers. Despite the fact that this thesis is interested in either Muslims or Christians, it tells about today’s Muslims and Christians.

KEY WORDS: Albania, communism, formal religion policy, The religion of Islam, religious worship, religious institutions.

ÖNSÖZ

Arnavutluk kartalların diyarı olarak bilinen ve Balkan yarımadasında bulunan bir ülkedir. Osmanlı Devleti on dokuzuncu asırdan yirminci asra kadar gündün güne gücünü, yıldan yıla Balkanlardaki topraklarını kaybetmekteydi. Osmanlılar 1900'lerin başlarında Balkanlardaki neredeyse bütün topraklarını kaybetmiş vaziyette bulunuyordu. Burada Osmanlı'dan kopmayan en son nüfus Adriyatik'in kıyasında bulunan arnavutlardı. Osmanlı orduları nereye gitmişlerse onlar da gitmişler, nerede bir fetih gerekmişse onlar da en ileri saflarda yer almışlardır. Hatta söyleyenlere göre, komutan geri çekilme emri verince onlar geri çekilmezlermiş. Bu davranıştan dolayı “*Arnavut*” kelimesi ile “geri çekilmemek ve sebat etmek” özdeşleşmiştir. Dünyada bu isimle onları sadece Türkler çağırılmaktadır. Arnavutlar ise kendilerine Shqiptar (kartal), ülkelerine “Shqiperi” (Şkiperi), yani “Kartal Diyarı” demektedir.

Bilimsel araştırmanın önemli bir unsuru, bir olayı –şimdiki zamandan anlayabilmek için onun geçmişten bugüne kadar geçirmiş olduğu bütün gelişim dönemlerini çözümlenektir. Bunu yaparken problemin başlangıç noktasına gitmek gerekir. Geçmiş zamanın bütün tecrübelerini yaşamışçasına hissederek, o dönemin insanı olmak ve aynı tecrübeleri hayalen görmek gerekmektedir. Bu felsefeden hareket eden çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Birinci bölümde İslam dininin Arnavutluk'ta nasıl yayıldığından özetle bahsetmeye çalıştık. İlk kurulan Arnavutluk devletindeki dinin öneminden bahsettik. İslam'ın 1912 yılından 1944 yılına kadar Arnavutluk'taki tarihini ve Arnavut halkı üzerindeki otoritesini ele aldık. Daha sonra Komünizm ideolojisinin Arnavutluk'a gelişi, hâkim oluşu ve resmi politikalarını tarihî bilgilere dayanarak detaylı bir şekilde açıkladık.

İkinci bölümde dini yapıdaki değişimler ana başlığı altında dini bilgi kaynaklarını oluşturan aile, din adamları, dini gruplar ve dini kitapları ele aldık. Daha sonra Komünizm dönemindeki İslam'ın en önemli dini pratikleri namaz, oruç, kurban, hac, zekat gibi ibadetlerin insanlar tarafından nasıl yerine getirildiklerini, dini gün ve

bayramların nasıl kutlandığını açıkladık. En son ise farklı değişkenler ışığında Arnavut dindarlığını açıklamaya çalıştık.

Bu tez konusunu seçmemde yardımcı olan değerli ağabeyim M. Enes ERGENE'ye, araştırmalarımı sürdürürken daha fazla bilgi bulmamda ve daha fazla kişiye ulaşmamda yardımcı olan Tauland BICA'ya hususi olarak teşekkür ederim.

Çalışmamın ortaya çıkmasında manevi ve fikri açıdan her zaman destek olan ve yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen ve Din Sosyolosini sevdiren değerli danışman hocam Doç. Dr. Vejdi BİLGİN'e teşekkürü bir borç bilirim.

Anis QAFA

Korça 2012

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ-----	V
İÇİNDEKİLER-----	VII
KISALTMALAR-----	VIII
GİRİŞ-----	1

BİRİNCİ BÖLÜM RESMÎ DİN POLİTİKALARI

A. 1945'E KADAR ARNAVUTLUK'TA DİNİ YAPI-----	3
B. ARNAVUTLUK'TA KOMÜNİST DÖNEM-----	19
C. KRONOLOJİK OLARAK KOMÜNİST REJİMİN DİN POLİTİKALARI-----	22
1. 1945-1967 Arasındaki Dönem-----	23
2. 1967-1985 Arasındaki Dönem-----	31
D. DİN POLİTİKALARININ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE YAYIN HAYATINA YANSIMALARI-----	35
1. Komünist Eğitim Müfredatında Din-----	35
2. Komünist Dönem Medyasında Din-----	38
3. Komünist Dönem Kitap Neşriyatında Din-----	42

İKİNCİ BÖLÜM DİNİ YAPIDAKİ DEĞİŞİM

A. DİNÎ BİLGİ KAYNAKLARI-----	48
1. Aile-----	48
2. Hocalar-----	50
3. Dinî Gruplar-----	53
4. Dinî Kitaplar-----	57
B. DİNÎ PRATİKLER-----	63
1. Namaz ve Oruç-----	63
2. Bedenî ve Mâli İbadetler-----	67
3. Kur'an Tilaveti ve Mevlid-----	71
4. Bayramlar ve Mübarek Gecelerin Kutlanması-----	75
5. Hayatın Geçiş Döneminde Din-----	76
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME-----	81
BİBLİYOGRAFYA-----	86
KAYNAK KİŞİLER-----	88
EK:1-----	91

KISALTMALAR

AEP	: Arnavutluk Emek Partisi
a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.k.k.	: Adı geçen kaynak kişi
a.g.m.	: Adı geçen makale
C.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Fak.	: Fakülte
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Sy:	: Sayı
Trc.	: Tercüme eden
Üni.	: Üniversite
yay.	: Yayınevi, Yayınları

GİRİŞ

Modern dönemle birlikte ulus devletlerin kurulması, bir taraftan geleneksel yönetim biçimlerinin (çok uluslu imparatorluklar ve krallık rejimi gibi) ortadan kalkıp demokrasi ve insan hakları kavramlarıyla birlikte “birey”in daha değerli olmasıyla sonuçlanırken, diğer taraftan -paradoksal biçimde- bireyi tarihte görülmediği kadar biçimlendirme imkânı da bahşetmiştir. Zira modern ulaşım araçlarıyla bütün ülkeyi kontrol edebilme, iletişim araçlarıyla herkese ulaşma, yeni eğitim sistemiyle de zorunlu bir biçimde herkesi okul sıralarından geçirme yoluyla, modern ulus devlet birey üzerinde eski imparatorlukların hayal bile edemeyeceği bir kudrete sahip olmuştur. Bireyi kendi ideolojisi çerçevesinde açıkça ve cebren şekillendiren ideoloji ise komünizm olmuştur. Esas olarak 19. Yüzyılın liberal ve komünist düşünceleri –genel manada da modernizm- geleneksel dinî otoritenin yıkılması üzerine kurgulanmışlarsa da, komünist ideoloji hâkim olduğu toplumlarla bunu açıkça bir devlet politikası haline getirmiştir. Klasik sekülerleşme teorisi, toplumun kendi akışkanlığı içinde dini-metafizik düşünceleri terk edeceğini öngörürken, tahminler gerçekleşmemiş ancak komünizmin hâkim olduğu toplumlarda diğer toplumlara göre dinî düşünce ve yaşayışta ciddi bir gerileme görülmüştür. Dinî yaşantı ve kiliselerin etkinliği bakımından eski Doğu ve Batı Almanya arasındaki fark artık sosyal bilimlerin en bilinen örnekleri arasına girmiştir. Bugün komünizm tecrübesi, özel politikalar yoluyla da olsa toplumdaki din kurumunun tamamen yıkılamayacağını bize göstermiştir. Ancak bu politikaların dinî yapı üzerinde çok olumsuz etkileri olduğu da gözlenebilen bir gerçektir. Çalışmamız, bu genel tespiti daha özelden Arnavutluk örneğinde incelemeyi amaçlamaktadır. Temel problemimiz Arnavutluk’ta, 1945’ten sonra yavaş yavaş uygulanmaya başlayan, özellikle 1967-1985 yılları arasında zirveye çıkan resmî din politikalarının toplumdaki dinî yapıyı ne ölçüde etkilediğini tespit etmektir. Arnavutluk’un küçük bir ülke olması, bu politikaların somut sonuçlarının daha kolay ve sağlıklı bir şekilde incelenebilmesini mümkün kılmaktadır.

Arnavutluk üzerinde yapılan çalışmaların sayısı Arnavutluk’ta oldukça azdır. Özellikle din sosyolojisi açısından doğrudan bir çalışma hiç yapılmamıştır. Batı’da yapılan çalışmalar ise daha çok Katolikleri ve Ortodoksları merkeze almıştır. Oysa ülke

nüfusunun büyük çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktadır. Çalışmamız sadece Müslümanları ele almayacak olmakla birlikte, nüfus oranına paralel biçimde Müslümanların dini yaşayışına daha ağırlık vereceğinden önemlidir. Bunun yanında dinlerin, yoğun resmi baskı dönemlerinde geliştirdikleri stratejilerin ve kazandıkları yeni formların ortaya konulabilmesi açısından tez ayrı bir önem arz etmektedir.

Tezimiz zaman olarak 1944 – 1985 yılları arası ile sınırlıdır. Komünist rejimin yıkılması 1991’de olmuştur ancak Arnavutluk için 1985’te Enver Hoca’nın ölümü çok daha önemlidir. Çalışmamızda mekan olarak ise Orta Arnavutluk’u (Elbasan, Tiran, Berat, Durres, Korça, Peqin, Kavaja, Librazhd, Pogradec şehirleri) ele aldık ancak gerektiğinde kuzey ve güney bölgelerinden de örnekler verdik.

Çalışma teorik ve pratik olmak üzere iki tür verinin elde edilmesine ve sosyolojik analizine dayanmaktadır. Teorik düzeyde 1944-1985 yılları arasındaki politikalar çerçevesinde çıkarılan kanunlar, yönetmelikler, milli eğitim müfredatı, resmi neşriyat ve resmi basında din ile ilgili düzenlemeler ve yaklaşımlar ortaya konulmuştur. Pratik düzeyde ise söz konusu uygulamaların dini hayata etkileri yazılı ve sözlü tarih kaynaklarından, ayrıca bu etkilerin uzantıları olduğunu öngördüğümüz gündelik hayatla ilgili gözlemlerimizden ve mülâkatlarımızdan hareketle elde edilmiştir.

Din politikaları konusunda çalışmamızın temel referanslarını Ali Basha’nın eserleri oluşturmaktadır. Basha komünist dönemdeki dine yönelik uygulamaları ele alan ve dinî yapı konusunda bilgi veren en önemli otoritedir. Ancak temel çalışmasında 1912-1967 yılları arasını ele almaktadır. Çalışmamızı yaparken, komünist dönemin mantalitesini çözümlmek için ders kitapları, diğer kitaplar, gazete ve dergilerin yanında sinema filmlerini de izledik. Bu materyaller bugün kırk yaşın üstündeki neslin dine ve dünyaya bakışını anlayabilmek için anahtar rol oynamaktadırlar. Bunun dışındaki çoğunluğu orta Arnavutluk’tan olmak üzere pek çok kişi ile mülakat yaptık. Gözlem ve mülakat tez açısından elzemdi, zira komünist dönemdeki dinî yaşayışın detayından bahseden bir araştırma, istatistik veya rapor bulabilmek söz konusu değildir. Yazılı kaynaklar çoğunlukla ülkedeki yasalar konusunda bilgi vermektedirler. Sosyoloji ve yakın tarih disiplinleri açısından çalışmamızın, sözlü tarih kaynaklarını kayda geçirip çözümlmek gibi önemli bir misyona sahip olduğunu ayrıca belirtmeliyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

RESMİ DİN POLİTİKALARI

A. 1945'E KADAR ARNAVUTLUK'TA DİNİ YAPI

Arnavutluk; Ege Denizi havzasının ortasında stratejik öneme sahip bir coğrafyadır. Bugünkü Arnavut halkının kökeni Hint-Avrupa kökenli antik bir toplum olan İliyalılara dayanır.¹ İliyalılar yıla tapınmakta iken, Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetinden sonra önce Roma dinine, daha sonra da Hıristiyanlığa girdi.

732 yılında İstanbul Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlanan Arnavutluk 1054'te Roma ile Bizans arasında bölüştü. Kuzey Arnavutluk Roma'nın hukukî egemenliğinde kaldı ve Normanlarla Angevinler ülkede Katolikliği kuvvetlendirdiler. Antivari Arnavutluk Başpiskoposluğu'nun, Draç da Makedonya Başpiskoposluğu'nun merkezi idi. Ortodoks Arnavutluk ise Ohri Başpiskoposluğu'na bağlı bulunuyordu. Osmanlılar İstanbul'u fethettikten sonra genel bir politika olarak Ortodoks Kilisesi'nin hâmesi sıfatıyla Katolikliğe karşı Ortodoksluğu desteklediler. Ancak yine politik sebeplerle Arnavutluk Katolik Kilisesi'ne müsamaha gösterdiler. Bu arada bazı Ortodoks Arnavutlar da Güney İtalya'ya göçerek papanın hâkimiyetinde kendi özel kiliselerini devam ettirdiler.

Arnavutluk Osmanlı hâkimiyetine 1385 yılında girdi. Arnavutlardan Müslümanlığı ilk kabul edenler, Osmanlılardan tımar sahibi olan beylerdi. Genellikle sanıldığı aksine, arazilerini tımar olarak elde tutabilmeleri için İslâm'a girmeleri şart koşulmuyordu². Osmanlı Devleti'ne bağlılıkları bu beylerin tımar almaları için yeterliydi. XV. yüzyıl boyunca Hıristiyanlara tımar verilmiştir ve bu da Osmanlı Devleti'nin bölgede İslâmiyet'i yaymak için herhangi bir baskı kullanmadığını göstermektedir³. Muhtemelen bu serbest siyaset sonucunda Arnavutluk ahalisi İslâm'a ısınmış, ihtidalar çoğalmış ve Fâtiş Sultan Mehmed tarafından 1466'da kurulan Elbasan ve Tesalya şehri gibi şehirler kısa sürede Müslümanların merkezi haline gelmiştir.

¹ Bozbora, Nuray, "Arnavutların Kökeni", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Vadi Yay., Ankara, 2006, s.261.

² Pamuk, Bilgehan, "Osmanlı Döneminde Arnavutluk", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Vadi Yay., Ankara, 2006, s.340.

³ İbrahimi, Nexhat, *Historia dhe Kultara İslame Shqiptare*, C. 10, Logos Yay., Üsküp, 2009, s. 435.

İslâmiyet'in genel olarak yüksek tabakadan aileler arasında kolayca benimsendiği ve bu yüzyılın sonlarında gönüllü ihtidalar neticesinde sadece birkaç Hıristiyan tımar sahibinin kaldığı bilinmektedir. Ancak XVII. yüzyılda gelişen olaylar bazı Hıristiyanların istemedikleri halde İslâmiyet'i kabul etmelerine neden olmuştur. Bu yüzyılın başlarında Venedikliler ve Avusturyalılar, Katolik Arnavutlar ile cizye miktarının artırılması sebebiyle hükümete karşı memnuniyetsizliklerini belli eden Ortodoks Sırları ayaklanmaya teşvik ettiler. 1614'te kilise yetkililerinin Kuçi'de yaptıkları toplantıda papadan yardım istenmesine karar verildi. 1622 yılında Güney Sırbistan ve Arnavutluk'ta ilk Fransisken misyonerleri görülmeye başladı. Katolik Arnavutlar ve Sırlar 1649'da Venediklilerle, 1689-1690'da da Avusturyalılarla iş birliği yaptılar. Bu yeni durum, Osmanlı Devleti'ni tedbirler almaya zorladı. Bu tedbirlerden kurtulmak için Peç, Prizren, Yakova ve Kosova civarındaki kısmen Arnavut olan Hıristiyan nüfusun bir kısmı kitle halinde göç etti; kalanlar ise İslâm dinine girdiler. Fakat bunların birçoğu içlerinden Hıristiyanlığa bağlı kalmışlardır ve bu sebeple kendilerine halk arasında "alaca inançlı" manasına gelen "Laramane" denilmiştir. İslâm'a giriş Buşetliler⁴ ve Tepedelenli Ali Paşa⁵ zamanında yeni bir hız kazanmıştır⁶. Tepedelenli Ali Paşa'nın pek çok köye İslâm'ı zorla benimsettiği kabul edilmektedir. Ayrıca Paşa Yunan Ortodokslara ağır baskılar ve katliam yapmakla suçlanmaktadır. Tepedelenli Ali Paşa Bektaşî tarikatına bağlıydı. Şu anda Arnavutluk'ta Bektaşîlerin çok yaygın olmaları Tepedelenli Ali Paşa'ya dayanmaktadır. Onun zamanında Bektaşîliğin Arnavutluk'ta büyük bir gelişme kaydettiği bilinmektedir⁷.

Arnavutluk I. Balkan Savaşı'nın hemen başında Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını ilan etti (28 Kasım 1912). Günümüz Arnavut tarih yazıcılığının Arnavutluk'un bağımsızlığının babası olarak gördüğü kişi İsmail Kemal Bey'dir.

⁴ Buşetliler'in merkezi Arnavutluk'un kuzeyinde İşkodra şehrindeydi.

⁵ Tepedelenli Ali Paşa'nın merkezi Arnavutluk'un güneyinde Yanya şehrindeydi. Şu anda Yanya şehri Yunanistan'ın bir şehri olarak bilinmektedir.

⁶ Bilge, Mustafa L., "Arnavutluk", *DİA*, C.3, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul, 1991, s. 387.

⁷ Basha, Ali M., *Neper Gjurmet E İslamit*, Tiran, 2005, s. 219.

Fotoğraf 1. İsmail Kemal Bey

İsmail Kemal Bey, savaşın başında nüfuslu Arnavut topluluğunun desteğini almak üzere önce İstanbul'dan Romanya'ya gitti. Sonra Viyana'ya geçerek Habsburg dışişleri bakanı Leopold von Berchtold'la, ayrıca İngiliz ve İtalyan büyükelçileriyle görüştü. Habsburg'un desteğini aldı. Fakat bu destek Arnavutluk'un bağımsızlığı için değil, özerkliği içindi. Daha sonra Trieste'den⁸ Dıraç⁹ limanından Arnavutluk'a döndü ve Arnavut karargâhı olan Avlonya'ya¹⁰ geçti¹¹. 28 Kasım 1912'de Avlonya'da bütün Arnavut bölgelerinden gelen seksen üç Müslüman ve Hıristiyan vekilden oluşan bir milli meclis açıldı. Kemal Bey, hem Müslüman hem de Hıristiyan üyelere sahip bir kabinesi olan geçici bir hükümetin başkanı oldu. Ancak ülkenin siyasi durumu çok tehlikeliydi. Zira müttefik Balkan orduları hızla ülkeyi işgal etmişlerdi ve geçici hükümet ülkenin bütün bölgelerinde kabul edilmiyordu.¹²

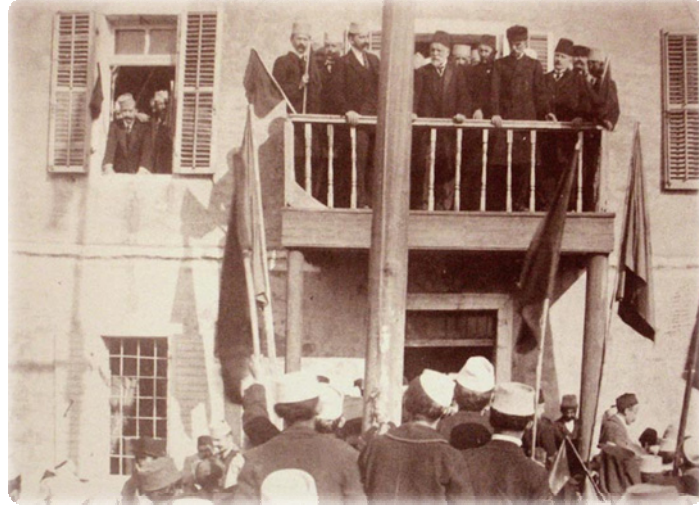
⁸ İtalya'nın güneyinde bulunmaktadır.

⁹ Dıraç=Durres; Arnavutluk'un batısında bulunmaktadır. Dıraç şehri o dönemde en önemli ve en stratejik limanlarından sahipti.

¹⁰ Vlora; Arnavutluk'un güney batısında bulunmaktadır.

¹¹ Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl, C. 2*, Trc. Zehra Savan, Küre Yay., İstanbul, 2006, s. 105.

¹² Bozbora, Nuray, "Arnavutluk Milliyetçiliğinin Gelişimi", *Balkanlar El Kitabı, C. 1*, Vadi Yay., Ankara, 2006, s.584.

*Fotoğraf 2. 28 Kasım 1912 Avlonya (Vlora) şehrinde
Arnavutluk Devleti'nin bağımsızlığının ilanı*

İsmail Kemal Bey Avrupa ülkelerine Arnavutluk davasını anlatmak ve doğrudan müzakerelerde bulunmak üzere 20 Aralık 1912'de Londra'ya gitti. İtalya, Avusturya–Macaristan ve İtalya, Arnavut etnisitesinin yaşadığı topraklarda bağımsız bir Arnavutluk devletin kurulmasını desteklediler. Ancak Rusya buna karşıydı, çünkü bu toprakların Karadağ ve Yugoslavya'ya verilmesine taraftardı. İngiltere ve Almanya tarafsız kaldılar. Temsilciler ilkin devam eden Osmanlı idaresi altında, fakat altı gücün himayesinde özerk bir Arnavutluk'un kurulmasına karar verdiler¹³.

Bu özerk devletin ömrü kısa oldu, zira 30 Mayıs 1913'te Balkan devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan anlaşma gereği, Osmanlılar Arnavutluğun bağımsızlığını tanıdılar ve askerlerini bu topraklardan çektiler. Artık Arnavutluk'un kaderi büyük güçlerin elindeydi ama Osmanlı Devleti gücü yettiği kadar ülkeye yardım etmeye çalışıyordu.¹⁴

29 Temmuz 1913'de Arnavutluk konusunda büyük güçler şu karara vardılar: Arnavutluk'un bağımsızlığı gereklidir. Arnavutluk, büyük güç garantisiyle tarafsız bir devlete dönüşecek ve yönetim şekli meşruti monarşi olacak.¹⁵ Prens olarak da Alman Prens Wilhelm on Wied (1876-1945) seçilmişti. Osmanlı devleti Arnavutluk'un yabancı

¹³ Özgür, Nurcan, "Krallık Döneminde Arnavutluk", *Balkanlar El Kitabı*, C. 2, Vadi Yay., Ankara, 2006, s. 315.

¹⁴ Yazexhi, Olsi, "Kryengritja Popullore Shqiptare E 1912 – 1915", www.dielli.net (KryengritjaPopulloreShqiptare.pdf.) [Erişim tarihi 15.04.2012].

¹⁵ Jelavich, a.g.e, s. 107

bir prens bırakılmasına karşı idi. Prens Arnavutluk'a gelmeden önce Osmanlı Devleti Viyana'daki elçisi aracılığıyla şu argümanı öne sürmüştü: "Arnavutluk Müslüman bir ülkedir, orada Hristiyan bir prens fazla iktidarda kalmaz. Arnavutluk halkı ona ilk günden itibaren başkaldıracaktır ve prens Arnavutluk'u terk etmek zorunda kalacaktır"¹⁶.

İsmail Kemal başkanlığında geçici bir hükümet mevcut olmasına rağmen, büyük güçler bu hükümeti tanımayı reddediyordu. Bunun yerine Arnavut ve büyük güçlerin temsilcilerinden meydana gelen bir Uluslararası Denetim Komisyonu kurdular. Jandarma gücü Hollanda'nın denetimine verildi. Ulusal sınırların belirlenmesi, umulacağı gibi, büyük güçlükler doğurdu¹⁷.

7 Mart 1914'da Prens Wied Arnavutluk'a gelir. Ancak Viyana'daki Osmanlı elçisinin dediği gibi olur. Prens Wied'in Dıraç şehrine gemisiyle inmesiyle birlikte protestolar yapılır.

Fotoğraf 3. Prens Wilhelm on Wied (1876-1945) ve eşi.

17 Mayıs 1914'de Prens Wied güney Arnavutluk'u Yunanlılara, Güzey Arnavutluk'un bazı bölgelerini de Karadağlılara ve Yugoslavyalılara verir. Bu davranış bütün Arnavutları ayağa kaldırır. Bir taraftan Prens Wied'e diğer taraftan topraklarını alan komşu ülkelerle mücadeleye başlarlar. Prens Wied ayaklanmaları bastırmak için

¹⁶ Basha, Ali M., *Rrugetimi Ī Fese Īslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, Tiran, 2011, s.12

¹⁷ Jelavich, a.g.e., s. 107

Hollandalı ve Avustralyalı askerlerden oluşan ordusunu kullanır. Prens Wied'in yanında Arnavut Hıristiyanlar da yer alır. Böylece Müslüman Arnavutlar iki ateş arasında kalırlar.

Ayaklanmanın başında “Mustafa Ndroqi” vardı, yardımcı olarak “Xhenabi Adili” seçilmişti. Askerlere “Qamil Haxhi Feza” komutanlık yapıyordu. Ayaklanma “Musa Qazimi” (Tiran müftüsü), “Haxhi Qamil Xhameta”, “Arif Hikmetin” ... gibi önde gelen pek çok Arnavut tarafından desteklendi.¹⁸ Şehirler tek tek Arnavut askerleri tarafından alındı ve Prens Wied'in elinde Tiran ve Dıraç (Dures) kaldı. En çetin ve en zor savaş bu şehirlerde verilmiştir. Çünkü Prens Wied büyük devletlerden hem asker hem de yeni silahlar alıp Arnavutlara karşı kullanıyordu. Bu iki şehirde binlerce Arnavut şehit olmuştur¹⁹.

Fotoğraf 4. Kuzey Arnavutluk'ta savaşçılar, Dıraç 1914

18 Haziran 1914'de Dıraç'a ilk giren Arnavut askerlerin “**Padişahım sen çok yaşa**” diye zaferlerini kutlamaları İslam'a ve Osmanlı Devleti'ne bağladıklarının bir göstergesidir.²⁰ Ayrıca Arnavut askerleri bu savaşta ortasındaki hilaliyle Osmanlı bayrağına benzeyen bir bayrak kullanmışlardı.

¹⁸ Yazexhi, a.g.m, s. 12.

¹⁹ Armstrong, D. Heaton, *Princi Vidi Shqiperia, Gjashte Muaj Mbreteri*, A.İ.İ.S Yay., Tiran, 2008, s. 103.

²⁰ Yazexhi, a.g.m., s.10.

Fotoğraf 5. Prens Wied'e başkaldıran Arnavut milislerin bayrağı

3 Eylül 1914'te Prens Wied Arnavutluk'u terk etmek zorunda kaldı ve 5 Eylül 1914'te Dıraç düştü. Şehir alındıktan sonra Arnavutluklar Osmanlı Sultanı'nı kendi kralları olarak ilan ederek yeniden Osmanlı Devleti'ne bağlanmak istediklerini gösterdiler.²¹

10 Eylül 1914'de Arnavutluk'tan bir heyet İstanbul'a gitti. Bu heyetin amacı padişahla görüşmek ve Arnavutluk için Müslüman bir prensin tayinini istemektir. Ancak Osmanlı padişahı bu isteği kabul etmedi. Prens Wied'den önce kurulan hükümetin işbaşına geçmesini tavsiye etti. Arnavutluk'a döndükten sonra İsmail Qemal Bey'i Arnavutluk'un başına getirdiler²².

Arnavutluk bağımsızlığını ilan ettikten sonra Arnavutluk Müslümanları dini planda organize oldular. Bu durum, ülkede çoğunluğu teşkil eden Arnavutluk Müslümanları için azınlık durumundaki çevre ülkelere oranla (Yugoslavya, Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya Müslümanları) çok daha kolaydı. Ayrıca Arnavutluk Müslümanlarının tek etnisiteden oluşması bir avantajıydı. Ancak Müslümanlar Sünni ve Bektaşî olarak ikiye ayrılmaktaydı. Bu iki cemaat her biri özel temsilciler tarafından yönetilmekteydi²³.

1912 yılından itibaren Arnavutluk'ta üç büyük dinden hiçbiri devletin resmi dini olarak ilan edilmemişti. Resmi bir din olmamasına rağmen dini durum oldukça sakindi

²¹ Yazexhi, a.g.m., s.15.

²² Yazexhi, a.g.m., s. 16.

²³ Popovic, Aleksandre, *Balkanlarda İslam*, İnsan Yay., İstanbul, 1995, s. 19.

ve o günden günümüze kadar dinler arası bir sorun ya da çatışma yaşanmamıştır. Sürekli olarak dinler arasında hoşgörü, sevgi, muhabbet, saygı, ahenk... gibi terimlerle karşılaşmaktayız²⁴.

5 Mayıs 1913'te Senato Başkanı olan Arnavutluk baş müftüsü Vehbi Dibra Arnavutluk Müslüman Diyanetini organize etmek için görevlendirildi²⁵. Ama bütün çabalarına rağmen Müslüman diyanetini kuramadı. Çünkü ilk olarak Prens Wied'in hükümetine başvurmuş, fakat böyle bir kurumun kurulması imkânsız olarak görülmüş ve izin verilmemişti. Ondan sonra araya Birinci Dünya Savaşı girmişti ve bir türlü böyle bir kurum kurulamamıştı²⁶. Arnavutluk Müslümanları için çok önemli olan Yüksek Şeriat Konseyi birkaç sene sonra 1916 yılında İşkodra şehrinde kuruldu. Bu konsey baş müftü olan Vehbi Dibra, iki temsilci, baş sekreter ve iki kâtipten oluşuyordu²⁷.

Fotoğraf 6. Hafiz Hacı Vehbi Dibra.

1 Aralık 1919'da Yüksek Şeriat Konseyi tarafından Dıraç'taki Arnavutluk Hükümetine gönderilen bir yazıda şöyle denilmektedir: "İşkodra'da 1916 senesinde kurulan Yüksek Şeriat Konseyi, Şeriat Organize İşlerinin 29. Maddesine dayanarak,

²⁴ Kruja, Genti, *Shqiptaret Perballe Sfidave Te Mirekuptimit Nderfetar*, Prizmi Yay., Tiran, 2008, s. 235.

²⁵ Basha, Ali M., "Riorganizimi Gradual I Fese Islame (1912-1920)", *Drita Islame*, Sy. 4, Tiran, 2012, s.28.

²⁶ Basha, Ali M., "Nje shekull Ne sherbim Te Kombit", *Drita Islame*, Sy. 1, Tiran, 2012, s.30.

²⁷ Basha, Ali M., *Islami ne Shqiperi gjate shekujve*, Tiran, 2005, s. 116.

aylık maaş karşılığında bir fetva yargıcı tayin etmiştir. Bu yargıç Elbasan müftüsü olan Raif Efendi'dir. Onun görevi dava işlerinin yürütülmesiyle ilgilidir²⁸.

1921 yılında İngilizceden Arnavutçaya Kur'an'ın ilk tercümesi M. Qafzezi tarafından gerçekleştirildi²⁹. Fakat yazarın Arapça bilmemesi ve tercümenin Arapçadan olmaması nedeniyle bu çeviri pek okuyucu bulamadı.

22 Haziran 1922'de Adalet Bakanlığı'ndan bütün dinlere bir duyuru geldi: "Bir davada davalı ve davacı hangi din mensupsa, o dinin liderinin hükmüne uyulması gerekir. Yüksek Şeriat Konseyi bütün kadılar, müftüler ve imamlar nikâh kıyma, boşanma, gıda ve ticari konularda yetkili kılmıştır. Ancak cinayetle ilgili bir dava gelirse onu çözmemenizi rica ediyoruz. Eğer böyle bir dava yanınıza gelirse devletin üst mahkemesine taşımamız gerekmektedir"³⁰.

Temmuz 1922'ye kadar Arnavutluk'ta İslam dininin bütün sembolleri Osmanlı Devleti'ne aitti. Bu tarihe kadar yazılan yazılardan kullanılan mühürlere kadar hepsi Osmanlı dönemine aitti. İşkodra şehrinde toplanan Yüksek Şeriat Konseyi Osmanlı Devleti'nden kalan mühürlerin kaldırılmasına, bunların yerlerine Arnavutluk'un sembollerinin kullanmalarına karar verir³¹.

24 Şubat 1923'de Tiran'da Sünnilerin birinci kongresi toplanır. 20 Şubat'ta bu kongrenin toplanması için başbakanlığa başvurulur. Hükümetten izin çıktıktan sonra temsilciler seçilmeye başlanır. Temsilcilerin bilgili, Arnavut ve dindar olmaları gerekmektedir. Kongreye bütün Arnavutluk'tan 32 kişi iştirak etti, 32 kişiden 8 tanesi milletvekiliydi. Diğerleri belediye başkanı, müftü, imam gibi önemli kişilerdi. Tiran'da "*Debra Gençliği*" vakfının binasında, Arnavutluk müftüsü Vehbi Dibra'nın konuşmasıyla açıldı. Burada ülke genelindeki Müslümanların durumundan bahseden müftü, diğer din mensuplarına hoşgörüyü bakılmasını vurgulayarak şunları söyledi:

"Beyler, bildiğiniz gibi, ülkemiz üç dinden oluşmaktadır (Müslüman, Ortodoks ve Katolik). Ancak milli duyguları bakımından tam bir kardeşlik vardır. Bu

²⁸ Basha, *Rrugetimi İ Fese İslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s.21.

²⁹ Çikaleshi, Ledjan, "Muharrem Blakçori", *Drita İslame*, Sy. 1, Tiran, 2012, s.42.

³⁰ Basha, *Rrugetimi İ Fese İslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 23.

³¹ Basha, *Rrugetimi İ Fese İslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 145.

kardeşliği zedeleyen hiçbir şey kabul edilemez. Din meselesi özel bir şeydir ve herkes kendi dinini yaşamakta özgürdür”³².

Birinci kongre 24 Şubat 1923'te başladı ve 12 Mart 1923'e kadar devam etti. Bu kongreden sonra şu kararlar alındı:

- 1- *Arnavut Din İşleri Başkanlığı kurulmalı.*
- 2- *Dinin temellerine dokunmadan, ülkenin Müslümanlarını birleştirmek için özgürlük ruhunu sergileyip milli ve modern dini reformlar düzenlenmelidir.*
- 3- *Müslümanlar arasında eşitlik sağlanmak ve İslam'la ilgili olan hurafeler yok edilmelidir.*
- 4- *Müftü, vaiz, müderris, ilahiyatçı, imam ve hatip yetiştirmek için imkânlar sağlanmalıdır.*
- 5- *Modern usullere göre bütün medreselerin programları yenilenmelidir.*
- 6- *Müslümanlara ait mezarlıklar kurulmalıdır.*
- 7- *Vakıflar Müdürlüğü'nden gelen raporları incelikle incelenmelidir.*
- 8- *İktisat Müdürlüğü'nün bütçesi baştan düzenlenmelidir.*
- 9- *En az ayda bir, bir dergi çıkarılmalıdır.*
- 10- *İslam kültürünü yaymak amacıyla hem kitap yazılmalı hem de kitap tercüme edilmelidir.*
- 11- *Vaazlar ve hutbeler cemaatin ihtiyacına göre Arnavutça hazırlanmalıdır.*
- 12- *Merkezi bir medrese inşa edilmelidir.*
- 13- *Hilafetten resmen ayrılmalıdır.*
- 14- *Hutbe bundan sonra Osmanlıca okunmamalı. Devlet-i Aliye'nin ve halifenin ismi zikredilmemeli. Hutbede sadece Arapça metinler kalmalıdır.*
- 15- *Bazı dini kurallar değiştirilmelidir. Örneğin çok eşlilik kaldırılmalıdır. Kadınların yüzleri açık olmalıdır.*

³² Shehu, Asllan, *Arnavut Alimleri Ve Akaid Eserleri*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üni., SBE., Bursa, 2011, s.20.

Bu kongre sadece ülke içindeki medyada değil yabancı medyalarda da yer almıştı. Hatta New York Times gazetesi bile şu yazıyı yazmıştı: "İşkodra'dan gelen haberlere göre, Tiran'da düzenlenen Arnavutluk Müslüman Cemiyeti hilafetten ayrılmaya, çok eşliliğin ve kadınların yüzlerinin kapatmasının yasaklanmasına karar verdi. Haber gelir gelmez, şehirler bayraklarla süslendi, camilerde dua edildi ve insanlar birbirini tebrik etmek için dini merkezlere koştu"³³.

Pek çok yerli ve yabancı tarihçi ilk Müslüman Kongresinin kurulmasını, İstanbul'daki hilafetten ayrılmak ve bağımsız bir Müslüman Cemiyeti kurmak çabaları şeklinde yorumlamışlardır. Bu tarihçiler Katolik ve Ortodoks Kiliselerin taraftarları oldukları için konuyu bu şekilde anlamışlardır. Ancak İslam dininde tek organizasyona bağlanmak yoktur, bir hükümete itaat etmek vardır. Arnavutluk'un 1912'ye kadar tâbi olduğu devlet Osmanlı Devleti idi. Dolayısıyla bağımsızlıktan sonra Arnavutluk Müslümanlarının Şeyhülislam'dan kopmak için değil de, kendi ülkelerindeki dindaşlarını birleştirmek ve din işlerini organize etmek için çaba sarf ettiklerini söylemek daha doğru olacaktır.

Dönem hakkında, bir fikir vermesi bakımından 15 Mayıs 1924'te Elbasan'ın merkezi ve ilçelerindeki dini müesseselerin sayılarına bakmak faydalı olacaktır:

	Cami	Tekke	Hocalar	Dedeler	Derviş	Medrese
Elbasan	86	11	96	5	4	1
Peqin	17	1	13	1	-	1
Gramsh	36	-	22	-	2	-

1925 yılından sonra devletin başına Ahmet Zogu geçti. Ahmet Zogu'nun dine karşı politikaları selefleri gibi değildi. Müslüman bir ailenin çocuğu olarak Yüksek Şeriat Konseyi'nin kurulması için büyük bir rol oynamış, Müslümanlara karşı müsamahayla davranmış, destek vermiş, medrese öğretmenlerinin, diyanet çalışanlarının, maaşlarının devlet tarafından karşılanması için büyük gayretlerde bulunmuş ve en sonunda az bir miktar dahi olsa bunu sağlamıştır³⁴.

³³ Shehu, a.g.e., s. 27.

³⁴ Basha, *Rrugetimi Ī Fese Īslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 90.

Ahmet Zogu'nun iktidarında hükümete karşı çıkan, başka partilerle oy verilmesi için çalışan bir din adamı ortaya çıktığı zaman, hükümet Diyanete başvurur ve o adamın işinden alınmasını ya da başka bir yere tayin edilmesini istenirdi. Bunun örnekleri çoktur: Mesela araştırma alanımız Elbasan iline baktığımız zaman, müftülerin bile siyasetle uğraştıklarını görmekteyiz. Bunlar hem maaşlarını devletten alıyorlar hem de devlete karşı propagandalarda bulunuyorlardı. Bütün bunlara rağmen devlet ilk başta çok yumuşak bir politika izlemiş, fakat birkaç sene sonra sertleşmiştir. Devlet güçlendikten sonra, karşıt hareketlerde bulunan şahısları yok etmeye başladı ki bunların sayıları da az değildir³⁵.

15 Haziran – 26 Temmuz 1925 tarihlerinde Tiran'da Müslümanların ikinci kongresi toplandı. Bu kongre birinci kongreden biraz daha farklıdır; çünkü katılan kişi sayısı daha azdır. 4 baş müftü, Diyanet Başkanı, vakıfların müdürü ve medresenin müdürü olmak üzere 8 ilden birer kişi katıldı.

Arnavutluk diğer Müslüman ülkelerden çok uzakta bulunmasına rağmen daima bir iletişim hali vardı. 12 Şubat 1926 tarihinde Mısır tarafından Arnavutluk Genel Hilafet Kongresine çağırılmıştı. Arnavutluk Diyaneti diğer Müslüman ülkelerle irtibatlı olmaya çalışıyordu. Tespitlerimize göre Arnavutluk Mısır'a daha yakın ilişki içindeydi. Mesela Mısır'da çıkan iki önemli gazete Arnavutluk'a da gelmekteydi. Bütün bu gazeteler Diyanet'in merkez kütüphanesinde arşivleniyordu. Gazetelerin dışında cüzî bir ücret karşılığında veya hediye olarak dini kitaplar alınmaktaydı. Yurt dışından gelen bütün gazeteler ve kitaplar H. Ali Korça ismine alınmaktaydı³⁶.

2 Mart 1926'da dini programlarda, hutbelerde, dualarda hatta Cuma namazı kıldırılmadan önce imam tarafından Arnavutluk cumhurbaşkanı Ahmet Zogu'ya dua edilmesi ve hutbelerin onun ismi adına okunması gerektiği Diyanet tarafından kabul edildi ve bu tarihten sonra uygulanmaya başlandı³⁷.

Bu dönemde ülke nüfusuyla ilgili bilgiler yetersizce olmakla birlikte bazı kaynaklarda Arnavutluk Müslümanlarının nüfusu bazen % 71, bazen de % 69 oranında gösterilmektedir. 1927 yılında ülkenin nüfusu 817.460 idi. Bunlardan 560.348 yani %

³⁵ Basha, *Rrugetimi Ī Fese Īslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 98.

³⁶ Basha, *Rrugetimi Ī Fese Īslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 133.

³⁷ Basha, *Rrugetimi Ī Fese Īslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 112.

71'i Müslümandı. On sene sonra, 1937'de, 719.878 Müslüman vardı. bu ise toplam nüfusun % 69,3'üne karşılık gelmektedir.³⁸

8 Ocak 1928'de anayasa değişikliği oldu. Yeni anayasada dinlerle ilgili ifadeler şu şekildeydi:

“Arnavutluk resmi olarak hiçbir dine mensup değildir. Bütün dinler kendi aralarında gruplar halinde ayrılmışlar. İbadetlerini istedikleri gibi istedikleri yerlerde yapabilirler ve devlet tarafından daima korunma altındadırlar. Din, devletin mahkemelerine karşı çıkamaz. Din, politik amaçlarda kullanılamaz”³⁹.

Bundan sonra imam nikâhının resmiyeti kaldırıldı, çok evlilik resmi olarak yasaklandı, kadınlara boşanma ve istedikleri gibi giyinme hakkı verildi. Farklı din mensuplarının birbirleriyle evlenmelerine izin verildi. Memurların çalışma sırasında namaza gitmeleri, ayrıca memurlarla öğrencilerin oruç tutmaları yasaklandı.⁴⁰

6 Temmuz – 1 Ağustos 1929 tarihlerinde Müslüman Sünniler Tiran'da üçüncü kongrelerini topladılar. Şu birimlerden oluşan yeni bir dini konsey kuruldu:

Bir cemaat reisi (Genel Konseyin üyeleri tarafından gizli oylamayla seçiliyor ve Tiran'da ikamet ediyordu). Dört bölgede dört baş müftü (Tiran, İşkodra, Korça, Gjirokastra) ve baş müftülerin bulunduğu altı Arnavutluk vilayetinin delegeleri (müftüleri) (Kosova, Peşkopi, Draç, Berat, Elbasan ve Vlora). Bu yapının altında, diğer eyaletlerde ikamet eden müftü yardımcıları mevcuttu. Genel Konseyin altında, günlük işlerle uğraşan bir “Daimi Konsey” ve son olarak “Taşra Konseyleri” mevcuttu.

Bu kongrede şu kararlar alındı:

1- *Şeriat kaldırıldığına göre artık devletin yasalarının uygulanması gerekmektedir.*

2- *Vakıfların daha yakından takip edilmesi gerekmektedir.*

³⁸ Basha, *Rrugetimi İ Fese İslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 321-324.

³⁹ Basha, *Rrugetimi İ Fese İslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 145.

⁴⁰ Basha, *Rrugetimi İ Fese İslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 147.

14 Ağustos 1929'da kadınların baştan aşağı kadar örtünmeleri kesin olarak yasaklandı. Bu kurala göre kadınlar yüzlerini kapatmayacaklardı. İsteyen kapanabilecek ancak yüzünü kapatmayacaktı⁴¹.

1930 yılında Arnavutluk'ta dini nüfus sayımı yapıldı. Yapılan sayıma göre, Müslümanların nüfusu 696.000 (% 70), Ortodoksların nüfusu 200.000 (% 20) ve Katoliklerin nüfusu 105.000 (% 10) idi. Ayrıca 204 kişi Yahudi, 72 kişi Protestan ve 24 kişi ateist olarak kayda geçilmiştir. Müslümanlar Arnavutluk'un her bölgesinde yaşamaktaydı. Arnavutluk'un kuzeyinde Katolikler, güneyinde ise Ortodokslar vardı⁴².

21 Ağustos 1931'de cübbe giyilmesi devlet tarafından yasaklandı. Diyanet Başkanı'nın Adalet Bakanlığına başvurması üzerine sadece Diyanet İşleri Başkanı, baş müftüler, müftüler ve isimleri belirlenecek birkaç imamın cübbe giyebileceği kabul edildi⁴³.

1931 yılında Berat medresesi kapatıldı. Tiran'da "Tiran İslam Enstitüsü" açıldı. Bu "Büyük Medrese"de (Medreseja e Nalde) öğrenim yedi sene sürmekteydi. 1935'de 100 ve 1936'da ise 240 kadar öğrenci vardı. En iyi öğrenciler daha sonra Ezher ya da Lahor'a okumaya gönderiliyorlardı.

1933 yılında Arnavutluk'taki bütün okullara dini eğitiminin zorunlu olması için Diyanet tarafından Eğitim Bakanlığına müracaat edildi ancak Kral Ahmet Zogu 1928'de kendini kral ilan etmiştir bunu kabul etmedi. Gerekçe olarak da devletin hiçbir dinin propagandasını yapamayacağını, çocuklara dini eğitim vermek isteyenlerin özel olarak yapmaları gerektiğini ileriye sürdü⁴⁴.

1933 yılında bütün yabancı okullar devlet tarafından kapatıldı. Çünkü Arnavutluk'un kuzeyinde İtalyan okulları çok yaygınlaşmıştı. Bu kanun ilk başta sadece İtalyan okulları için idi. Ancak ondan sonra güneydeki Yunan, Korça'daki Amerikan koleji ve Korça'daki Fransız koleji kapandı.⁴⁵ Bütün bu okulların kapanmasının nedeni sadece dışarıdan destek almaları değildi. Bu okullardan mezun olan öğrenciler üniversite okumak üzere yurt dışına gönderilirdi ve Arnavutluk'a döndükleri zaman aldıkları ideolojik propaganda yapmaya başlıyorlardı. Bunların en başında komünistler

⁴¹ Basha, *Rrugetimi İ Fese İslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 240.

⁴² Basha, *Rrugetimi İ Fese İslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 123.

⁴³ Basha, *Rrugetimi İ Fese İslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 218.

⁴⁴ Basha, *Rrugetimi İ Fese İslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 121.

⁴⁵ Basha, *Rrugetimi İ Fese İslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 267.

geliyordu ve hepsi de Fransız üniversitelerinden mezundular. Fransız koleji 1919 yılında açılmıştı. Arnavutluk'ta komünist ideolojinin tohumları bu kolejde atılmıştır. Bu okulu açan birkaç Fransız öğretmendi ama okulu Arnavutluk'taki komünizm merkezine dönüştürmeyi başarmışlardı. Enver hoca da bu okuldan mezun olacaktır.

Arnavutluk'taki medreselere gelince, hepsinde dört yıllık eğitimi mevcuttu. Medreselerde en önemli ders Kur'an dersi idi. Sonra Osmanlıca, Arapça ve Farsça dersi gelirdi. Bu okullar "medrese" olarak biliniyordu ama bu okullarda dini derslerin yanında matematik, fizik, kimya, tarih, coğrafya, biyoloji, edebiyat ve mantık bilimlerinin öğretildiğini görmekteyiz. Medreselerin ayakta kalmasında hem Diyanet tarafından hem de halk tarafından daima yardım edilmesi, fakir olan öğrencilere burs imkânı tanınması ve zeki olan öğrencilerin üniversite eğitimi görmeleri için ya Mısır'a, el-Ezher Üniversitesi'ne ya da Hindistan'a götürülmesi etkiliydi⁴⁶.

21 Mart 1934'de Arnavutluk'ta yaklaşık 1062 camii vardı. Bunların bakımı çoğunlukla halk tarafından yapılıyordu. Cuma hutbeleri Arnavutça olarak okunmaktaydı⁴⁷.

7 Mart 1937'de Tiran'da yapılan bir olağanüstü kongre sırasında "Genel Konsey" kadınların artık yüzlerini kesin olarak kapatmamaları gerektiği üzerinde duruldu ve aksi takdirde kadınlara 500 altın franga ceza verilmesi kararlaştırıldı. 1923 yılında ilk kez ele alınan, 1929 yılında uzunca tartışılan, ancak bir türlü gerçekleştirilemeyen bu hususta artık cezai müeyyide kararı alınmış oldu. Kadının yüzünün açılması modernleşmek isteyen Arnavutluk için çok önemli bir sembolik uygulamadır. Dikkat çekici husus, bu konuda arzu edilen ilerleme sağlanamayınca Diyanet'ten yardım istenmesidir. 1937 yılında Diyanet tarafından yüz kapatmanın dindeki yerini araştırarak bir heyet oluşturuldu. Araştırmadan sonra -yüz kapatma- olgusunun dinde hiçbir yeri olmadığı öne sürüldü. Konu araştırılırken hem Kur'an hem bütün hadis kitapları hem Hanefi kitapları hem de bütün mezheplerin ana kitapları incelenmiş ve öylece hüküm verilmişti⁴⁸.

Bütün bu çabalardan sonra yine de kadınlar kendi tutumlarından vazgeçmeyince, Diyanet İşleri Başkanı, "dini müesseselerde çalışan müftü ve imamların kamusal

⁴⁶ Basha, *Rrugetimi İ Fese İslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 118.

⁴⁷ Basha, *Rrugetimi İ Fese İslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 223.

⁴⁸ Basha, *Rrugetimi İ Fese İslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 244.

alanlarda yüzleri açık eşleriyle dolaşmaları gibi bir uygulama başlattı. Bu uygulama şehirlerde oldukça etkisi oldu ama kırsal bölgelerde kadınlar hala yüzleri kapalı bir şekilde dolaşıyorlardı.

1937 yılında okullara dini dersleri konulması için devlet tarafından çalışmalar başladı. Çünkü her tarafta ateizm düşüncesi yayılmakta, günden güne ateistlerin sayıları artmaktaydı. Devlet buna bir - dur - demek istiyordu ama dini ahlakı anlatabilecek yeterli öğretmen mevcut değildi. Okullarda dinler arası ayrımcılık yapmadan, her dine karşı hoş görü ve sevgi besleyen ayrıca devlet sevgisinin aşılacağı derslerin konulması meclise sunuldu ve meclis tarafında kabul edildi. Fakat bu uygulama pek etkili olamadı. Devlet geç kalmıştı çünkü ateizm düşüncesi her tarafa yayılmıştı. Yine de devlet tarafından engelleme çabaları devam etti. Açıkta “ateistim” diyen ve ateist olarak bilinen öğretmenler görevlerinden alındılar. Bunlardan biri de 1939 yılında görevine son verilen Fransızca öğretmeni Enver Hoca’ydi⁴⁹.

Arnavutluk’ta 1932 – 1939 yılları arasında Kur’an dersleri Tiran medresesi dışında yasaklanmıştı. Ama birçok kişi hem açıktan hem de gizlice Kur’an dersleri aldı. Bu yıllar arasında okullarda dini dersleri yasak olduğu için birçok imam ya da dini bilen kişiler, çocukları toplar ve onlara hem Kur’an hem diğer dini bilgileri öğretirdi. Bu kurslar devlet tarafından tespit edildiğinde kapatılıyordu. Buna rağmen aleni dini eğitim ve propaganda yapan imamlar vardı. Mesela Lobinat köyü imamı Kur’an kursu açarken devletten izin almaz ve 5 yaşından büyük olan çocukları toplayıp Kur’an öğretirdi. Bunu yaparken devletin bütün okullarında din dersleri konulması gerektiğini de vurgulardı⁵⁰.

1939–1944 yılları Arnavutluk için karmaşık bir dönem olacaktır. Önce, 7 Nisan 1939’da İtalya tarafından Arnavutluk işgal edildi. Ardından bunu 1943’te Almanların işgali takip etti. İtalyan işgalinde Müslümanlar nispeten iyi konumdaydılar İtalyanlar birçok toplantıyı camilerde yaparlardı. Müslümanlara hem gıda yönünden hem de para yönünden yardımlarda bulundular. Müftüler gezi amacıyla İtalya’ya götürüldüler. Camiler inşa edildi. Bütün okullarda din dersleri konuldu. Fakat bütün bu davranışların arkasında Arnavutluk’un daha kolay işgal etme düşüncesi yatmaktaydı.

⁴⁹ Basha, *Rrugetimi İ Fese İslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 123.

⁵⁰ Basha, *Rrugetimi İ Fese İslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 229.

Almanya'nın işgalinde bulunduğu yıllarda ise Müslümanların durumlarıyla ilgili pek bilgi sahibi değiliz. Şüphesiz Müslüman Arnavutlar için, İkinci Dünya Savaşı'na kadar zor günler söz konusuydu. Ama savaş bitmeden evvel Arnavutluk'un başına komünist partinin geçmesiyle Müslüman Arnavutları için çok daha çetin ve zor günler başladı.

B. ARNAVUTLUK'TA KOMÜNİST DÖNEM

Arnavutluk'a komünizmin gelişi ve ülkeye hâkim oluşu dışarıdan ve zorla olmuştur. Bu süreçte Fransa ve Yugoslavya'nın etkisi büyüktür. Ancak elde ettiğimiz bilgilere göre Fransızlar Yugoslavya'dan daha önce Arnavutluk'a gelmişlerdir. Fransızlar kendi faaliyetlerini Korça şehrinde bir Fransız kolejinin açılmasıyla başlatmışlardır. Yugoslavya ise Arnavutluktan müsait gördüğü bir şahsı aldıktan sonra yetiştirir ve komünizm ideolojisini öğretmek üzere geri göndermekteydi.

1919 yılında Korça şehrinde Fransa tarafından "Fransız Koleji" açıldı. Bu kolej Arnavutluk izniyle açılmıştı. Ama yaptığı faaliyetlerin çoğundan devletin habersizdi. Diğer okullardan hem eğitim hem de başarı yönünden çok önde olan Fransız koleji, diğer yabancı okullardan farklı olarak çocuklara komünizm ideolojisini de öğretiyordu. Okuldaki bütün öğretmenler Fransa'dan geliyordu; davranışlarıyla, edepleriyle ve giyimleriyle örnektiler. Bütün öğrenciler için bir rol-modeldiler. Kolej hem öğrencileri hem de Arnavutluk'un önde gelenlerini gezme amacıyla Fransa'ya götürerek ayrı bir sempati ve duyarlılık oluşturuluyordu. Kolejden ayrı olarak ülkenin en başarılı öğrencileri üniversite okumak üzere burslu olarak Fransa'ya götürülüyordu. Bu öğrencilerin çoğu orada komünist akımlara katılıyordu.

Enver Hoca da Fransız Kolejinden mezundur. Üniversite okumak üzere Fransa'ya gönderilmiştir. Beş-altı sene Fransa'da kalmasına rağmen başarılı olup olmadığını tam olarak bilemiyoruz. Çünkü bazı tarihçilere göre okulu bırakmak zorunda kalmış ve Arnavutluk'a dönmüştür⁵¹.

Fransız kolejinden mezun olan öğrencilerin neredeyse tamamı üniversiteyi bitirdikten sonra memur oluyor ve devletin üst makamlarına geliyorlardı. Sürekli olarak da komünizm propagandası yapmaktaydılar. 1936 yılından sonra hükümet tedbir

⁵¹ Kaynak kişi: Bayram Omeri. 1952 doğumlu. Tarih öğretmenidir.

almaya başladı ve komünizm propagandası yapan bütün memurları işten çıkardı. Ancak işten atılan memurlar komünizm propagandasını daha da hızlandırdılar.

Ülkeye komünizmin gelmesinde Fransa'dan sonra Yugoslavya'nın rolü vardır. Arnavutluk'ta ilk komünizm bürosu Yugoslavya'nın desteğiyle Ali Kelmenti tarafından 1924 yılında açılmıştır. 1929 yılında Korca şehrinde yeni bir şube açılır ve başına Miha Laka geçer. Ondan sonra İşkodra'da yeni bir şube daha açılır ve başkan Qemal Stafa seçilir.

Bütün bu gelişmeler 1948'e kadar Yugoslavya'nın sıkı kontrolü ve denetim altında gerçekleşmiştir. Komünist cephedeki çıkan karışıklığı gözlemleyen Tito, Aralık 1941'de Arnavutluk'a Yugoslavyalı Militan (Mladen) Popoviç ve Duşan Mugoşa isminde iki temsilci göndermiştir. Popoviç'in Arnavutluk'a gönderilme sebebi; bütün komünist grupları arasında yüksek bir iletişim sağlamak ve onları birleştirmektir. Nitekim bu amaç gerçekleşti ve 8 Kasım 1941'de ülkedeki çeşitli komünist gruplar Tiran'da Arnavutluk Emek Partisini (AEP) kurdular⁵².

Popoviç 1942'nin mart ayında sekreter olarak Enver Hoca'yı seçti. Bu seçim çok tuhaf karşılanmıştı çünkü ondan hem yaş hem de makam olarak üstünde bulunan pek çok kişi vardır. Ama Enver Hoca küçük yaşta komünizmle tanışmıştı ve Yugoslavya ile sürekli iletişim içindeydi⁵³.

1942 yılının mart ayında komünist parti resmi olarak II Dünya Savaşı'na girdi. Yugoslavya ve Sovyetler Birliği tarafından desteklenen ve rehberlikleri her alanda mevcut olan Enver Hoca önderliğindeki komünist cephe 1944 sonu itibarıyla savaşın galibi oldu⁵⁴. 1942 yılında Eylül ayında Yugoslavya'nın direktifleri doğrultusunda bir halk cephesi koalisyonu olarak, kısa adı Arnavutça LNÇ (Levizja Nacional Çlirimtare) olan Ulusal Kurtuluş Hareketi oluşturuldu. Her ne kadar komünist hâkim ideoloji ise de, grup üyelerinden bazıları farklı siyasi görüşlere sahipti. 1943 yılının Mart ayında, Ulusal Kurtuluş Ordusu neredeyse bütün partizan birliklerinin üzerinde otorite sahibi olmuştu.

⁵² Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, Trc. Zehra Savan, C. 2, Küre Yay., İstanbul, 2006, s. 289.

⁵³ Kaynak kişi: Bayram Omeri. 1952 doğumlu. Tarih öğretmenidir.

⁵⁴ Özgür, Nurcan, "Sosyolizm Döneminde Arnavutluk", *Balkanlar El Kitabı*, C. 2, Vadi Yay., Ankara, 2006, s.338.

Mart 1943'de yapılan ilk parti kongresinde Enver Hoca Genel Sekreterlik görevine getirildi. Ulusal Kurtuluş Konseyi adına seçilen yürütme organının yöneticiliğini de yapmaktaydı.

Fotoğraf 7. Enver Hoca, 2.Dünya Savaşı 'nda (1944)

1943 yılında 31 Temmuz - 03 ağustos tarihlerinde “Mukya Anlaşması” yapıldı⁵⁵. Komünist Partisi ve sağcı parti (Balli Kombetare) arasında “Balli kombetare” 1942 yılında ekim ayında kurulmuştu. Bu yeni hareketin amacı Arnavutluk’u kurtarmaktı. Ancak komünistler gibi değildiler. Daha çok Batı-yönelimli ve Sovyet karşıtıydılar. Bu hareket de çok etkiliydi. Anlaşmada hem sol hem de sağ eşit güçteydi ve aynı amaçları taşıyorlardı. Bunlar:

- a- Arnavutluk’u kurtarmak*
- b- Bu iki grubun birleşmesi*
- c- Adil seçimlerin yapılması*

Arnavutluk bağımsızlığını kazandıktan sonra seçime gidecekti. Fakat Yugoslavya bütün bu alınan kararlara karşı çıkarak iki partinin uzlaşmasına izin

⁵⁵ Derguti, Menduh, Duka, Ferit, *Historia E Shqiptarve*, Albas Yay., Tiran, 2011, s. 110-111.

vermedi. 2 Aralık 1945'te Komünist Parti çeşitli taktikleri seçimleri kazandı ve iktidara geçiverdi⁵⁶. Böylelikle Arnavutluk'ta yeni bir dönem başlamış oldu.

C. KRONOLOJİK OLARAK KOMÜNİST REJİMİN DİN POLİTİKALARI

1945-1990 yıllar arasında Arnavutluk devleti birçok devreden geçmiştir. Bizim araştırmamız ve kanaatimize göre bu devreleri şu şekilde sıralayabiliriz.

- a-** 1945-1948 yılları arasında komünist Yugoslav rejimiyle çok sıkı ilişkilerin kurulduğu dönem⁵⁷.
- b-** 1948-1961 yılları arasında Sovyetler Birliği ile çok sıkı ilişkilerin kurulmuş olduğu dönem. Enver Hoca yönetimindeki Arnavutluk, Stalin döneminde SSCB ile iyi ilişkiler içindeydi ve dış dünyaya da açıktı. Ancak bu ilişkiler Stalin'in ölümünden sonra kesildi.
- c-** 1961-1978 yılları arasında Çin'le yakın dostluk ilişkisinin olduğu dönem. Bu dostluk Mao Zedong sayesinde kurulmuş ve Mao'nun ölümünden sonra sona ermiştir.
- d-** 1978-1985 yılları arasındaki yalnızlık yılları. Bu dönemde Arnavutluk dışa kapanmış ve hiçbir ülkeyle irtibata geçemez hale gelmiştir. Daima ambargoların altında kalmış ve fakirlik düzeyi zirveye çıkmıştır. Bu dönem Enver Hoca'nın ölmesiyle sona ermiştir.
- e-** 1985-1991 yılları arasında dönem. Enver Hoca'nın ölmesiyle 11 Nisan 1985 yılında devletin başına Ramiz Alia geçer. Aralık 1990'da yeni siyasi partilerin kurulmasına izin verilerek Arnavutluk Emek Partisi'nin tekeli sona erer. Ancak Mart 1991'de yapılan seçimlerde Arnavutluk Emek Partisi ya da yeni adıyla Arnavutluk Sosyalist Partisi başlıca rakibi Demokrat Parti'yi yenilgiye uğratmış ve Ramiz Alia demokratik yıllarda cumhurbaşkanı seçilmiştir. Biz araştırmamızın amacı açısından bu tarihi süreci iki büyük alt başlıkla ele almaya çalışacağız. Birincisi 1945-1967 yılları arasındaki dönem,

⁵⁶ Erol, Mehmet Seyfettin, "Soğuk Savaş Döneminde Balkanlar (1945-1989)", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Vadi Yay., İstanbul, 2006 s. 681.

⁵⁷ Derguti, Menduh, Boçi, Sonila, *Historia*, Albas Yay., Tiran, 2011, s. 120.

ikincisi ise 1967-1985 yılları arasındaki dönemdir. Birinci dönem din-devlet ilişkilerinin daha müsamahalı olduğu dönemdir ancak gitgide bu ilişkiler daha kötüye gitmekteydi. İkinci dönemde ise dinin saf dışı bırakıldığını ve ateizm propagandasının devlet tarafından desteklendiğini görmekteyiz.

1. 1945-1967 Arasındaki Dönem

1945 yılında Arnavutluk'un nüfusu 1.122.044 idi. Ülkenin; % 72,8'si Müslüman (785.430), % 17,1'si Ortodoks, % 10,1'i Katolik'tir. Müslüman nüfusun içinde Sünnilerin oranı % 80, Bektaşilerin ise %20 idi. Bu sayım devletin desteğiyle yapılmıştı. Yeni kurulan hükümet, Arnavut halkının ne kadar dindar olduğunu görmek istemiştir. Sayıma bütün Arnavutlar katılmış, hepsi bir mensubu olduklarını belirtmişlerdi.⁵⁸ Bu sayımda ateistlikle ilgili bir oran verilmemiştir.

1944 Kasım'ının sonunda Arnavutluk topraklarının tamamı işgalden kurtulmuştu. Enver Hoca arkadaşlarıyla Tiran'da Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan ederken bir camiye girdiği ve orada tanrıya şükrettiği rivayet edilir⁵⁹. Komünist liderler gittikleri yerlere komünizm ideolojisi İslam diniyle veya yerine göre Hıristiyan diniyle bağdaşmış gibi gösterirdi. Bu dönemlerde hem Müslümanların hem de Hıristiyanların törenleri devlet tarafından desteklenmekteydi ve dini bayramlar aynı zamanda resmi tatillerdi.

Kasım 1945'te Sünni Müslümanların lideri, yeni Arnavutluk hükümetinin müttefiklerce tanınması üzerine hükümet başkanına kutlama yazıları gönderdi: "Cumhuriyetin ilanını demokrasi ve bağımsızlık için gösterilen çabaların ödüllendirilmesi olarak gören Müslümanları çok sevindirmiştir. Müslümanlar ve kendi adıma halkın ve cumhuriyetçi halkçı iktidarın refahı için en iyi dileklerimi sunarım".

2 Aralık 1945'te Arnavutluk seçime gittiğinde birçok dini lider oyların Emek Partisine verilmesini emretmişti. Mesela Bektaşilerin başkanı seçim nedeniyle bütün Bektaşi babalara birer mektup göndererek şunları söylemiştir:

⁵⁸ Basha, *Rrugetimi Ë Fese Ëslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 429.

⁵⁹ Geçtiği kitaplarda hiçbir yerde kaynak gösterilmiyor. Basha, *Rrugetimi Ë Fese Ëslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 425.

“2 Aralıkta kadın, erkek hepiniz ‘birlik’ için oy verin. Çünkü başka türlü hareket edersek, Arnavut ismimizin onurunu zedelemiş ve yurdun bağımsızlığı için hayatını vermiş şehitlerin kanını ve barışını lekelemiş oluruz⁶⁰”.

Bu seçimlerden sonra Emek Partisi iktidara gelir. Bütün dini cemaatlerden Enver Hoca’ya tebrik mektupları gelir. Yeni kurulan devletin dini yöneticilerle gayet açık bir şekilde işbirliği yaptığı ortadadır. Komünizmin ilk yıllarına göz attığımız zaman devlet adamları ve dini liderlerin iç içe olduklarını görürüz. İktidar dinlere ve onlara bağlı tarikatlara karşı yumuşak bir tutup içerisindeydi ve genelde yasalar tarikatların gelişmesine, örgütlenmesine ve dini faaliyetlerde bulunulmasına izin vermektedir. Çünkü Emek Partisi iktidara geldiği zaman anayasa değişikliği yapılmadığından hala 1929 yılındaki anayasaya göre hareket edilmekteydi. Ancak bu işbirliği kısa süre içinde bozulmaya başladı. Mesela Kasım 1945’te Arnavutluk’taki bayram günleri resmen şu şekilde sıralanmıştı.

- a. Büyük Bayram’ın (Ramazan) birinci ve ikinci günleri
- b. Küçük Bayram’ın (kurban) birinci ve ikinci günleri
- c. Miraç Kandili gecesini
- d. Beraat Kandili gecesini
- e. Mevlid-i Nebi
- f. Yas (Aşure) günü
- g. Nevruz günü
- h. Ortodokslar ve Katoliklerin Paskalyasının birinci ve ikinci günleri

Ancak bir sene sonra yani Aralık 1946’ta resmi bayramların değiştirildiğini görürüz:

- a. Büyük Bayram’ın (Ramazan) birinci günü
- b. Küçük Bayram’ın (kurban) birinci günü
- c. Yas (Aşure) günü
- d. Ortodokslar ve Katoliklerin Paskalyasının birinci günü

⁶⁰ Popovic, a.g.e., s. 62.

e. Noel'in (25 Aralık). Ortodokslar için de bu tarih geçerliydi.

İktidarın ilk yılında bütün dini cemaatler Enver Hoca'ya birer tebrik mektubu göndermekle yetinmişken Bektaşiler ayrıca ziyaretlerde bulunmuşlardır. Bektaşilere ait bir bayram yapılacağı zaman devlet adamları da katılmaktaydılar. Mesela aşure gününe yüksek rütbedeki askerler, bakanlar ve bürokratların katıldığı görmekteyiz.

14 Mart 1946'ta yapılan anayasa değişikliği tam olarak dine karşı olmasa da, bütün dinleri kontrol altına aldı. Yeni anayasada dinle ilgili maddeler şöyle idi:

Madde 15: “ *Bütün yurttaşlar milliyet ve din farkı gözetilmeksizin eşittir. Yurttaşlar arasında ayrımcılık yaşan ya da milliyet ve din sebebiyle haklarını sınırlayan bütün eylemler ve davranışlar anayasaya aykırıdır ve yasalarca belirlenen cezaya çarptırılırlar. Yine milliyet ve din konularında kin ve ihtilaf duyguları yaymayı hedefleyen bütün tahrikler anayasaya aykırıdır*”.

Madde 18. “*Bütün yurttaşların din ve vicdan hürriyeti teminat altına alınmıştır. Kilise devletten ayrılmıştır. Bütün cemaatler ibadetlerinde ve ayinlerinde serbesttirler. Kiliseyi ve dini, politik amaçlarla kötüye kullanmak yasaktır. Dini temel alan siyasi teşkilatlanmalar da yasaktır. Devlet, dini topluluklara maddi yardım sağlayabilir*”.

Madde 19: “*Kanuni evlenme ancak devletin yetkili organları karşısında yapılabilir. Resmi evlilikten sonra vatandaşlar isterse, kendi mezheplerinin kurallarına göre, dini tören yapmakta serbesttirler*”.

Madde 31: “*Okul kiliseden ayrılmıştır*”

Yeni anayasa ile bütün din adamları devlet memuru olmuştur. Diyanet İşleri Başkan'ından müezzine, Bektaşilerin dedesinden Bektaşi babalarına kadar herkesin maaşı devletçe verilmektedir. Bu dönemde çoğunlukla Müslümanların dini okulları devam etmektedir. Tiran'daki medresenin dersleri normal bir şekilde sürmekte; bütün öğretmenlerin Milli Eğitim Bakanlığınca maaşları ödemekte ve öğrencilere burs sağlanmaktadır.

1946 yılında bütün özel okullar kapanır ve devlet okullarından din dersleri çıkarılır. Özel yayınevleri kaldırılır. Dini kitapların basımı devlet tekeline alındı. Ayrıca gençlerin dini ritüellerde katılmaları yasaklandı⁶¹.

Özel okullar Hıristiyan okullarıdır. Hıristiyanlar Müslümanların aksine dışarıdan hem maddi hem de manevi yardım almaya çalışırlardı. Katolikler İtalya'dan, Ortodokslar da Yunanistan'dan bağlarını koparmamışlardı. Yeni uygulama ile en büyük darbeyi onlar yedi. Aslında 1944 yılından beri öldürülen ya da idam edilen pek çok Hıristiyan din adamı söz konusuydu. Uzlaşmaz tutumlarından ve akıbetlerinden dolayı Arnavut halkı onları, "Pes etmeyen ve ölmeye hazır olanlar" şeklinde tanımlamaktaydı.

1946 yılından sonra din adamlarına yönelik fail-i meçhuller artmaya başlar. Hıristiyanların adamlarından sonra Bektaşî cemaati gelir. Mesela 19.03.1947'de Bektaşîlerin lideri Dede Baba Abbas Hilmi Dede öldürülür. Mayıs 1947'de iki Bektaşî babası ustaca ortadan kaldırılır ve cinayetler konusunda hiçbir araştırma yapılmaz.

1947 – 1949 yılları arasında, İkinci Dünya Savaşı'nda komünistlere karşı olan bütün din adamları tutuklandı⁶². Bunların çoğu öldürüldü, bir kısmı hapishanelerde öldü ve geri kalanlar da sürgüne götürüldü. Bu iki sene içerisinde en çok Katolikler etkilenmişlerdir. Çünkü Katolikler İkinci Dünya Savaşı'nda İtalyanlarla beraber komünistlere karşı çıkmışlardı. Aynı şekilde Yunanlarla işbirliği yapan Ortodokslar da öldürülmüştür. Bektaşîler bir bakıma komünistlerle işbirliği yapmalarına rağmen aynı akıbete uğramışlardır. Öldürülen, hapsedilen ve hapislerde vefat eden Bektaşî sayısı az değildir. Bektaşîlerin üzerine gidilmesinin temel sebebi diğer Hıristiyan mezhepleri gibi güçlü bir dinî teşkilata sahip olmalarıydı. Dedelik-babalık şeklinde ve tekkelerde odaklanan bu teşkilatlanma komünist yönetimi rahatsız etmekteydi. Bektaşîler bu yıllarda pek çok kayıp vermelerine rağmen daha sonraki senelerde komünistlerle yakın ilişkilerini sürdürmüşlerdir.

Bu dönemde Sünni Müslümanlara yönelik fail-i meçhullerin daha az olduğunu görüyoruz. Kanaatimizce bunun nedeni II. Dünya Savaşı'nda gösterdikleri üstün gayret,⁶³ aynı zamanda diğer dinî cemaatler gibi güçlü bir teşkilata sahip

⁶¹ Basha, *Rrugetimi Î Fese Îslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 431.

⁶² Basha, *Rrugetimi Î Fese Îslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 323.

⁶³ Arnavut tarih kitaplarında Müslümanların savaşa katılmadığı yazsa da, tanıklar aksini söylemektedirler. Örneğin, araştırmacının dedesi olan Rakip Qafa şunları anlatmaktadır: "1943 yılında Tiran'dayken, Almanlara karşı verilen mücadeleye şahit oldum. Almanlarla çarpışan Arnavut askerleri

olmadıklarından önemli bir tehdit olarak görülmemeleridir. Ama Sünni Müslümanlar da yeni yönetimin baskısından nasiplerini almışlardır. Mesela 1947 yılında Nisan ayında bir Arnavut müftü Suriye'ye sığınmıştır. 1949 yılında İşkodra medresesinin müdürü olan Esat Myftiu'nun görevine son verildikten sonra medrese kapatılmıştır⁶⁴.

Eylül 1949'da Enver Hoca kuzey Arnavutluk'ta halka hitap ederken "Hükümetin her zaman farklı dinleri ve din adamlarını, inançlarına en iyi şekilde hizmet edebilmeleri için destekleyeceğini" söylerken, 26 Kasım 1949'da kabul edilen yeni anayasa daha katı hükümler getirmişti.

Madde 12: *Din eğitiminde dinî ahlakın anlatılması yasaklanmıştır. Bunun yerine dindarlara vatanseverlik ruhunun anlatılmasına müsaade edilmiştir.*

Madde 13: *Bütün dinlerin yurt dışındaki faaliyetleri yasaklanmıştır.*

Madde 17: *Dini öğretimini tamamlamak ya da üniversite okumak üzere yurt dışına gitmek isteyenlere yasak konulmuştur.*

Madde 25: *Bütün dinlerin yurt dışında bulunan diğer dinlerle aktivite ve faaliyet yapmaları yasaklanmıştır.*

Madde 27: *Bütün dinlerin dışarıdan yardım getirmeleri, hatta en zor durumlarda dahi yardım almaları yasaklanmıştır*⁶⁵.

Yeni anayasa göre, devlet, dini cemaatlerin başkanlık seçimlerini veto etme hakkına sahipti. İlk yıllarda cemaatler başlarına kimi seçmişlerse onaylanmıştır. Ancak sonraki yıllarda devletin istediği kişiler dinî lider olarak seçilmeye başlamıştır. Böylelikle devlet bütün dinleri kontrol altında aldı ve onların dış dünya ile olan irtibatını kesti. Artık yurt dışına giden dini heyetler devletin izin verdiği kişilerden oluşmaktaydı. Ayrıca devlet dine bütün dini kurumları kendi lehine ve istediği şekilde kullanabilmenin önünü açtı⁶⁶.

Temmuz 1950'de resmi tatil günlerinde yeni değişiklikler yapıldı ve dini bayramlar resmi tatil olmaktan çıkarıldı. Ancak bayramlarını kutlamak isteyenlere resmi izin verilmekteydi.

çinde beyaz elbiseli olanlar vardı. Bunlar Müslümanlardı ve savaşta en çok ölen askerler, beyaz elbiseli askerlerdi." Kaynak kişi: Rakip Qafa, 1913 doğumlu, emekli.

⁶⁴ Basha, *Rrugetimi I Fese Islame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 446.

⁶⁵ Basha, *Rrugetimi I Fese Islame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 452.

⁶⁶ Popovic, a.g.e., s. 43.

27 Aralık 1950'de, 29 Kasım 1944'ten önce basılan bütün kitaplara devlet tarafından el konulma kararı alındı. Artık bu kitaplar ne satılacak ne de okunacaktı. Bunlar piyasadan toplatıldı ve kütüphanelerden çıkarıldı. Sadece Liman Osman Selishta kitaplığından 11.300 kitaba el konuldu. Bunların akıbetleri kesin olarak bilinmemekle birlikte yakıldıkları ve yok edildikleri düşünülmektedir. Kitaplar arasında *Elifba*, *Am'me*, *Tebareke*, *Kadsere*, *Ja'sin* (Arnavutça tercüme edilmiş hali), *Kur'an*, *Mevlude*, *Emsul Abedin e Sheriati Muhammedije*, *1000 Hadidh*, *Erbejin Hadidh*, *Zani i Nalte*, *Kultura Islame* gibi eserler bulunmaktaydı.⁶⁷ 1952 yılında lisedeki bir öğretmenin elinde Mushaf bulunması çok büyütülmüştü. Çünkü artık gelişmiş bir ülke haline gelen ve gericilikle uğraşmaması gereken Arnavutluk'ta öğretmenlerin Kur'an okumaması gerekiyordu⁶⁸.

Ocak 1951'de İşkodra ve Vlora müftüleri İkinci Dünya Savaşı'nda faşist işgalcilerle işbirliği yaptıkları gerekçesiyle idam edildiler. İdamları meydanlarda yapıldı. Bu yıllarda Arnavutluk diyaneti zor günler geçirmesine rağmen halkın maddi yardımlarıyla dini müesseseleri canlandırmaya çalışıyor, özellikle cami olmayan yerlere yeni camiler inşa ediliyordu. Arnavutluk diyanetinin kendi çatısı altında önemli bir husus bütün Müslüman dini cemaatleri kendi çatısı altında toplamasıdır. Bu dönemde: Kadiri, Halveti, Sa'adi, Rufai ve Ticani cemaatleri bulunuyordu. Bektaşî cemaati Arnavutluk diyanetinden önceden ayrılmıştı⁶⁹.

23 Kasım 1951'de Arnavutluk diyanetine din görevlilerinin maaşlarının devlet tarafından ödenmeyeceği bildirildi. Artık din hizmetlerinin maddi boyutunu Arnavutluk diyanetinin karşılaması gerekiyordu⁷⁰.

6 Ekim 1952'de Lushja şehrinde yapılan bir programda dini ritüellerle ve dindarlarla alay eden bir oyun sergilenince, Arnavutluk diyaneti Adalet Bakanlığı'na şikâyetini iletir. Fakat bakanlık bu oyunun halk tarafından hazırlandığı, dolayısıyla şikâyet edilecek bir durum olmadığı cevabını verir⁷¹.

1954 yılından sonra dini müesseseler ve vakıf malları devlet tarafından satılmaya başladı. Gerekçe olarak da ülkenin ekonomik sıkıntıları gösterildi. Satılışa

⁶⁷ Basha, *Rrugetimi İ Fese Islame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 459.

⁶⁸ Basha, *Rrugetimi İ Fese Islame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 454.

⁶⁹ Basha, *Rrugetimi İ Fese Islame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 454.

⁷⁰ Basha, *Rrugetimi İ Fese Islame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 463.

⁷¹ Basha, *Rrugetimi İ Fese Islame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 461.

çıkartılan vakıflar çoğunlukla Tiran şehrine aittir. Ondan sonra Berat, Korça, İşkodra ve Elbasan şehirleri gelmektedir. Satılan vakıflar içinde **Elbasan'da**: “Spahikorre” ve “Haznedare” mahallelerinin camileri, **Berat'ta**: Dilebegas caminin arsası, namazgah ve hamam, **İşkodra'da**: bir medrese üç cami (Teke camisi, Skele camisi ve Draçini camisi), **Tiran'da** ise pek çok cami arsası (Bexol, Muyo, “Shehit te Vogel” (Küçük Şeyh Camisi) camilerin arsaları gibi) vardı. Bütün bu uygulamalara karşı Arnavutluk diyaneti dilekçelerle devletin kapısını çalsa da düzgün bir cevap alamadı. Vakıf malları ve dini müesseseler günden güne satışa çıkartılıyordu. 1955 yılında devlet; medresedeki bekçisi, aşçı ve temizlikçi gibi işçilerle birçok müezzin, imam, vaiz, ve müftü yardımcılarının görevlerine son verdi. Gerekçe olarak da medresede bu kadar çok işçinin gerektiği, ayrıca birçok camide cemaat bulunmadığı için din görevlerine ve buna bağlı müftü yardımcılara ihtiyacın azalması gösterildi⁷².

27 Kasım 1955 yılında nüfus sayımı yapıldı. Buna göre, Arnavutluk'un nüfusu 1.394.310 kişidir. Bunlardan % 71,20'si Müslüman, % 18,56'sı Ortodoks, % 10,1'i Katolik, % 0,06'sı da diğer dinleri kapsamaktadır.⁷³

1955 yılında Elbasan şehrinin içinde 11 cami, 2 Ortodoks kilisesi, 3 Katolik kilisesi, 1 Bektâşi tekkesi, 1 Alevi cem evi, 1 Rufai tekkesi vardı. Bu dönemde Arnavutluk'ta 4 baş müftü, 28 müftü, 1000 imam ve müezzin bulunuyordu. Talebe yetiştirme adına sadece merkezdeki “Tiran Medresesi” 47 öğrencisiyle dersini sürdürmekteydi.⁷⁴

1958 yılında dine karşı verilen mücadelede Sovyetlerin baş eseri Arnavutçaya tercüme edildi: L. I. Klimovitch'e ait, *L'İslam, son origine et son contenu social* (İslam'ın Kaynağı ve Sosyal Muhtevası) isimli kitap 60 sayfadan oluşmaktaydı.⁷⁵

1963 yılında anayasa değişikliği yapılır. Uygulamaya geçen yeni yasalar dinlerin ölümünün işaretçileridir. Bu yasalara göre:

Birincisi; bundan sonra devlet istediği dinin diyanetini tanıma hakkına sahip olacaktır. Buna göre bir dinin kabul edilmesi için önce devlet tarafından tanınması

⁷² Basha, *Rrugetimi İ Fese İslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 506-507.

⁷³ Basha, *Rrugetimi İ Fese İslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 500.

⁷⁴ Basha, *Rrugetimi İ Fese İslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 503.

⁷⁵ Popovic, a.g.e., s.44.

gerekmektedir. İkincisi; her hangi bir dini teşkilatlanma veya uygulama için devletin izni gerekmektedir.

1964 yılında Tiran medresesinin öğrenci alması yasaklandı. Zaten Berat medresesi, İşkodra medresesi, Gjirokastra medresesi, Lushja medresesi... gibi medreseler önceden kapatılmışlardı. Son medrese olan Tiran medresesi hayatını zorluklar içinde devam etmekteydi. Zira öğretmenlerin maaşları ve talebelerin bursları, ayrıca bütün maddi yardımlar kesilmişti. Medreseye giden öğrencilere diğer öğrencilerden çok farklı bir gözle, gerici, bilimden anlamayan, teknolojinin ne olduğunu bilmeyen, dış hayata kapalı ve sadece var olmayan bir ideolojiyle oturup kalkan öğrenciler gözüyle bakılıyordu. Medrese 1967 yılında kapandı ve sağlık merkezine dönüştürüldü.

1964 yılından sonra “ezan yasası” kabul edildi. Artık bundan sonra ezan vakit namazlarında değil, sadece Cuma namazlarında, Ramazan ve kurban bayramlarında okunabilecektir.⁷⁶

7 Temmuz 1965 tarihinde, ateizm yanlısı kitaplarıyla tanınacak olan üniversite hocası, Hulusi Hako, 1965 yılının ortalarında hükümete bir mektup yazarak Arnavut vatandaşların kimlik kartlarından din aidiyetini çıkarmalarını önermiştir. Onun önerisi kabul edilmiş ve kendilerine 7 Temmuz 1965 tarihli, 22/111 protokol numarasıyla, başbakanın genel sekreter imzasıyla şöyle bir resmi cevap gelmiştir: “Sizin tarafınızdan Başbakan’a gönderilen mektupta vatandaşların kimlik kartlarından din aidiyetinin çıkarılması önerisi doğrudur. Belirli makamlara bu konuyla ilgili, bundan sonra herhangi bir not düşmemelerinin gereği bildirilmiştir”⁷⁷.

Özetleyecek olursak 1945 – 1966 yılları arasında devlet-din ilişkilerine baktığımızda, dine karşı nötrden negatife doğru bir politika olduğunu açıkça görmekteyiz.

1945 – 1950 yılları arasında devlet dine karşı hiçbir yasa çıkarmamıştır. Bir taraftan din özgürlüğü verilirken, diğer taraftan ateist propagandaya da izin verilmektedir. 1950 - 1961 yılları arasında günden güne din hürriyeti azalmış, dini bayramlar resmi tatil olmaktan çıkarılmış ve cemaatlerin dini liderleri için devlet onayı

⁷⁶ Basha, *Rrugetimi Ë Fese Ëslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 515.

⁷⁷ Tagani, Artur, *Arnavut Ateistlerden Hulusi Hako'nun Din Hakkındaki Görüşleri*, Selçuk Üniv., SBE, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007, s. 20.

şartı getirilmiştir. 1954 yılından itibaren Arnavutluk'ta İslamiyet hakkında hiçbir resmi bilgi yoktur. İstisna olarak bir iki dini yayının adı vardır ama bunlardan hangi konuların ele alındığına ve kimler tarafından yazıldığına ulaşmamız imkânsızdır⁷⁸. 1961'de devlet Çin'le irtibata geçtikten sonra gücü daha çok arttı ve dine karşı uygulamalar hız kazandı. 1964 yılından sonra ise bütün dini müesseselere açıkça kin ve nefretle bakılmaya başlandı. İster istemez halk iki kesime ayrılmış vaziyette bulunuyordu: dindar kesim ve dine karşı olan 1967'den sonra dine karşıtlık devletin bütün imkanları ile uygulamaya konacaktır.

2.1967-1985 Arasındaki Dönem

1967 yılı devletin açıkça dine cephe aldığı bir dönemin başlangıcıdır. Bu dönem Enver Hoca'nın 6 Şubat 1967 tarihinde Durres şehrinde "Naim Frasheri"⁷⁹ lisesindeki öğrencilere yaptığı konuşmasıyla başlar. Konuşmada özetle şu cümleler geçmektedir: Bütün dini inanışlara ve gerici adetlere açık bir şekilde karşı çıkmamız gerekir. Arnavutluk'taki bütün dini müesseselerin kesin olarak kapatılması ve ülkedeki bütün dini cemaatlerin dağıtılması gerekmektedir⁸⁰. Nitekim 27 Şubat 1967 tarihinde bütün parti il başkanlarına doğrultuda hareket etmelerini emreden bir yazı gönderildi⁸¹.

29 Mart 1967'de Arnavutluk diyaneti bütün belgelerini devlete teslim etti. 1 Nisan 1967 tarihinde ise bütün dinlerin vakıf malları ve dini müesseseler devletin malı oldular. Devlet bütün bu zenginlikleri istediği şekilde kullanabilirdi⁸².

1967 yılında Arnavutluk'ta sadece yedi tane cami açıktı. Ancak bunlar da bir ay sonra kapandılar. Oysa 1967 yılından önce ülkede 1052 cami ve 76 Bektaşî tekkesi bulunmaktaydı. Camilerin büyük şehirlerdeki durumu şöyle idi⁸³:

⁷⁸ Popovic, a.g.e., s. 40

⁷⁹ Şemseddin Sami'nin küçük kardeşidir.

⁸⁰ Popovic, a.g.e., s. 44.

⁸¹ Bello, Hasan, "Diktatura dhe Besimet Fetare", *Drita Islame*, Sy. 1, Tiran, 2012, s.34.

⁸² Basha, *Rrugetimi I Fese Islame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 525, 527.

⁸³ Basha, *Rrugetimi I Fese Islame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 516.

İl	Cami	İmam	Bektaşî Tekkesi	Dede
<i>Elbasan</i>	150	176	5	10
<i>Tiran</i>	127	140	1	8
<i>Berat</i>	61	70	11	20
<i>İşkodra</i>	118	144	-	-
<i>Korça</i>	163	168	15	29

Diğer tarikatlara bağlı camiler ve imam sayıları ise şu şekildeydi⁸⁴:

Tarikat	Cami	İmam
<i>Halveti</i>	90	68
<i>Rufai</i>	35	27
<i>Kadiri</i>	33	20
<i>Sadi</i>	8	6
<i>Ticani</i>	7	5
Toplam	173	126

Elbasan şehrinde bulunan 150 camiden 149'u yıkıldı. Yıkılmayan tek cami Elbasan'ın merkezinde "Kral Mescidi" ismiyle meşhur olan II. Beyazıt dönemine ait bir camiydi. Komünizm döneminde müze olarak kullanıldı. Geri kalan camilerin birçoğu yıkıldı, bazıları dükkan olarak kullanıldı, bazıları da spor salonuna dönüştürüldü. Bunlardan birkaç örnek vermek gerekirse;

Osmanlı döneminde inşa edilen ve Elbasandan 20 km uzaklıkta olan Shals (Şals) camisinin minareleri yıkıldıktan sonra kültür salonuna çevrildi. İlçenin girişinde bulunan bu büyük yapının bugün birinci kısmı; düğün salonu, ikinci kısmı ise; şarap fabrikasıdır. Shtepanj (Ştepay) camisin 497 yıllık minaresi yıkıldı ve öğretmen evi

⁸⁴ Basha, *Rrugetimi I Fese Islame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 517.

oldu. Şu anda esas yerine yeniden cami inşa edilmiştir. Shenavlash (Şenavlaş) camisinin minaresi yıkıldıktan sonra ekmek fırını olarak kullanılmaya başlandı.⁸⁵

Bu süreçte, camilerin yıkılması veya dönüşümünde başrol oynayanlar komünist Arnavut perdesidir. Devlet gizliden gizliye bunları destekliyor ve halk hareketi olarak değerlendirip ceza vermiyordu. Bu durum karşısında Arnavutluk Diyanetinin üst üste gönderdiği dilekçeler sonuçsuz kalmıştır. Zaman zaman halkın gençlere direnişi de gösterilmekteydi: Örneğin Tiran’da öğretmenleri tarafından motive edilen ve bir camiye yıkılmaya giden gençlere, köy sakinleri etten bir duvar örmüşler, camiye yıkılmaktan kurtardıkları gibi gençleri ve öğretmenlerini dövmüşlerdi.⁸⁶

9 Haziran 1973’de Arnavutluk’un hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar açısından dindar şehri olarak bilinen Shkoder (İşkodra)’da Ateizm Müzesi açılır. Bu müzenin açılması için en çok çabalayan kişi ise Hulusi Hako’dur. Müze açılırken Hulusi Hako üç ay boyunca bilimsel müşavir olarak çalışmıştır⁸⁷.

1975 yılında Arnavutluk’taki dini kaynaklı yer ve mekân isimlerinin değiştirilme kararı alındı. Bazı yerlerin ismi değiştirildiyse de hep halkın adapte olamaması he de ismi resmi belgelerdeki karşılıklar nedeniyle karar uygulanmadı.

28 Aralık 1976 tarihinde yeni anayasa dini tamamen reddetti. Bu yeni anayasada dinle ilgili maddeler şöyleydiler:

37. Madde: “Devlet hiçbir dini tanımaz; vatandaşın zihnine bilimsel maddeci anlayışını sokmak için ateizmin propagandasını yapar”.

55. Madde: “ Faşist, anti-demokratik, dini ve anti-sosyalist karakterli organizasyonlar oluşturmak yasaktır. Faşist, anti-demokratik, dini, anti-sosyalist her türlü faaliyet ve propaganda ve milli duygulara yönelik her türlü provokasyon yasaktır”.

Yeni anayasayla birlikte insanlar ibadetlerini yapamaz hale geldiler. Biri namaz ya da oruç ibadetini yerine getirmek istediğinde izin verilmezdi. İbadet etmeyen kişi milli kültürde olmayan bir davranışı Arnavut kültürüne sokmakla suçlanıyordu. Cezanın en hafifi uyarı, en ağırı ise hapisti.

⁸⁵ Basha, *Rrugetimi İ Fese İslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 544.

⁸⁶ Basha, *Rrugetimi İ Fese İslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 547.

⁸⁷ Tagani, a.g.e., s.20.

Ocak 1977 yılında Kur'an'dan ve İncil'den alınan şahıs isimlerinin değişimini düzenleyen bir kararname yayınlandı. Bu kararnameye göre ayrıca Arap, Pers, Osmanlı, Yunan, Roman, Hıristiyan, Alman, Fransız, İspanyol ve İsrail kökenlerine sahip olan bütün isimlerin değiştirilmesi gerekiyordu. Bunun yanında verilecek yeni isimlerin Arnavut kökenli olması şarttı. Bu kararnameyi resmîyette Ocak 1977'de görmekteyiz. Ancak bizim sorduğumuz kişiler 1975 yılında böyle bir kararın çıktığını ifade etmişlerdir. Bu senede bütün dini kaynaklı isimler değiştirildi. Fakat bir yıl sonra bu uygulama kalktı ve insanlar çoğunlukla eski isimlerine döndüler. Kararın geri alınmasının nedeni, toplum içinde yaşanan büyük karmaşaydı. Pek çok kişinin resmîyette ve özel hayatta ayrı isimleri vardı. Bu pek çok sıkıntıya neden oluyor ve sürekli hükümete şikayet dilekçeleri geliyordu. Örnek olarak araştırmacının babasının yaşadığı tecrübe verilebilir: “Bu kanun çıktığı zaman lise yıllarıydım. Benim gerçek ismim ‘MENDRESİ⁸⁸’ idi. Ancak bu da değiştirilmesi gereken isimlerdendi. Babam yeni isim olarak “Besim”i seçti.⁸⁹ Bundan sonra benim için bütün Arnavutlar gibi zor günler başladı. Kimi, Menderesi, kimi ise Besim diye beni çağırıyordu. Resmî dairelerde, özellikle de okullarda büyük problemler oluyordu. Böylece bu karışıklık bir sene sürmeden kanun değişikliği oldu. Yeni kanuna göre isteyen eski ismine dönebilirdi. Ben de öyle yaptım.⁹⁰”

Yeni doğan çocuklara konulması yasak olan veya acilen değiştirmeleri gereken isimlerden birkaçı şunlardan ibaretti: Müslümanlardan; Muhammed, İsmail, Musa, Hacı, Davud, İdris, Menderesi. Hıristiyanlardan ise; Yezus, Pyeter, Gjon, Nikolle, Rebeka, Kristina, Maria... Devlet yeni doğan çocuklar için yaklaşık 1000 isimlik bir liste açıkladı. Sonra bu listeye 2000 isim daha eklendi. Böylelikle birçok aile yeni doğan çocuklarına iki isim vermeye başladılar. İlk isim devletin istediğine göre, ikincisi de gayri resmî olarak mensup olunan dine göre konuluyordu.

1980'lerden sonra dinlerle ilgili yeni yasalara rastlamadık. Çünkü dinle ilgili düşünceler ve müesseseler yıkılmış. Özellikle gençler ve orta yaşlılarda büyük oranda kişiler ise çoğunlukla yaşlılardan ibaretti.

⁸⁸ Araştırmacının dedesi “Adnan MENDERES’i” çok sevdiği için bu ismi koymuştur.

⁸⁹ Besim isminin Türkçe karşılığı “inanç”tır.

⁹⁰ Kaynak kişi: Mendresi Qafa, 1960 doğumlu, eski iletişim müdürü.

1985 yılında Enver Hoca'nın ölümünden sonra devletin başına Ramiz Alia'nın geçmesiyle dine karşı politikalarda bir yumuşama görüldü. 1991 yılından sonra din hürriyeti geri döndü. Müslümanların kapatılan camileri yeniden açıldı. Yıkılan camiler ve minarelerin bazıları inşa edildi.

D. DİN POLİTİKALARININ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE YAYIN HAYATINA YANSIMALARI

1. Komünist Eğitim Müfredatında Din

Düzenli bir eğitim sistemi içindeki merkezi rol müfredatı, insan olarak da öğretmene bağlıdır. Hatta öğretmen zaman zaman müfredatın dışına çıkıp kendi düşüncelerini öğrencilerine aktarabildiği için daha fazla bir öneme sahiptir diyebiliriz. Devlet mekanizmasının üst düzey meslek gruplarının içinde yer alan herkes bir öğretmenin elinden geçtiğinden ve onları önemli ölçüde etkilediğinden Arnavutluk'taki komünist rejim eğitime ve öğretmenlerin niteliğine çok önem vermiştir. Yöneticiler eğitim kurumunu, kendi ideolojilerini benimsetmek için en önemli amaç olarak gördüklerinden, büyük büyük paralar harcamışlardır. Bu açıdan askeriyeden sonra en fazla yatırım yapılan kurumun eğitim olduğunu söyleyebiliriz.

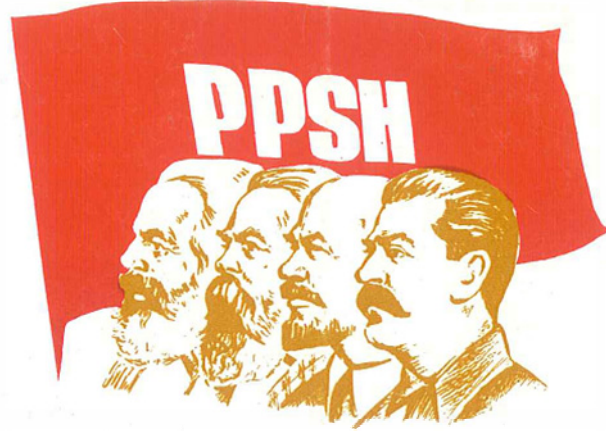
Hükümet sadece öğretmenlerin niteliği ile yetinmiş ve ateizm dersleri lise son sınıfta zorunlu bir ders olarak verilmeye başlamıştır. Bu dersin adı "**Marksizm ve Leninizm**" idi. Eğer bir öğrenci bu derse hazırlıksız bir şekilde gelmeye cüret ederse ilk başta ailesi çağırılır ve ikaz edilir, sonra öğrenciye ceza verilirdi. Herkes dersi başarmak zorundaydı. Bu yüzden anlaşılmayan konular ezberlenirdi.

Derste öncelikle Marks'ın ve Lenin'in hayatları işlenir, sonra, Marks'ın ve Lenin'in düşüncelerine giriş yapılır ve bu fikirlerin nasıl uygulanması gerektiği anlatılırdı. Bu dersi veren öğretmenler çok sert ve hiç taviz vermeyen öğretmenler olarak bilinmektedir. Bu öğretmenlere karşı çıkmak hem öğrencinin kendi hayatını hem de ailesinin hayatını tehlikeye atmak demektir.

Öğrenciler liseden mezun olacağı zaman "**Marksizm ve Leninizm**" dersinden ek sınava girmek zorundaydı. En düşük kabul edilen notyedi7 idi. Bu dersi geçemeyen liseden mezun olamazdı. Biz araştırmamızı sürdürürken bu dersten kalan ya da sekizin

altında alan bir öğrenciye rastlamadık. Çünkü üniversiteye hayatını devam etmek isteyenler için bu dersten en az sekiz almak gerekmektedir ve diğer derslerden çok başarılı olmanın bir faydası yoktu⁹¹.

Üniversitelerde ateizm dersleri ve propagandası devam etmekteydi. Üniversitede, bütün bölümlerde özel okutulan dersin adı; **Materyalizmi Dijalektik dhe Historik (Diyalektik Materyalizm ve Tarihselliği)** idi. Bu ders “**Marksizm ve Leninizm**” dersinin devamı olan bu ders çok daha zordu. (Dersin içeriği için bkz. EK:1).

Fotoğraf 8. Komünizmin korucuları Marx, Engels, Lenin ve Stalin. Bu fotoğraf birçok okulda asılı duruyordu.

Liseden olduğu, üniversiteden de mezun olmak için “**Diyalektik Materyalizm ve Tarihselliği**”⁹² dersinden geçmek zorunluydu.

Liselerde ve üniversitelerde öğretmenlerin dini konuların ele alması yasaktı. Dine yönelik bir soru sorulduğunda öğretmenin hemen konuyu kapatması ya da başka bir tartışma konusu açması gerekirdi. Öğrenciler tarafından orijinal dini bir kelime kullanıldığı zaman öğretmen acilen müdahale eder ve kelimenin Arnavutça karşılığını öğretirdi⁹³. Eğer öğrencinin sorduğu soru dinden haberi olduğunu

⁹¹ Kaynak kişi: Sashenka Çenko, 1950 doğumlu. Başhekim.

⁹² Popu, A., Pellumbi, S., *Diyalektik Materyalizm ve Tarihselliği*, Mihal Duri Yay., Tiran, 1974.

gösteriyorsa ya da devlete karşı ise, öğretmen müdürü haberdar eder, müdür de parti sekreterine giderdi. Parti sekreteri bu durumu incelikle kontrol eder, eğer öğrencinin ailesi dindar ise müdür tarafından çağırılır ve uyarı yapılırdı. Bu öğrencinin üniversiteye devam etme hakkı da büyük ihtimalle biterdi. O dönemde sadece devletçe izin verilenlere üniversite okuma hakkı tanınıyordu. Bunlardan biyografilerin incelediğimizde, hepsinin komünizm propagandası yapmış, daima komünizm ideolojisiyle hareket etmiş ve aile fertlerinden komünizme karşı gelmemiş insanlar olduklarını görmekteyiz.⁹⁴

Arnavutluk, az da olsa her sene yurt dışına üniversite öğrencisi göndermekteydi. Bu öğrenciler özel sınavlardan geçmekteydiler. Zaten çoğunlukla devletin üst seviyelerinde vazife almış ve çok güvenilen ailelerden seçiliyorlardı. 1945 yılından 1961 yılına kadar üniversite okumak üzere bütün öğrenciler Rusya'ya gönderilmekteydiler. 1961 yılında Rusya'yla bozulan ilişkilerden sonra Çin'e, az sayıda da Fransa'ya ve İtalya'ya öğrenci gönderildi. Devlet yurt içinde az sayıda öğrenciye, neredeyse devlet memuruna maaşına eşit burs vermekteydi. Yurt dışına gidenler ise tamamen bursluydu. Bütün masraflar ; gidiş – geliş, burs, yurt, yemek – içmek, kitap – defter hatta giyime kadar devlet tarafından karşılanıyordu. Yurt dışına giden bütün öğrenciler devlet tarafından sıkı bir şekilde takip edilirdiler. Yanlış olarak görülen bir davranış hissedildiği an bursu kesiliverir, Arnavutluk'a döndüğünde de mahkmeden geçirilirdi. Öğrenciler hem komünizme aykırı hareket etmekle hem de halkın emeğini boşa sarf etmekle suçlanırdı.

Bütün bu politikalara rağmen lise ve üniversite eğitimi gören bütün öğrenciler ateist değildi. Yüksek öğrenim görüp temel ibadetlerini yapan çok sayıda öğrenciden söz edilmektedir. Tiran Üniversite'sinin eski mezunlarından Muhamet Myrteza (Muhamet Mürteza) ile görüştüğümüzde bu bulgulara ulaşabildik. Komünist üniversitelerde Allaha ve Peygamber'e inanan, gizlice namaz kılıp, oruç tutan, dini hassasiyetlere bağlı öğrenciler de vardı.⁹⁵

⁹³ Kaynak kişi: Burbuqe Qafa, 1963 doğumlu, Arnavut Dili ve Edebiyatı öğretmeni.

⁹⁴ Kaynak kişi: Bajram Omeri. 1952 doğumlu. Tarih öğretmeni.

⁹⁵ Kaynak kişi: Muhamed Myrteza. 1944 doğumlu. Tarih ve Arnavut dili ve edebiyatı öğretmenliği yapmıştır.

2. Komünist Dönem Medyasında Din

Arnavutluk'taki medya hem resmi eğitim kurumlarından geçmeyen insanlara ulaşma, hem de eğitilmiş insanların bilgilerini pekiştirme gibi bir amaçla, yani yoğun propaganda amacıyla kullanılmıştır. Komünist dönemde medya kurumları 1965'lerden sonra gelişmeye başladı. Zaten 1960 yılına kadar Arnavutluk'ta sadece gazete dağıtılır ve bazı önemli şehirlerde radyo yayını yapılırdı. Komünist dönemin ilk yıllarında medya çok etkili ve çok güçlü değilken sonraki senelerde etkisini giderek artırdı.

Komünizm döneminde medya konusunu görsel-ışitsel ve yazılı medya olarak ele almaya gayret edeceğiz.

a. Görsel-İşitsel Medya

Radyo Arnavutluk'ta 1936 yılında yayına başlamıştır. Komünist dönemi boyunca sadece bir radyo kanalı yayın yapmaktaydı. Bu resmi radyo daima devletin ve dinle ilgili hiçbir haber vermez, dinle ilgili konuları ele almaz, dini bayramlarda özel bir program yapmazdı.⁹⁶

Arnavutluk'ta ilk televizyon kanalı ise 29 Nisan 1960 yılında açılmıştır. İlk başta Tiran'a komşu olan şehirlerde yayınlanmaya başlamıştı. Malzemelerin çoğu Rusya'dan getirilmişti. Zaten bu televizyonun açılmasında Rusya'nın rolü ve katkıları büyüktür. Birkaç sene geçmeden TV Arnavutluk'un büyük kısmında yayınlanmaya başlamıştı.

“Bu televizyonun dine bakışı nasıldı?” sorusunun cevabını vermek gayet zordur. Çünkü o dönemlerde herkes televizyon izleyemezdi. Zira herkesin televizyonu yoktu ve biri televizyon almak istediği zaman devletten izin almak zorundaydı. Biri zengin olsa bile onun ailesinden komünizme karşı çıkan biri olmuşsa, izin verilmezdi. Böylece komünizm döneminde televizyonu sadece üst makamlarda çalışan, komünizmin propagandasını yapan ve güvenilir insanların satın alıp izleyebildiğini görüyoruz.

Bu dönemde resmi bir kanal vardı ve daima devletin kontrolünde olarak komünizmin propagandasını yapmaktaydı. Bu kanalda her zaman Arnavutluk güzel, müreffeh ve suçtan arınmış gösterilirdi. Televizyonda dinle ilgili hiçbir bilgi ve haber verilmezdi.

⁹⁶ Kaynak kişi: Mendresi Qafa, 1960 doğumlu, eski iletişim müdürü.

Komünizm döneminde 225 film çekilmiştir. Bunları izlediğimizde dine karşı dolaylı ama olumsuz mesajların verildiğini görmekteyiz. Filmlerde çoğunlukla komünizm propagandası yapılmaktadır. İzleyebildiğimiz hiçbir filmde dine karşı olumlu bir cümleye rastlamadık. Ama arka planda olumsuz bir tutum yer almaktadır. Nitekim mülakat yaptığımız kişiler de filmlerin dine karşıt mesajlar içermediklerini, olumsuz mesajların da daha çok eski örf ve adetlere yönelik olduğunu belirtmişlerdir.⁹⁷

Filmlerde Hıristiyanlığa karşıt mesajlar daha fazladır. Hıristiyan din adamları daima hor ve Arnavutluk'a karşı çalışan insanlar olarak gösterilmiştir. Papazlar birçok filmde başkalarını sömürmek isteyen, halktan kopuk, Arnavutluk'un geleceği için çalışmayan, uzun ve kirli bir sakala sahip, aile içi ilişkilerin kötü insanlar olarak canlandırılmıştır.

Genel anlamda ise din her zaman insanlar arasında ayrılmaya sebep olan bir unsur olarak resmedilmeye çalışılmıştır. Mesela birçok filmde evlenmek isteyen iki genç insanı aileleri ayırır; bir de aileler arasında çatışma yaşanır. Bu olay olduktan sonra herkes dinin ve eski geleneklerin gereksizliğinden konuşmaya başlayarak mesaj verilmiş olur

Bu filmler Arnavut televizyonlarında günümüzde de yayınlanmakta ve halk büyük bir ilgi ve devalarca görmektedir. Ancak buna rağmen arka planda yer alan dine-karşıt mesajlar tam olarak anlaşılmamaktadır.

b. Yazılı Medya

Komünist dönemde gazeteler diğer medya unsurlarından farklı olarak daha yaygındı. Arnavutluk'un her tarafına dağıtılır ve herkes tarafından okunurdu. Gazete ve dergilerin toplam sayısı 50'ye yakın ulaşmaktaydı. Önemli gazeteler arasında *Zëri i Popullit (Halkın Sesi)* ve *Gazeta Zyrtare (Resmi Gazete)*'yi sayabiliriz.

Yeni bir yasa uygulanmaya başlayacağı zaman gazete tarafından haber yapılır, sonra bununla ilgili yorumlar yapılırdı. Bu senelerde bütün gazeteler din düşüncesinin yanlışlığını ve mazide kalması gerektiğini ortaya koymakla mesul ve meşguldü. Gazetelerin içinde **Zëri i Popullit (Halkın Sesi)**'nin dine karşı daha açık, daha sert ve daha yüksek bir sesle yayın yaptığı görmekteyiz. Bu gazete 25 Ağustos 1942 yılında

⁹⁷ Kaynak kişi: Gazmir Qafa, 1972 doğumlu.

Enver Hoca'nın desteğiyle açılmış, 1944 – 1992 yılları arasında devletin resmi yayın organı gibi görev yapmıştır. 1992 yılından sonra özelleştirilmiştir. Gazetenin ana felsefesi Marx'ın ve Lenin'in düşüncelerini savunmaktır.

Bu gazetenin 1967 yılındaki yazılarından birkaçını örnek olarak ele almak istiyoruz:

12 Şubat 1967 tarihinde **Zëri i Popullit (Halkın Sesi)** gazetesi dine karşı şu yazıyı yazmıştı: “ENVER HOCA DİNİ YOK EDİNCEYE KADAR VAZGEÇMEYECEK”. (manşet) “Arnavut kadınlar şöyle diyor: Eğer Enver Hoca böyle diyorsa biz en kırsal yerlere kadar gideceğiz ve oradaki dini adetleri yok edeceğiz”.

19 Şubat 1967 tarihli yazı şöyledir “ ENVER ARKADAŞIMIZ DURRES'TA” (manşet). “Enver Hoca Durres'ta bir lisedeki gençlere şu hitaplarda bulunur. Din gericiliktir, bizim bütün dini adetleri yok etmemiz gerekir. Çünkü bunları yok ettikten sonra gençlik hareketleri ön plana çıkartılacaktır”.

4 Mart 1967 tarihli yazı yine dine yöneliktir: “ DİNE KARŞI SAVAŞ, SINIFLAR ARASI SAVAŞ GİBİDİR”. (manşet) “Eğer biz dini adetleri yok etmezsek, diğer güçlü ülkeler gibi olamayız. Çünkü dini adetler insanların kalplerinde olduğu müddetçe sosyalizmin temelleri atılmaz. Bizim bütün dini inançlı insanlarla konuşmamız ve onlara konuşurken dinin gerçeğinden bahsetmemiz gerekir. Dini düşüncesinin arkasında ne olduğunu onlara açık bir şekilde anlatmalıyız. Çünkü bütün ritüeller boştur, bir zehir gibidirler. Din afyondur. Bu savaşta devlet ateizm düşüncesiyle büyük başarılar elde etmiştir. Bütün gayretlerden sonra dindarların çoğu kendi inancından vazgeçmiştir.”

Gazetelerin takip eden sayılarda yer alan manşet ve yazılardan bazıları şöyle sıralayabiliriz:

30 Mart 1967 “BİZ MUTLULUĞU BULACAĞIZ AMA DİNDE VE TANRIDA DEĞİL, PARTİDE BULACAĞIZ”. (manşet)

11 Nisan 1967: “ Bütün Öğretmenler Dinin Gericileri Adetlerini Yok Etmede Ve Bilimsel Ateizmi Yayımda Büyük Gayretler Sarf Etmektedirler”.

13 Nisan 1967: “Gericilik adetleri Yok Edildi”.

19 Nisan 1967: “Bizim Öğretmenlerimiz Köylerdeki Gerici Düşünceleri Yok Etmektedir”.

30 Nisan 1967: “Bütün Dini Bayramlar Yok Edilecektir”.

11 Haziran 1967: “Bütün Dini Düşünceler Yok Edilsin”.

Dergiler ise daha çok elit sınıfa hitap etmekteydi. Hepsi devletin kontrolünde olan dergilerin amacı devletin gücünü göstermek ve komünizmin propagandasını yapmaktı. Birkaçı aylık çoğunluğu ise haftalık olarak çıkan dergiler içinde en önemlileri “Rruga e Partise” (Parti Yolu), “Shkenca dhe Jeta” (Bilim ve Hayat) ve “ Nentori” (Kasım) idi.

Dergiler, dine bakışta TV ve radyo gibi davranmamıştır. Bütün dergilerde dine karşı yazılar mevcuttur. Hatta bazı yazılarda aşırı derecede dini aşağılayıcı cümleler kullanılmıştır. Örnek vermemiz gerekirse: “ Rruga e Partise” (Parti Yolu) dergisi 1958 yılında yazılardan birinde şu başlık atılmıştı: “ Gerici Adetlere Karşı Savaş”. Yazı şöyle devam ediyordu: “Bütün gerici adetlere ve dinlere karşı savaş açmamız gerek. Şimdiye kadar yaptığımız savaş yetersizdir. Bu adetlere daima bilim anlayışıyla yaklaşmamız gerekmektedir. Ondan sonra ateizmi ilan edeceğiz”⁹⁸.

“ Nentori” (Kasım) dergisi ise 1967 yılındaki Eylül sayısında dini müesseselerin kapatılması esnasında şunları yazmıştı: “Arnavutluk’ta 2169 dini müessese (cami, tekke, kilise vs.) bulunmaktaydı. Bütün bu dini müesseseler gençler ve halk tarafından başarıyla kapatıldı. Arnavutluk bu davranışı ile dünyada ilk ‘ateist’ ülke oldu. Arnavutluk dini yok etmek için diğer komünist ülkelerden daha çok çabaladı ve başarılı oldu. Rusya ve Çin’in yapamadığını Arnavutluk yaptı”⁹⁹.

Görüldüğü üzere dini yıkma adına yazılı çabaları daha yoğun ve daha serttir. Gazetelerin açıktan dinin karşısında medyanın yer almasının sebebi görsel – işitsel medyadan farklı olarak neredeyse bütün halk tarafından takip edilmesiydi. Böylelikle dine – karşıt düşünceler daha hızlı ve daha etkili bir şekilde anlatılmış olmaktadır.

⁹⁸ Basha, *Rrugetimi I Fese Islame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 454.

⁹⁹ Basha, *Rrugetimi I Fese Islame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 525.

3. Komünist Dönem Kitap Neşriyatında Din

Arnavutluk devleti dine karşı propaganda kapsamında özel kitap politikasını ihmal etmemiştir. 1945 yılından 1954 yılına kadar dini kaynaklı kitaplar yazılır ve insanlara satılırdı. Ancak 1954 yılından sonra dini kaynaklı bir kitap, dergi ya da gazetenin basıldığı görülmemektedir. Çünkü bütün kitapların basımını tekeline alınmıştı. Araştırmamız esnasında 1950 – 1960 yıllarında elle yayılmış veya çoğaltılmış dini kitaplar olduğunu gördük. Devletin kitap politikasını açmak için böyle bir yöntem seçilmişse de, bu kitaplar çok az sayıdadır.

Komünist dönemde dine karşı yazılan kitapları incelediğimiz zaman önümüze devletin politikasının propagandasının yapılması için hükümetin istediği şekilde yazılan yazılar ortaya çıkmaktadır. Bunlar içerisinde İslam dini Hıristiyanlığı göre çok daha fazla hedef yapılmıştır. Birçok kitapta bütün dinler ele alınmış ama kitabın yarısı belki de daha fazlası İslam'a karşı yazılmıştır. Baştan sona Hıristiyanlığa yazılan bir kitaba rastlamadık.

Dine karşı yazılan kitaplara baktığımız zaman önümüze şunlar çıkmaktadır: Bu kitapların yazarları İslam dinini tanıyan şahıslardır. Çünkü bu yazarlar bir konuyu ele aldıkları zaman hem Kur'an'dan hem de hadisten örnekler vermektedirler. Ancak ayet ve hadis çoğunlukla eksik yazmışlar; kaynak gösteriminde hatalar yapmışlardır. Bu problemi okuduğumuz bütün kitaplarda açık ve net bir şekilde gördük.

Bütün bu kitapların yazarlarına baktığımızda Yunan felsefesinden Modern felsefecilere kadar pek çok düşünceden etkilendiklerini görmekteyiz. 1- Komünist olmak, Marks (1818 – 1883) ve Engels'in (1820 – 1895) düşüncelerine katılmak demektir. Bunun için dine karşıt olarak Marks ve Engels'in eserlerinden bol bol alıntılar yapılmıştır. Zaten birçok yerde Marks'ın ve Engels'in düşüncelerini tıpatıp tatbik etmeye çalışmışlardır. 2- Bu yazarları etkileyen bir başka kişi de Feuerbach'tır (1804 – 1872). Feuerbach'ın düşüncelerinden iki yönden etkilenmişlerdir: Birincisi, Feuerbach'ın dine karşı devamlı yapmış olduğu eleştiriden, dolayısıyla getirmiş olduğu özgün ateist bakış açısından dolayı, ikincisi idealizme karşı göstermiş olduğu karşıt fikirlerden¹⁰⁰. 3- Rusya'da eğitim gören yazarlar oradaki komünizmin kurucuları kabul edilen ve Stalin'in (1879 – 1953), Lenin'in (1870 – 1924) düşüncelerinden çok

¹⁰⁰ Tagani, a.g.e., s. 23.

etkilenmişlerdir. Stalin ve Lenin'in düşüncelerine neredeyse eserlerinin her yerinde rastlamaktayız. 4- O yıllarda Rusya'nın politikasına körü körüne bağlı olan Enver Hoca'nın eserlerinden ve değişik konuşmalarından alıntılara da bu kitaplarda bolca rastlamaktayız. O dönemde Enver Hoca'nın kitaplarına başvurulması herkesin izlemiş olduğu mecburi bir yöntemdi. 5- Ayrıca bu yazarların düşüncelerinin oluşmasına büyük katkılarda bulunan, Demokritos (460 – 370) gibi Antik Yunan'ın ateistlerinden başlayarak, Giordano Bruno (1548 - 1600), Galileo Galilei (1564 – 1642), Kopernik (1473 - 1543), Kepler (1571 – 1630) gibi bilim adamlarından, Leonardo Da Vinci'nin (1452 – 1519) özellikle ruh hakkındaki düşüncelerinden, İngiliz düşünürlerinden Francis Bacon (1561-1626), Thomas Hobbes (1588 - 1679), özellikle de John Locke'un(1632 – 1704) Descartes'e (1596 – 1650) karşı tutumundan, Spinoza'dan (1632 – 1677) Voltaire (1694 – 1778) ve Holbach (1723 – 1789) gibi düşünürlerden etkilenmişlerdir.

Komünizm döneminde yazılan dine karşıt kitaplar içerisinde tipik olduğunu düşündüğümüz Hulusi Hako'nun eserlerinin içeriğine bakmak tezimiz açısından faydalı olacaktır.

1. “*Feja e parë nën dritën e shkencës*” (“*Bilimin Işığında Din*”)¹⁰¹

Hulusi Hako tarafından 1962 yılında yazılmış, 142 sayfalık bir kitaptır. Hulusi Hako'nun Arnavutluk'ta ilk yayınladığı kitaptır. Dergi ve gazetelerde yazmış olduğu makalelerden oluşmaktadır. Henüz din aktivitesi serbestken basılmıştır. Kitabın adından da anlaşılacağı gibi her ne kadar dinleri bilim açısından irdeleme iddiasında olsa da bu bilimsel herhangi bir kaynak gösterilmemiştir. İlk başta dini duyguların fitrî bir olgu olmadığını akli açıdan kanıtlamaya çalışır. Sonra “dinin evrimi” diye kabul ettiği Totemizm, Politeizm ve Monoteizmi anlatır. “Neden dünyada birden fazla din bulunmaktadır?” başlıklı bölümün altında; Hinduizm, Budizm, Yahudilik, Hıristiyanlık

¹⁰¹ Hako, Hulusi, *Feja e parë nën dritën e shkencës*, Naim Frashëri yay., Tiran, 1962.

ve İslam dinlerini analiz eder. Sonraki bölümler ise, yazarın, maddenin ezeliği, deprem gibi olayların “doğal hadiseler” olduğu, gezegenimizdeki hayatın ortaya çıkışı, ruh – beden ilişkisi, sihir ve muska, ahlak ve din, ruhun ölümsüzlüğü ve İsa’nın yeniden canlanması, Papa, Kerbela gibi farklı konulardaki düşüncelerinden ibarettir.

2. “Akuzojme fene” (“Dini Suçluyoruz”)¹⁰²

Hulusi Hako tarafından yazılmış, 1968 yılında basılmış, 180 sayfalık bir eserdir. Yazar, kitabına Karl Marx’ın meşhur cümlesiyle başlar: “*Din Afyondur*”. Ondan sonra Enver Hoca’nın “Din insanı daima sömürmektedir. Din İnsanı doğumdan ölüme kadar arkasından koşturmuş, insanın hayatını boş ütopyalarla sevindirmeye çalışmıştır”, sözleriyle devam eder. Lenin’in “Bugün, bütün dinler ve kiliseler, ekmeççi sınıfları parçalamaya ve sömürmeye yöneliktir” sözleriyle bitirir. Yazar bu kitabın yazısında “Marksizm ve Leninizm” dersinin notlarından istifade etmiştir.

Bu kitap, dini aktivitelerin ve dini kurumların hükümet tarafından kapatılmasından bir sene sonra yayınlanmıştır. Kitaba baktığımız zaman dine karşı yapılan propagandayı açık bir şekilde görmekteyiz. Örneğin, “Din ve Onun Toplumumuza Vermiş Olduğu Zararlar”, “Din: Düşmanların ve İstilacıların Siyasi Aracı”, “Faşizm İzinde Din Adamları”, “Din: Kadın Düşmanı” gibi konular yer almaktadır. Bunun haricinde, bu kitapta ünlü Arnavut şairlerin ateistlik karakterleri de ele alınmaktadır. Bir diğer konu olarak da dini kurumların kapatıldığı ve din hayatının engellendiği 1967 yılı yazar tarafından analiz edilmiştir.

Bu kitapta diğer kitaplarda rastlamadığımız birkaç özellik dikkatimizi çekti. Birincisi, yazar bu kitabı % 90 oranında Hıristiyan dinini hedef alarak yazmıştır. Konu tarihsel olarak Hıristiyanların Arnavutluk’a girişiyle başlar ve bütün kiliselerin kapatılmasıyla biter. Bu kitabı diğer kitaplardan ayıran ikinci özellik ise kitabın ortalarında Hıristiyanların Arnavutluk halkına karşı nasıl davranışlarda bulunduğu fotoğrafı ile gösterilmesidir. İslam’a karşı yazılan paragraflarda ayet ve hadislerin eksik ve tercümelerinin hatalı olduğunu tespit ettik. Özellikle kadın ve miras konularında hatalı ve kasıtlı yorumlar söz konusudur.

¹⁰² Hako, Hulusi, *Akuzojme Fene*, Naim Frashëri yay., Tiran, 1968.

3. “*Gruaja dhe femija-viktimat me te ndieshme te ideologjise fetare*” (“*Din Ideolojise En Çok Kurban Gitmiş Olanlar, Çocuklar ve Kadınlar*”)¹⁰³

Hulusi Hako'nun kaleminden çıkmış, 1968 yılında basılmış 72 sayfalık, broşür niteliğinde bir eserdir. Yazarın “Dini Suçluyoruz” adlı kitabıyla aynı yılda basılmıştır. Kitapta, yazara göre, dinlerde var olan kadın ayrımcılığı, dinin yapısındaki ataerkil kültürün zararları, kadına karşı olan dini söyleme yer verilerek, inancın “kötülüğünden” bahsedilmektedir. Bunlara rağmen, yazara göre, dinden en çabuk etkilenenler kadın ve çocuklar olduğu için ancak bilimsel ateizm onları aydınlatabilir, onlara gereken hürriyet ve değeri ancak sosyalizm garanti edebilir.

4- “*Feja Eshte Opium Per Popullin*” (“*Din Halk İçin Afyondur*”)¹⁰⁴

Kitabın ön kapağında yazarlar ismi verilmemekte birlikte, önsöz kısmında akademik bir çalışma olduğu ve felsefe profesörleri tarafından yazıldığı belirtmektedir. Buna göre kitabın editörlüğünü “Foto Çami” yapmış, ilk dört bölüm “Hulusi Hako”, beşinci bölüm “Sotiraq Madhi” ve altıncı bölüm “Kristaq Angjeli” tarafından kaleme alınmıştır. 1964 yılında, 248 sayfa olarak basılmıştır.

Kitap dinler tarihini ve felsefi düşüncüyü harmanlayan yoğun bir eserdir. Yahudilikten Budizm'e, Hıristiyanlıktan

Mecusiliğe, Müslümanlıktan Bektaşiliğe kadar bütün inançlar tarihsel olarak ele alınıp yorumlar yapılmıştır. Kitap altı bölüme ayrılmıştır: Birinci bölümde ilk insanlar arasındaki inançsızlık durumu ve sonra dinin ortaya çıkış süreci ele alınması, sonra Hıristiyan dininin çıkmazları ve İncil kitabı ortaya konmuştur. İkinci bölümde, Arnavutluk'ta yaygın olan dinlerin ülkeye nasıl girdikleri ve yayıldıkları, üçüncü

¹⁰³ Hako, Hulusi, *Gruaja Dhe Femija-Viktimat Me Te Ndieshme Te Ideologjise Fetare*, Mihal Duri yay., Tiran, 1968.

¹⁰⁴ Hako, Hulusi, Madhi, Sotiraq, Angjeli, Kristaq, *Feja Eshte Opium Per Popullin*, Naim Frashëri yay., Tiran, 1964.

bölümde, bütün bu dinlerin yabancı ülkelerden gelmeleri hasebiyle daima o ülkelerin çıkarlarına hizmet ettikleri savı ispatlamaya çalışılır. “Din ve bilim” başlığı taşıyan dördüncü bölümde, iki kavramın daima karşı karşıya geldikleri, beşinci bölümde, “Ahlak ve din” başlıklı ahlakın dinden değil sosyal hayattan kaynaklandığı savı ele alınır. Dini ahlakın her zaman savaşı, çıkarı ön gördüğünü, ruhunu öldürdüğü savunulmuştur. “Sosyalizm ve din” başlıklı son bölümde ise, sosyalist düşüncenin Sosyalist devletin dine karşı duruşu ele alınır. Son kısımda da bilimsel-ateizm propagandasının nasıl yapılması gerektiği birkaç örnekle sunulur.

4- “*Ateizmi shkencor*” (“*Bilimsel Ateizm*”)¹⁰⁵

Hulusi Hako'nun komünizm döneminde yazdığı son kitabıdır. Tiran Üniversitesi'nin ve Sanat Akademisi'nin Felsefe ve Kültür Dalında, Sovyet modeline göre şekillenen “Bilimsel Ateizm” dersinin kendisine verilmesiyle Hulusi Hako bu ders için, 379 sayfalık bir eser yazmış ve 1983 yılında, Tiran'da, Tiran Üniversitesi Yayınevinden neşretmiştir. Yazar, klasik Marksist-Leninist yazarların düşüncelerinden, o zamanın hükümetinin siyasi neşriyatından, Enver Hoca'nın eserlerinden yararlanmış; ayrıca gündelik hayat ve siyasete dayanarak yorumlar yapmıştır.

Kitabın ilk bölümünde yazar, Marksizm'den önce dine karşı getirilen eleştirileridir ve ateist görüşleri incelemektedir. Sosyal hayat için ateizmin gerekliliğini ve toplumsal adaletin ateizm fikriyle sağlanacağını ve ancak ateizmle toplumların ilerleyebileceğini öne sürer. Kitabın ikinci bölümünde, Marksist- Leninist ateizmin Tanrı'nın varlığına karşı kanıtları, ruh görüşüne ve dinin ahlak teorisine karşı tutumu, kültürün dine karşı rolü gibi konuları işlemektedir. Üçüncü bölümde ise dine karşı Marksist-Leninist görüş, Arnavut İşçi Parti'sinin ateist eğitime verdiği değer ve izlediği metot, dine karşı savaşın modern emperyalizme karşı savaş olduğu, gibi konular ele alınmıştır.

6 – “*Thelbi Reksionar İ Muslimanizmit*” (“*Bir Toplumsal Reaksiyon Olarak İslam*”)¹⁰⁶

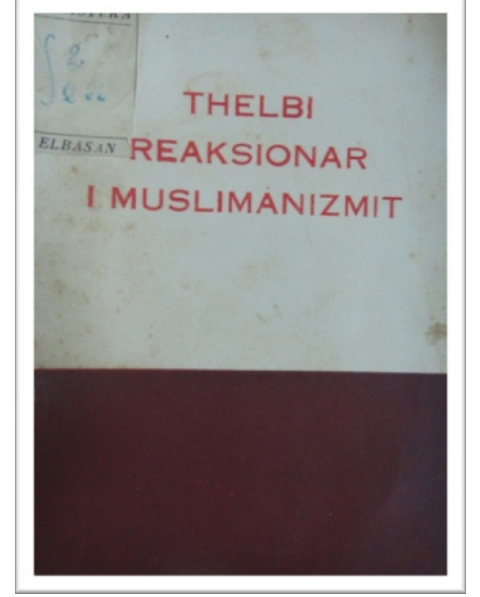
Kitabın ön kapağında yazar adı yer almasa da ikinci sayfasında küçük harflerle “Mina Qirici” tarafından hazırlandığı yazılmaktadır. Tiran'da, 1967 yılında basılmış, 60

¹⁰⁵ Hako, Hulusi, *Ateizmi Shkencor*, Tiran Üniversitesi yay., Tiran, 1983.

¹⁰⁶ Qirici, Mina, *Thelbi Reksionar İ Muslimanizmit*, Naim Frashëri yay., Tiran, 1967.

sayfalık bir eserdir. Bu kitabı diğer kitaplardan ayıran en önemli özellik. Sadece İslam dinini ele almış olmasıdır. Kitap, iki bölümden oluşuyor.

Birinci bölümde: kuruluşu, yayılması ve mezheplere bölünmesi ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Kur'an'ın nasıl ortaya çıktığı yazara göre Kur'an'ın içerdiği yanlışlar, Kur'an'a göre dünya ve insan, diğer varlıklar, Cennet ve cehennem, eşitsizlik, Kur'an'ın ahlakı, yeni çıkan yorumlar gibi konular işlenmiştir. Kitap başta Max Weber olmak üzere, İslam hakkında yazan pek çok kişiden faydalanarak, ama tamamen önyargılı ve karalama amacıyla kaleme alınmıştır. Buna paralel olarak örnek verilen ayetlerin yanlış tercümelerin yapıldığı ve İslam geleneğinde hiç olmayan yorumlarla konuların çarpıtıldığını görmekteyiz.

Şimdiye kadar ele aldığımız bütün kitapların ana özelliği din düşüncesinin bir dogma olduğunu insanlara kabul ettirmesidir. İkinci bir özellik de bilimsel ateizmin propagandasını yapmaktır. Kitapların bir başka özelliği akıcı ve edebi bir dil kullanmasıdır. Ara sıra şiirlere de yer verilmiş, daima güzel cümlelerle süslenmiş ve büyük düşünürlerin sözleri her zaman konuların başlarında yer almıştır. Kitaplarda büyük oranda bilime yer verilmiştir. Böylelikle din düşüncesini alçaltılırken, bilimin imajı yüceltilmiş ve ateizmin tek çıkış yolu olduğu ispatlamaya çalışılmıştır.

Bütün bu kitapları incelemek o dönemin neslini anlamamıza oldukça yardımcı olmuştur. Çünkü bu kitapları okuyunca etkilenmemek neredeyse imkânsızdır. O dönemde yeni yetişen nesil, din sorup öğrenecek kişilere de sahip de değildi. Böylece birkaç nesil din duygusundan ve düşüncesinden uzak bir şekilde büyüdü. Böyle olunca dini reddettiler ve hala da reddetmektedirler. Ancak yavaş yavaş komünizmin eski düşüncesinden uzaklaşanların çoğunlukta olduğu da bir gerçektir.

İKİNCİ BÖLÜM

DİNİ YAPIDAKİ DEĞİŞİM

A.DİNİ BİLGİ KAYNAKLARI

Birinci bölümde ele aldığımız konular daha çok Arnavutluk'taki dinin tarihsel yönünün hukuk ve kültür politikaları çerçevesinde incelenmesine yöneliktir. İkinci bölümde, bu gelişimin dini düşünce ve uygulamalara etkisi gözlem ve mülakatlara dayanarak ortaya konulmuştur. Bu çerçevede öncelikle toplumun dini bilgi kaynaklarını, aile, din görevlileri, dini gruplar ve dini kitaplar başlıkları altında ele almaya gayret edeceğiz.

1. Aile

Temel bir toplumsal kurum olarak aile çocuğun sosyalleşmesinin hem başlangıç döneminde yer alır, hem de etkisi ömür boyu devam eder. Aile içinde geçirilen yaşantılar, kazanılan bilgi ve beceriler diğerlerine göre çok daha uzun süre unutulmaz. Bundan dolayı ailede gerçekleşen sosyalleşme “asli sosyalleşme” olarak kabul edilir.¹

Aile hangi din düşüncesiyle yaşıyorsa kendi evlatlarını da ona göre yetiştirmeye çalışacaktır. Ama Arnavutluk'ta bu prensip hayata geçirilememiştir. Çünkü devlet tarafından bütün dini ritüeller yasaklanınca din kişi kendi inandığı ve yaptığı ritüelden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Komünizmin ilk yıllarında aileler kendi çocuklarını, mensup oldukları dine göre yetiştirmeyi sürdürürken, kısa bir süre içerisinde devlet dine karşı bir duvar örüp bütün dini ibadetleri yasakladıktan sonra durum aniden değişiverdi. Arnavut hukukundaki bu değişiklik bütün din mensuplarını ciddi bir endişeye sevk etti. Buna rağmen aile kurumu 1967 yılına kadar dini bilgi kaynağı olarak önemli rolünü sürdürmüştür. Bu seneye kadar dini öğretim adına birinci ocak aile, ikinci mektep de cami idi. Bütün Müslüman aileler kendi çocuklarına dini öğretim adına büyük gayretlerde bulunuyorlardı. Çünkü çocukları devlet okullarında eğitim görmekteydiler ve bu eğitimi görmek ateizm düşüncesini almak demektir. Bu nedenle aileler kendilerini İslam ahlakı ve terbiyesini anlatmak mecburiyetinde hissediyorlardı. Fakat 1967'de dini

¹ Bilgin, Vejdî, *Bizi Kuşatan Toplum: Sosyolojiye Giriş*, Düşünce Kitabevi Yay., 3. bs., İstanbul, 2012, s. 70.

anlatmak ve yaşamak resmen yasaklandı. Bu durumda daha gizli olarak dini anlatma faaliyetine geçildi. Ama konu başkaları tarafından duyulup şikâyet edildiğinde aile hemen mahkeme karşısına çıkmaktaydı.

Dini anlatabilme konusunda ailelerin aldıkları tedbirler hem bölgeden bölgeye hem de aileden aileye değişmektedir. Din resmen yasaklandığında öncelikle şehirlerde etkisini gösterdi. Şehirli aileler daha tedbirli olmaya başladılar. Kırsal kesimde ise aileler kanunun baskısını daha az hissetmekteydiler. Buna rağmen anlatılan din detaylardan yoksun, genel hususlardan ibaretti. Ancak Elbasan ve Kavaja gibi şehirlerde az sayıdaki bazı ailelerin, her türlü baskıya rağmen çocuklarına detaylı bir din eğitimi verdikleri de bilinmektedir. Çocuklarına dinî eğitim verme gayretinde olan aileler, dinî hassasiyetleri yüksek ve eğitilmiş ebeveynlerden oluşmaktadır. Ancak bunlar da sayı olarak azdır. Düşük eğitilmiş pek çok aile resmi baskılardan dolayı eksik olan dinî bilgilerini bile çocuklarına aktarmaktan çekinmişlerdir. Böylelikle birkaç nesil içinde toplumun dinî hafızası hızla tükenmiştir.

Komünist dönemde Müslüman ailelerin dini anlatma yöntemleri genelde şöyleydi: Şuurlu bir aile gizlice de olsa ibadetlerini yapar ama çocuklarını bu konuda zorlamazdı. Bazıları sorulan soruları geçirir, hatta çocuklarını terslerlerdi. Çünkü çocuğun öğrendiği bilgiyi arkadaşları arasında veya okulda anlatması, bundan dolayı da mahkemeye çıkma ihtimalleri vardı. Bu aileler çocuklarına daha çok İslam ahlakından ve büyük günahlardan bahsedip erdemli birer insan olmalarını arzu ederlerdi.² Dindar bir babanın kızı olan Shyqyrie (Şükürîe) Hanım kendi tecrübesini şöyle anlatmaktadır:

“Merhum babam Şaban Muharremi namazını hiç aksatmayan, daima oruç tutan ve müslümanca yaşamaya çalışan dindar biriydi. Namaz kılmak üzere çoğu zaman ormana gider, hatta orada bağıra bağıra Kur’an okurdu. Bunu yaparken kimseden korkmaz, yakınları, ‘Seni öldürecekler,’ dediklerinde onlara, ‘Ecel değişmez,’ cevabını verirdi. Fakat bize İslam diniyle ilgili hiçbir bilgi vermezdi. Ne Kur’an öğretti, ne de namaz ve orucun nasıl ifa edileceğini. Dinle ilgili sorular sorduğumuz zaman bize çok kızar, hatta daha ileriye gidip dövmele tehdit ederdi. Buna rağmen ahlakla ilgili verdiği nasihatler çoktur. Bize İslam’ın nasıl yaşandığını öğretmek istiyor ama yapamıyordu. Çünkü hükümetin bize zarar vermesinden korkuyordu. Babamızın bize bu bilgileri verdiği anlaşıldığı anda, ne

² Kaynak Kişi: Avni Nelaj, 1964 doğumlu inşaat mühendisi.

okula gidebilir, ne düzgün bir işte çalışabilir ne de toplumla eski irtibatımızı sürdürebilirdik. Komünist dönemde Müslüman bilenen bir aileyle irtibata geçmek, yakın ilişkilerde bulunmak çok tehlikeliydi. Çünkü onlar da mimlenmekteydi. Bu nedenle babamız bize İslam dinini öğretmedi.”³

1980 yılından sonra ise dindar ailelerin çocuklarının üzerindeki etkisinin çok daha az olduğunu görmekteyiz. Bu yıllardan sonra dindar genç görmek çok zordur. Bütün gençlerin kafalarına ateizm düşüncesi yerleştirilmiş ve din düşüncesi yıkılmıştır.

2. Hocalar

İslam geleneğinin en temel kitaplarından biri olan *Sahih-i Buhari*'de şöyle bir hadis yer almaktadır: “Allah Teâlâ ilmi insanların hafızalarından silip unutturmak suretiyle değil, fakat âlimleri öldürüp ortadan kaldırmak suretiyle alır. Neticede ortada hiçbir âlim bırakmaz. İnsanlar bir kısım cahilleri kendilerine lider edinirler. Onlara birtakım meseleler sorulur; onlar da bilmedikleri halde fetva verirler. Neticede hem kendileri sapıklığa düşer, hem de insanları saptırırlar”⁴. Bu hadisin bir sosyolojik gerçeğe işaret ettiğini söyleyebiliriz. Buna göre, din önderleri dinî topluluğun ve onun inancının ayakta tutulmasında önemli rol oynarlar. Din önderlerinin niteliğine göre dini topluluğun gidişatında da değişimler gözlenir.

Yeni kurulan Arnavutluk devletinin ilk yıllarını incelediğimizde Müslüman ve Hıristiyan din adamlarıyla çok yakın ilişkilerin kurulduğuna şahit olmaktayız. Ancak sonraki senelerde, toplum için birer doğal lider ve bilgi kaynağı olan bu zümreye yönelik özel politikalar izlendi. Bu özel politika daha çok Hıristiyan din adamlarına yönelik olsa da, Müslüman din adamları da süreçten etkilenmiştir.

Komünizm döneminde ilk idam edilen kişi bir cami imamıdır. Bu kişi Tiran'daki Sauk caminin imamı olan Selim Brahja'dır. Ayrıca bugün ismini bildiğimiz *Shyqyri Myftiu*, *Sheh Qerimi Delvina*, *Sheh İbrahim Karbunara* öldürülmüşlerdir. *Hafiz İbrahim Dalliu*, *Hafiz İsmet Dibra*, *Hafiz Sabri Koçi*, *Haki Sharofi*, *Junus Buliqi*, *Vexhi Buharaja*, *İbrahim Hasnai*, *İsmail H. Muçej*, *Faik Q. Hoxha*, *Hasan Tahsini (Haveriku)*, *Azem Shehu*, *Sheh Ali Bogdani*, *Emirli Shehu*, *Qamil Hoxha*, *Kadri Hysen Shehu*, *Hafiz*

³ Kaynak Kişi: Shyqyrie Nelaj (Şükürîe Nelaj), 1966 doğumlu, ev hanımı.

⁴ Birışık, Feyzullah (Haz.), *Sahih-i Buhari Muhtasarı*, Polen Yay, İstanbul, 2008, s.243.

Mustafa Varoshi, Hafiz Sherif Lengu, Hafiz Musa Derguti, Hafiz Ali Tarja, Selim Gashi, Sheh Ali Pazari, Sami Kasa, Elez Bisha hapsedilen din adamlarıdır. *İmam Met Troci, Halil Hoxha, Hoxhe Dusha, İmam Ahmet Hyseni, Dervish Mehmet Verleni, İmam Gjoni, Sheh Muslim Luma, Nebih Novosela, Zenel Hoxha* hapiste ölmüşlerdir. *Hafiz Ali Korça, Behxhet Shapati, Sheh Qazim Hoxha* ise sürgüne gönderilmişlerdir. Tiran'dan Kavaja'ya sürgün edilen Hafiz Ali Korça komünizme karşı kitap yazarak mücadele eden birisiydi.⁵

Üst mahkemeler, devlete ve komünizm rejimine karşı çalışan bütün müftüleri, imamları ve müezzinleri cezalandırdı. Din adamları önce görevlerinden alınır, yerlerine bir başkası tayin edilirdi. Din adamlarıyla mücadelede izlenen bir başka yol ise erken emeklilikti. Genelde hocalar ahir ömürlerine kadar görevlerini ifa ederken, hükümet elli yaşını geçen herkesi emekliye ayırmaya başladı. Görevden ayrılan hocaların yerine gelen şahıslar her zaman daha az bilgili insanlardan oluşmaktaydı. Hatta bazıları farz ile sünneti karıştıracak düzeyde dini bilgiye sahipti. Böylelikle devlet ilk yıllardan itibaren, din görevliliğini yasaklamamakla, hatta resmen kendi elinde tutmakla birlikte itibar ve etkisini azaltacak bir politika takip etmeye başladı.

Komünizmin ilk yıllarında din adamları diğer devlet memurları gibi maaş alırken, 1954 yılından itibaren maaşlarında kesintiye gidildi, 1962'den sonra ise hiç maaş verilmemeye başlandı. Hocalık mesleğini sürdüren kişiler diğer vatandaşlar gibi tarlalarda çalışmazlardı. Ancak 1965 yılından sonra, artık gayri resmi imam konumuna düşen hocaların başka resmi iş yapma zorunluluğu getirildi. Devlet din adamlığının saygınlığına ve İslam kültürüne aykırı olan domuz bakıcılığı, domuz ve diğer hayvan pisliklerini temizleme, tuvalet temizliği gibi işleri hocalara da yaptırmaya başladı. Din adamlarına yönelik bu uygulamanın halk üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Zira günümüzde hala “hoca” dendiğinde halkın zihninde saygın olmayan olumsuz bir imaj söz konusudur.

Böyle bir imajın oluşmasında hükümet tarafından görevlendirilen özel bir zümrenin de büyük etkisi vardır. Bizim “sahte hocalar” adını verdiğimiz bu din adamlarının ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmese de, 1954 yılında Berat şehrindeki olaydan haberdarız. Burada bir imam Arnavutluk diyanetine karşı çıkarak

⁵ Basha, “Nje shekull Ne sherbim Te Kombit”, s.32.

Sünni Müslümanların yanlış yolda olduğuna dair görüşler atmıştır. Kendisi Müslümanlar arasında fitne çıkarmakla kalmamış, aynı zamanda vaazlarında yapılmasını istemediği fiilleri de gizli olarak yapmıştır.⁶ Ancak sahte hocaların yaygınlık kazanması 1960'lı yıllarda, özellikle bütün dini müesseselerin kapatıldığı 1967 sonrasına rastlar. Daha çok kırsal kesimde, gündüzleri normal işleriyle uğraşan ama akşamları hoca kimliğine bürünen orta yaşlı bazı kişiler kendilerini İslam'ın koruyucusu olarak tanıtıyorlar, namazlarını açıkça kılıp insanlara dinî konularda bilgiler veriyorlardı. Bunlar köylerin gayri resmi hocaları konumundaydılar ve insanlar tarafından saygı görüyorlar, imkânlar ölçüsünde evlerde güzel bir şekilde ağırlanıyorlardı. Fakir evlere pek az uğramaları ve köylerde uzun süre kalmamaları da dikkat çekici bir husustu.⁷

1980'lerden itibaren bu hocaların ortadan kalktığını görmekteyiz. Bu zümrenin dinî boşluğu dolduran uyanık kişiler mi, yoksa hükümet tarafından özellikle görevlendirilmiş kişiler mi oldukları hususu hala açık değildir. Söylem ve uygulamaları her iki şüpheyi de doğrular niteliktedir. Zira her ne kadar alkolün haram olduğunu söylese de çok az içmenin dini açıdan zararlı olmayacağı, ramazan günlerinde biraz su içmenin orucu bozmayacağı, her gün namaz kılmanın gerekmediği gibi bilgiler vermekteydiler. Kanaatimizce sahte hocalar hükümet tarafından görevlendirilen ve iki temel görev ifa eden kişilerdi: Halkın hala var olan dini bilgilerini değiştirmek ve hoca süsüyle evlerinde ibadet eden vatandaşları tespit etmek. Her ne kadar komünist dönemde subaylık yapmış olan bazı şahıslar bunların devlet görevlisi olmadıklarını söylese de,⁸ dönemin sonlarında görev yapan bir polis şefinin sözleri bizim kanaatimizi pekiştirmektedir:

“Sahte hocalığın bir devlet projesi olduğunu düşünüyorum. Çünkü komünizm döneminde biri İslam dinini anlattığında hemen tutuklanırdı ama bu hocaların hiç biri tutuklanmamıştır. Kolluk kuvvetleri kimin ne olduğunu iyi bilmekteydiler. Zaten her üç kişiden biri muhakkak ispiyoncu idi. Dolayısıyla İslam dininin propagandasını yapan, namaz kılan, köyün hocası gibi toplum tarafından kabullenilen bir kişinin tutuklanıp hapsedilmemesi mümkün değildir.”⁹

⁶ Basha, *Rrugetimi I Fese Islame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 435.

⁷ Kaynak Kişi: Mendresi Qafa, a.g.k.k.

⁸ Kaynak Kişi: Hidajet Baku, 1958 doğumlu, emekli astsubay. İsuf Bica, 1962 doğumlu, astsubay.

⁹ Kaynak Kişi: Sami Bici, a.g.k.k..

Samimi, dindar hocaların tamamen yok olmadığını ancak çok az sayıda ve genelde kırsal kesimde ya da ücra mahallelerde faaliyetlerini sürdürdüklerini söyleyebiliriz. Bunlar çok iyi tanıdıkları kişilerin evlerine geç vakitlerde gelirler, namaz kıldırır ve sohbet ederlerdi. Ev sahibi tanıdığı ve güvendiği komşu ve akrabalarını davet eder, hepsi hocadan istifade etmeye çalışırlardı. Yine de tedbir elden bırakılmıyordu. Araştırmacının annesi bu konuda kendi tecrübesini şöyle anlatmaktadır:

“Altı ayda bir ya da daha sık bir şekilde evimize babamın akrabası olan bir hoca gelirdi. Hoca eve geldiği zaman çocukların girmesi yasak olan bir odada gizlice namaz kılarlardı. Bu ziyaretlerin birinde hoca beni yanına çağırdı ve küçük bir kitapçık verdi. Kitabın içinde otuz altı mısradan oluşan bir şiir yazılmıştı. Arnavut alfabesi otuz altı harften oluşur; her mısraının başı Arnavut alfabesinin bir harfiyle başlıyordu. Hoca benden bunu ezberlememi istedi ve birkaç gün içinde ezberledim. Şiirin dinle bir alakası olmamasına rağmen babam olup bitenden kimsenin haberi olmaması için sıkı sıkıya tembih eder, biz de kimseye bahsetmezdik.”¹⁰

Görüleceği üzere hocalar dini yeni nesillere aktarırken oldukça zorlanmışlar, üstelik hem hükümetin ateist propagandası hem de sahte hocalar nedeniyle olumsuz bir imaj kazanmışlardır. Bu imaj hala devam etmektedir. Arnavut toplumu gözünde hocalar din konusunda bile bilgisiz, maddiyata düşkün ama fakir, pejmürde ve dar bir sosyal çevreye sahip insanlardır. Toplum hala din eğitimi almak isteyenlere ya alayla ya da küçümseyerek bakmaktadır.

3. Dinî Gruplar

Bireyler dinlerini bir ölçüde bireysel olarak yaşama imkanına sahip olduklarını bilseler de çoğunlukla bir grup içerisinde daha rahat yaşayacaklarını düşünürler. Dinî gruplar bireyin dinî bilgileri öğrenmesi ve yaşaması açısından çok önemli rol oynarlar. Sadece ana dinî cemaatten oluşan ve kendi içinde dinî gruplaşma yaşamamış bir toplum düşünülemez. Zira dinî gruplar bir taraftan bireyin dinî ihtiyacına cevap verirken, diğer taraftan psikolojik, sosyal ve ekonomik işlevleriyle toplum hayatının ayrılmaz bir parçasını oluştururlar.

¹⁰ Kaynak Kişi: Burbuqe Qafa, a.g.k.k..

Arnavut toplumu Müslüman ve Hıristiyanlar ile çok az sayıdaki Yahudilerden oluşmaktadır. Müslümanlar ana inceleme konumuz olduğu için öncelikle diğer dinlerden kısaca bahsetmek uygun olacaktır. Hıristiyanlar Arnavutluk'un belirli bölgelerinde ve buldukları yerlerde Müslümanlarla eşit oranda yaşarlar. Nüfusunun % 100'ü Hıristiyan olan yerleşim birimi (çoğunlukla da köyler) oldukça azdır. Hıristiyanlar Ortodoks, Katolik ve Protestan olmak üzere üç cemaattir. Ancak Protestanlar ve başka bir din olarak Yahudiler yüzdeler bir dilim oluşturmayacak kadar az sayıdaydılar.¹¹

Komünist dönemde nüfusun % 20'sini oluşturan ve demografik olarak Müslümanlardan sonra gelen Ortodokslar Yunanistan'a yakın olan güney ve güney doğu Arnavutluk'ta yaşamaktadırlar. Yunanistan'la yakın ilişkiler, özellikle de Ortodoks kiliselerinin Yunanistan yardımıyla inşa edilmiş olması komünist rejimi özel tedbirler almaya sevk etmiş, yasaklanmasına rağmen parasal ilişkilerin devam etmesi üzerine Ortodoks patrikler ya hapse atılmış ya da idam edilmiştir. Ayrıca Ortodoksların çoğunlukla yaşadıkları Korça şehrinde ilk komünist partinin açılmış olması yeni rejimin bu bölgeye ayrı bir önem vermesine neden olmuş, komünistler ve Ortodokslar arasında çetin mücadeleler yaşanmıştır.

Komünizm döneminde nüfusun % 10'unu oluşturan Katolikler daha çok Arnavutluk'un kuzey batısında İtalya'ya yakın bir bölgede yaşamaktaydılar. Bölgenin Katolikleşmesinde Vatikan'ın çok önemli bir rolü vardı ve Katolik Arnavutlar kiliselerinin gereği olarak Vatikan'a bağlıydılar. Bu dini-siyasi ve ekonomik ilişki komünist rejimin ilk yıllarında en çetin mücadelenin Katoliklere karşı yapılmasına neden olmuştur. İyi eğitimleri ile tanınan Katolik rahipler (Arnavut edebi literatürü içinde pek çok Katolik rahip vardır) bu süreç içerisinde İtalya ile ilişkilerini sürdürünce takibata alınmışlar ve kimi hapsedilmiş kimi ise idam edilmiştir. Komünist dönemde öldürülen rahip sayısı 300'ü, öldürülen rahibe sayısı ise 100'ü geçmektedir.

Arnavutluk'taki Müslümanlar Sünniler ve Bektaşiler olmak üzere iki ana cemaatti. Ayrıca çok az sayıda Bahai ve Kadıyani (Ahmedi)'den bahsedilmektedir. Yüzyılın başında Sünni Müslümanların kendi içlerinde pek çok dini gruba sahip olduklarını kaynaklardan anlamaktayız. Fakat komünist dönemde yapılan baskılar

¹¹ Basha, *Rrugetimi I Fese Islame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 123.

tarikatların kendi içlerine kapanmalarına sebep olduğundan bugün bunlar hakkında çok az bir bilgiye sahibiz. Bu tarikatlar Kadiriler, Halvetiler, Sa'adiler, Rufailer, Ticaniler ve Gülşenilerdi.

3 Mart 1936 yılında Kadiri, Rıfai, Sa'di ve Ticiani delegeleri Tiran'da "Drita Hyjnore" (İlahi Nur) adı altında müşterek bir teşkilatlanmaya gittiler. Teşkilatın maksadı "ibadetlerin devamını sağlamak ve vaazlarla müminlerin maneviyatlarını sağlamlaştırmak"tı. Bütün bu tarikatların "Njeriu" (İnsan) isimli genel bir yayın organı bulunmaktaydı.¹²

Fotoğraf 9. "Njeriu" (İnsan) dergisinin ilk sayısının (1942) ve günümüz sayılarından birinin kapağı

Kadiriler Arnavutluk'a ilk gelen tarikatlardan biriydi ve ülkenin her bölgesinde çok sayıda müntesibi vardı. Komünist dönemde 33 camileri ve 20'ye yakın imamları bulunmaktaydı. Halvetilik Arnavutluk'taki Sünniler arasında en yaygın tarikattı. Komünist dönemdeki camilerinin sayısı 90'a yakındı ve 60 kadar imamları vardı. İkinci büyük tarikat olan Rufailerin 35 camisi ve 27 imamı, Sa'adi tarikatının sekiz camisi ve altı imamı, Ticanilerin yedi camisi ve beş imamı bulunmaktaydı. Bütün bu tarikatlar

¹² Popovic, a.g.e., s. 32.

1951 yılında Arnavutluk Müslüman Birliği'ne bağlanmışlardı ve imamların maaşları Birlik'çe ödenmekteydi.¹³

Bu tarikatların haricinde çok az sayıda Gülşeni mensubu,¹⁴ ayrıca Kadiyani ve Bahai vardı. Kadıyanilik Hindistan'da üniversite okuyan öğrenciler tarafından ülkeye getirilmişti. 1944 yılına kadar bu cemaatin en önemli yayın organı "Drita" (Nur) dergisi idi. Yine çok az sayıda olan Bahailerin "Penda E Siprore" (Üstün Kalem) isimli bir dergileri vardı.¹⁵ Bu cemaatlerin komünist dönemdeki faaliyetleri hakkında bir bilginiz yoktur.

Bir Müslüman cemaati olarak Bektaşiliğin merkezi 1912 öncesinde Kalkandelen (Tetovo) Tekkesi iken, daha sonra Elbasan Tekkesi olmuştur. Komünist dönemde Bektaşî tarikatının teşkilatı, merkezi Tiran'da bulunan (Kryegjyshata Bektashiane) bir "büyük dede"den (kryegjysh), bunun altında bulunan ve merkezleri Gjirokaster, Frasheri, Prishte, Korça ve Elbasan'da olan beş dededen, çeşitli tekkelerin babalarından, dervişlerden, muhiplerden (müntesip) ve son olarak âşıklardan meydana gelmekteydi.¹⁶ Bektaşiler çoğunlukla Orta Arnavutluk'ta güney ve güney doğuda yaşamaktadırlar. Diğer bölgelerde de tekkeleri bulunmakla birlikte müntesiplerinin sayısı çok azdır.

Arnavutluk Bektaşilerinin, 1826'dan beri milliyetçi Arnavutların safında yer almaları ve daha sonra İtalyan işgaline karşı savaşmalarından dolayı komünist dönemin ilk yıllarında partiye araları iyiydi ve Mustafa Xhani (Faya Baba) gibi pek çok Bektaşî din adamı, mevcut yönetimin yüksek kademelerinde bulunuyordu.¹⁷ 1945 – 1954 yılları arasındaki bu parlak dönemin ardından Bektaşiler çok sıkı bir takibata uğramış, pek çok din adamı ya da müntesip öldürülmüş, özellikle merkezi yerlerdeki tekkeleri yıkılmıştır. 1967 yılında bütün Arnavutluk'ta 76 Bektaşî tekkesi kalmıştı. Bu yıldan sonra bunlar da ya yıkıldılar ya da kapandılar.¹⁸

Anlaşılacağı üzere genel olarak dine karşı yürütülen mücadeleden bütün dini cemaatler ve dinî gruplar etkilenmiştir. Büyük gruplar sürekli bir gerileme yaşarken, kaynaklarda adını gördüğümüz küçük gruplar tamamen ortadan kalkmışlardır. Ancak

¹³ Basha, *Rrugetimi Ā Fese Āslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 517.

¹⁴ Popovic, a.g.e., s. 24.

¹⁵ Popovic, a.g.e., s. 32.

¹⁶ Afmataj, Luan, *Arnavutluk Bektaşiliği, Başlangıcı, Gelişmesi Ve Günümüzdeki Durumu*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi S.B.E, İstanbul, 2009, s.68.

¹⁷ Afmataj, a.g.y.t., s.68.

¹⁸ Basha, *Rrugetimi Ā Fese Āslame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 503.

dinî grupların, içlerine kapanmak suretiyle de olsa, kendi müntesiplerinin dini yaşamasında önemli bir rol oynadığını iddia etmek mümkündür.

4. Dinî Kitaplar

Kitap, bir toplumun kültürünü taşıyan ve geliştiren, onun geçmişini geleceğiyle yüzleştiren temel bir bilgi kaynağıdır. Tarih ve edebiyat alanlarında olduğu gibi din alanında da kitabın yeri ve önemi inkâr edilemez. Arnavut toplumunda da dinî kitaplar bir bilgi kaynağı olarak yer alırlar ama her geçen nesilde bunların hem sayısı, hem de okuyacak kimse kalmadığı için etkisi azalmıştır.

Arnavutluk'taki dini kitapların çoğu Osmanlı döneminden kalmıştır. Ancak Osmanlı Devleti yıkıldıktan ve Türkiye ile irtibat kesildikten sonra Arnavut Müslümanları dini kitapları Arap ülkelerinden, özellikle de Mısır'dan getirmişlerdir. Birçok Arapça kitabın 1930 sonrasında basıldığını görmekteyiz. Bu tür dinî kitaplara ülkenin her yerinde rastlamak mümkündür. Bunların ilk elden sahipleri vefat etmiş, miras yoluyla çocuklarına kalmıştır. Ancak bu çocuklar içerisinde onları okuyabilene rastlamak imkânsızdır.

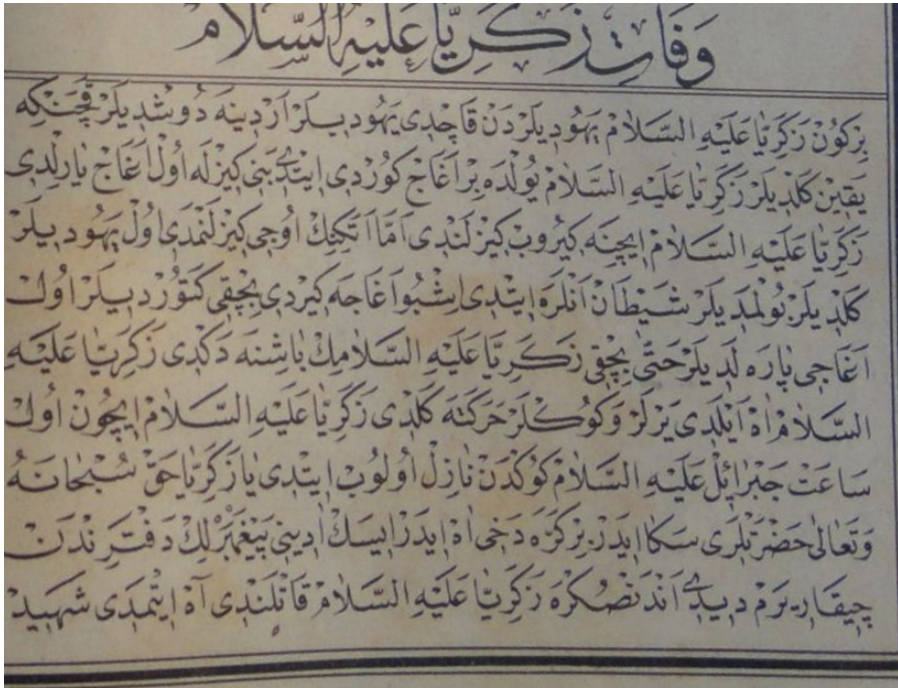
Komünist dönemin ilk yıllarında dinî kitap basmak ve edinmek serbestti ancak 1946 yılında devlet iznine bağlandı, 27 Aralık 1950'de ise 1944 öncesinde basılan bütün kitapların toplatılma kararı çıktı.¹⁹ Hangi dinden olursa olsun vatandaşlar polis korkusuyla evlerindeki dini kitapları teslim etmeye başladılar. Zira kontrol bahanesiyle her an evlere kolluk kuvvetlerinin girip arama yapması mümkündü.

Bu süreçte Müslümanlar özellikle Mushafları koruma noktasında azami bir çaba içerisine girdiler. Mülakatlarım esnasında Mushaf'ın teslim edildiğine dair bir bulguya rastlamadım. Ayrıca diğer dinî kitaplar da korunmaya çalışılmıştır. Kitaplar bazen eş ve çocukların dahi bilmediği bir yere, ahırlarda, tavanlarda veya döşeme altında saklanarak ya da gömerek korunmaktaydı. Bu konuda yaşlı bir imam olan Musa Sula şunları anlatmaktadır:

“Dini kitaplar ve Mushaflar toplandığı zaman genç yaştaydım ve evliydim. O günlerde polisler her eve giriyor ve bütün dini kitapları topluyorlardı. Ben elimde bulunan bütün dini kitapları tavan arasına, asla bulamayacakları bir şekilde

¹⁹ Basha, *Rrugetimi I Fese Islame Ne Shqiperi (1912-1967)*, s. 459.

gizledim. Dergileri de mısır kutularının içine koydum. Polisler benim evime de geldiler ama hiçbir şey bulamadılar. Polis kontrolünden sonra dergileri yaktım ama kitapları saklamaya devam ettim. Onları altı ayda bir açar ve temizlerdim. Ayrıca her gün Kur'an okumaya çalışırdım ama kimse bunlardan haberdar değildi. Hatta kitapların yerini karım dahi bilmezdi. Gizlediğim kitapların sayısı 10 – 15 idi. Hepsini Arapça, Farsça ve Osmanlıcadır. Hepsini okumayı ve yazmayı bilirim. Zira gençliğimde önemli hocalardan ders almıştım. Hatta birkaç ders dahi olsa Hafız Ali Korça'dan okumuşluğum vardır. Sakladığım kitapları bugün de açıp okuyorum.²⁰

Fotoğraf 10. Musa Sula'nın küçük kütüphanesindeki Osmanlıca bir kitap.

Musa Sula'nın gizlemiş olduğu bu kitaplar şu anda iyi durumdadır. İçlerinde el yazması olarak Hafız Ali Korça'ya ait bir eser de bulunmaktadır.

²⁰ Kaynak Kişi: Musa Sula, 1939 doğumlu, İmam.

Fotoğraf 11. Hafız Ali Korça'nın el yazması kitabı

Orta Arnavutluk'ta halkın elinde bulunan kitapları araştırdığımızda hem Arapça, Farsça ve Osmanlıca hem de Arnavutça eserlere rastladık. Fakat çoğunlukta olanlar Arapçadır. Buradan komünizm hakim olmadan önce âlimlerin ve imamların Arapçadan istifade edebildikleri sonucunu çıkarmak da mümkündür. Tespit edebildiğimiz Arap harfleriyle yazılmış kitaplar şunlardır:

- 1- الفاصل بين الحق و الباطل (el-Fasilu Beyne-l Hakki Ve-l Batil): Arapça.
- 2- المصباح المنير (Misbahu-l Munîr): Arapça.
- 3- مكاشفة القلوب (Mukeşefetu-l Kulub): Arapça.
- 4- شرح اسرار احياء علوم الدين (Şerhu Esrari İhya-i Ulumid-dîn): Arapça.
- 5- اساليب النساء (Eselîbu-n Nuşêi): Osmanlıca.
- 6- كتاب الشفی (Kitabu-l Şifa): Arapça.
- 7- دالال الخيرات (Delailu-l Hayrât): Arapça.
- 8- شرح الامالی لعلی القاری (Şerhu-l Emalî li-Aliyyu-l Karî): Arapça.
- 9- السواد الاعظم فى الكلام (Sevâdu-l A'zami Fî-l Kelam): Osmanlıca.
- 10- شفی المؤمن (Şifau-l Mu'min): Osmanlıca²¹.

²¹ Bizim tespitlerimize benzer tespitler için ayrıca bkz. Syrtari, Muhamed, "30 Qitabe Qe Zgjojne Kujtimin E İmam Ali Shoshit", *Drita İslame*, Sy. 5, Tiran, 2012, s.56.

Fotoğraf 12. Arapça ve Osmanlıca yazılmış kitaplardan örnekler

Halkın elinde bulunan Arnavutça kitaplar ve içerikleri ise şöyledir:

“*Myslimanija, Mesime te besimit mysliman per shkollat fillore*” (Müslüman, Ortaokullar için İslam Dini Hakkında Bilgi): Hafız Ali Korça tarafından 1919 yılında yazılmış 24 sayfalık bir kitaptır. Kitap namaz, abdest, dualar, bayram, zekât ve Ramazan ile ilgili temel bilgiler vermeye çalışmaktadır. Çok basit bir şekilde yazılmıştır ama kendi döneminde çok popüler olmuştur.²²

“*Dij’e e fese myslimane per shkollat Fillore*”, (İlkokullara İslam Dini Bilgileri): M. H. Xhaferi tarafından yazılmış ve 1920 yılında basılmıştır. Kitap İslam dininin genel özellikleri ve farz, sünnet, abdest, namaz gibi fıkhi konuları ele almaktadır.

“*Zani i Nalte*” (En Yüce Ses): Sünni Müslümanların resmi yayın organı olan aylık bir dergidir. 1923-1939 yılları arasında yayınlanmıştır. Dergi felsefe, ahlak, milli edebiyat ve sosyoloji konularına yer vermekteydi.

“*Kultura Islame*” (İslam Kültürü). “Zani i Nalte” (En Yüce Ses) dergisinin 1939 yılında kapatılmasıyla yayın hayatına başlayan ve 1945 yılına kadar devam eden dergidir. Ayda bir çıkan bu dergi dini, felsefi, edebi, ahlaki ve sosyal konuları alan bir yayındı. Derginin içinde Arnavutluk’taki İslamiyet hakkında her çeşit bilgiyi bulabilmek mümkündür. Burada, dini bir bakış açısıyla yazılmış dini ve kültürel yazılar,

²² Popovic, a.g.e., s. 20.

cemaatin hayatı ve mali durumu hakkında bilgiler, din görevlerinin tayin ve aylıklarıyla ilgili haberler, cemaatin idarecilerinin kişilikleri ve çeşitli bayram törenleriyle ilgili yazılar bulmak mümkündür²³.

Fotoğraf 13. “Zani i Nalte” ve “Kultura İslame” dergileri

“*E Lemja Dhe Vdekja E Profetit Muhammed (s.a.s)*” (Efendimizin Doğuşu ve İrtihali): Hz. Muhammed’in (s.a.v.) hayatını manzum tarzda anlatan Hafız İbrahim Dalliu tarafından yazılmış bir eserdir.

Arnavutça kaleme alınan eserler arasında Hafız Ali Korça’nın kitapları dikkat çekmektedir. Bunlardan “*Jusufi me Zelihanë*” (Yusuf ile Zeliha) hem Yusuf sûresinin tefsiridir, hem de Yusuf (a.s) ile Zeliha arasında geçen kıssayı anlatmaktadır. Diğer bir eser, “*Historija e Shenjt dhe Kater Halife*” (Kutsal Tarih Ve Dört Halife)’dir. “*Bolşevizma A Çkaterimi I Njerezimit*” (Bolşevizmin İnsalığı Tahrip Etmesi), komünizm propagandasına karşı 1935 yılında yazılmıştır. Ali Korça çok erken tarihte bu ideolojiye savaş açmıştı. Bir şiirinde şöyle demektedir: “*Bolshevizma s’pajtohet kurre/ Me dinin e Muhammedit/ Çelet do ta kete luften/ Gjer ditën e Kijametit...*”²⁴ (Bolşevizm Muhammed’in diniyle/ Hiçbir zaman barışmaz/ Ona karşı savaş Kıyamet gününe kadar/ Hep açık olacaktır...)”

²³ Popovic, a.g.e., s. 37.

²⁴ Basha, “Nje shekull Ne sherbim Te Kombit”, s.32.

Fotoğraf 14. *Jusufi me Zelianë* ve *Bolşevizma A Çkaterrimi İ Njerezimit*

Bunların dışında Arnavut Müslüman Birliği'nin bir heyetince yazılan ve İşkodra şehrinde 1930 yılında basılan *“Ajka E Kuptimeve Te Kurani Qerimit”* (Kur'an-ı Kerim'i Anlayabilmenin Manası), Ömer Rıza'dan Shefqet Daiut tarafından tercüme edilen 1938 tarihli *“Ç'asht Kurani”* (Kur'an Nedir), Hafız Abdulla Zemblaku'nun kaleminden 1931'de yazılan *“Mevludi Paq”* (Nuri Ahmediye), 1936 yılında Hafız İbrahim Dalliu tarafından tercüme edilen *“Udha Muhammedane”* (Tarikat-ı Muhammedîye), Hafız İbrahim Dalliu tarafından kaleme alınan *“İlmihal”* (İlmihal) isimli eserleri görmekteyiz.

Bizim gördüğümüz bütün kitaplar okunabilecek halde olmalarına rağmen çoğunun özellikle ön kapakları yırtık vaziyetteydi. En kötü durumda olan kitaplar ise Mushaflardı. Sayıları az olduğu için pek çok kişi tarafından uzun yıllardır okunarak yıpranmışlar, ayrıca havasız ortamlarda saklanmaları kitabları olumsuz etkilemişti. Diğer kitapların sayfaları rahatlıkla okunabilecek niteliktedir. Halkın dini bilgi kaynağı olarak önemli bir yere sahip olan kitaplar içinde Mevlid'e ileride ayrıca temas edilecektir.

B.DİNÎ PRATİKLER

İbadetler veya dinî pratikler dinin temel unsurlarından birisidir. İbadetsiz bir din düşünülemez. Bunlar sadece imanın bir sonucu değil, aynı zamanda imanı ayakta tutan, yani kişinin dinî duygusunun canlı kalmasını sağlayan uygulamalardır. Bir toplum bütünüyle mensup olduğu dinin ibadetlerini yerine getirmese de bütünüyle de terk etmez. Arnavutluk'ta dine karşı yürütülen politikalara rağmen ibadetler tam olarak ortadan kaldırılamamış, ancak önemli oranda azalmış ve bazen de şekil değişikliğine uğramıştır. Burada incelemeye çalıştığımız ibadetler Orta Arnavutluk'taki Müslüman nüfusa aittir.

1. Namaz ve Oruç

Komünist rejim kurulduğu zaman hac dışındaki diğer ibadetlere karşı müsamahakardı. 1967 yılına kadar vatandaşların namaz kılmaları serbestti ve toplum içinde namaz kılan-kılmayan şeklinde bir ayırım söz konusu değildi. Ancak devlet memuru adayları bir kişinin namaz kıldığı anlaşılırsa görev verilmez, görevliyse üst mevkilere yükselemez ve küçük bir problem çıkardığında memuriyetten alınır.

1967'de bütün ibadetler yasaklanınca alenen namaz kılmaya cesaret eden kimse kalmadı. Namaz kılanlar gizlice ibadetlerini yerine getirmek zorundaydılar zira kendileri cezalandırılacakları gibi, aileleri ve onlarla irtibatı olan akraba ve arkadaşlarının da takibata maruz kalması normaldi. Namaz kılanların maaşlarına zam yapılmıyor, daha adi işlerde çalışmak zorunda bırakılıyor, çocuklarının üniversiteye girmesine izin verilmiyor hatta bazıları hapsediliyor veya sürgüne gönderiliyordu.

Komünist dönemde önce tarım müdürlüğü yapan, komünizmin son döneminde de Peqin şehrinde özel kuvvetlerde çalışan Sami Bici konuyla ilgili şunları anlatmıştır:

“Komünist dönemde Müslüman bir ailenin çocuğu olarak dinimi yaşayan biri değildim. Komünist ilkelere aykırı davranan bir Müslüman gördüğümde onlara müsamahalı davranıyor, ama diğer din mensuplarına hemen ceza veriyordum. Benim altında bulunan birkaç yaşlı işçi gizlice namaz kılarlar ve oruç tutarlardı. Bunları fark eder ama çoğunlukla görmezlikten gelirdim. Ama alenen namaz

kıldıklarında hemen çağırır ve ikaz ederdim. Bir gün Adem Zhguni²⁵ isimli benden yaşça büyük birinin namaz kıldığını gördüm. O anda bütün işçileri topladım, namaz kılan şahsı onların önüne çıkardım ve herkese onun namaz kıldığını anlattım. Sonra ona bağırdım ve bir daha namaz kılacak olursa mahkemeye vereceğimi söyledim. Adem Zhguni benim bunu yapmayacağımı bilirdi ama o günden sonra hareketlerine daha fazla dikkat etti. Benim gibi sureta komünist ilkelere bağlı ama gerçekte dindarlara müsamaha gösteren başka müdürler de vardı. Ancak özellikle bölgemize sonradan gelmiş müdürler hiç tolerans göstermezler, ellerindeki yetkiye bağlı olarak ceza verirler veya parti sekreterine durumu bildirirlerdi. Komünist dönemde parti sekreteri o bölgenin mutlak sorumlusu, hem savcısı hem de hakimi sayılırdı. Parti sekreteri bir hâkim gibi ibadet edenlere doğrudan cezasını verirdi.”²⁶

Namazla ilgili bu tutum şüphesiz bölgeden bölgeye göre değişmekteydi. Özellikle kırsal kesimde kontrol şehirler kadar olmadığı için ibadetlerini yapan daha fazla insana rastlamak mümkündür.

Burada namazla ilintili olarak cenaze namazı ve defin işlemlerine de değinmek gerecektir. 1952 yılından itibaren komünist rejim cenaze namazı kılınmasını yasaklamıştır. Bu durumda vefat eden bir kişinin defin işlemlerini İslam’a göre yapmak için, ölü gece yıkıyor, hemen akabinde birkaç kişiyle cenaze namazı kılınıyor ve sabah mezara götürülüyordu. Komünist yönetim Müslüman da olsa herkesin tabutla gömülmesini emrettiği için, ölü tabut içinde mezarlığa götürülüyor ama defin esnasında tabuttan çıkarılıyordu.²⁷ 1980’lere kadar Müslümanlar tabuyla cenazeyi defnetmemek için çaba göstermişlerse de, zaman içinde durumu kabullenmişlerdir. Günümüzde bütün Müslümanlar defin için tabut kullanmaktadırlar. Ayrıca Komünist düzenle birlikte mezarlıkların dinlere göre ayrılması yassaklandı ve hala farklı din mensupları aynı mezarlığa gömmülmektedir.

Namaz konusunda olduğu gibi, 1967 yılına kadar devlet memurlarının haricindeki vatandaşların oruç tutmasına müdahale edilmiyordu. Ancak Ramazan ayı tatil olmadığı için, genellikle işçi olan Arnavut halkı için doğal bir zorluk söz

²⁵ Araştırmamız esnasında Adem Zhguni ile tanışma fırsatımız oldu. Bir camide mevlit okumak üzereyken yaşlı bir adam elime eski bir mevlit kitabını tutuşturdu. Kitabın kapağında *Adem Zhguni* ismini görünce heyecanla kim olduğunu sordum. Kendisi olduğunu öğrenince çok heyecanlandım. Fakat maalesef çok yaşlı olduğu için komünist döneme ait pek çok şeyi unutmuştu.

²⁶ Kaynak kişi: Sami Bici, a.g.k.k..

²⁷ Kaynak Kişi: İbrahim Bica, a.g.k.k..

konusuydu. İbadetlerin yasaklanmasından sonra devlet oruç konusunda ayrı bir hassasiyet gösterdi. Zira oruçla birlikte bedeni bir zâfiyet baş gösterdiğinden, bu ibadetin iş performansını olumsuz etkileyeceği düşünülüyordu. Ayrıca oruçlu insanın doğal olarak daha az çalışacağından hareket ederek, bu ibadetin işçi sınıfı arasında çalışma açısından bir eşitsizlik doğurduğu öne sürülüyordu.

Oruç tutmayı önlemek adına yapılan en önemli uygulama, müdürlerin emrindeki işçilere her sabah su içirmesiydi. Namaz konusunda işçilerine müsamahalı davranan Sami Bici, oruç konusunda tam aksini yaptığını ifade etmiştir. Zira bu devletin çok önem verdiği bir konuydu ve hiç kimse oruca müsamaha suçuna cesaret edemiyordu. Su içirmenin yanında işçilere alkollü içki verme, beraber yemeğe gitme gibi uygulamalar söz konusuydu. Alkol verme sadece erkek işçilere uygulanmıştır. Yemek uygulamasının nedeni ise, bazı işçilerin su içmelerine rağmen oruçlarını devam ettirmeleriydi.²⁸ Bu anlayış bir ibadetin şeklinin değişimi açısından önemli bir örnektir.

Buna rağmen hem yaşlı hem de genç nüfustan orucunu tutmaya devam eden insanların olduğunu görüyoruz. Komünist dönemde üniversite öğrencisi olan ve şimdi öğretmenlik yapan Muhamet Myrteza'nın anlattıkları buna örnektir:

“Liseyi bitirdikten sonra Tiran Üniversitesi'ne girdim. Burslu olarak okuyacak ve yurttan kalacaktım. Yurttan bazı öğrencilerin oruç tuttuğunu ve gizlice namaz kıldığını gördüm. Sayıları da az değildi. Mesela benim kaldığım odada ateist olan yoktu. Hatta sahur yapma imkânımız olmadığı halde oruç tutmaya çalışırdık. Geceleyin kalkıp sahur yapmak dikkat çektiğinden yatmadan önce bir şeyler yerdik. İftar yapmak ise daha zordu çünkü ezan okunmadığından ne zaman orucumuzu açacağımızı bilemez, iftarı geciktirirdik. Akşam olur olmaz yemek yemek oruç tutmanın bir işareti sayıldığından tedbirli olmak zorundaydık. Yemeklerimizi odada, tek başımıza yerdik. Bütün ramazan ayı bu şekilde geçirdi.”²⁹

Orucun gizli bir şekilde tutulduğunu, bu gizliliğin de yeni neslin dini bilgileri öğrenmesini olumsuz bir şekilde etkilediğini Artan Ymeri'nin anlattıklarından çıkarmaktayız:

²⁸ Kaynak Kişi: Sami Bici, a.g.k.k..

²⁹ Kaynak Kişi: Muhamet Myrteza, a.g.k.k..

“Küçüktüm, bir gece yatağımdan kalktım ve su içmek için mutfığa gittim. Mutfakta ninemi yemek yerken görünce çok şaşırdım. Zira normalde gece yemek yemezdi. Ona, akşamleyin beraber yemek yediğimiz halde niçin yine yediğini sorunca bana uzun uzun baktı ve beraber yemek için sofraya çağırdı. Sonra kendisinin oruç tuttuğunu ama bunu kimseye söylememem gerektiğinden bahsetti. O dönemde ailemizde ninemden başka kimsenin oruç tuttuğunu hatırlamıyorum. Ninemin başı örtülüydü ve hatırladığım kadarıyla evden hiç çıkmazdı”³⁰.

O dönemde ezan okunmadığından dolayı iftar ve sahur vakitlerinin bilinmesi ciddi bir problem olduğu için bazı pratik çözümlerin ortaya çıktığını görmekteyiz. Kavaja’da Hafız Ali Korça’dan bir sene Kur’an dersi de alan Nexhai Gjuzi (Necai Cuzi)’nin anlattığına göre, halk tarafından çok sevilen ve saygı gören bu âlim insan iftar olunca odasının ışıklarını yakar, imsak vakti girince kapatırdı. Böylelikle insanlar ne zaman oruçlarını açacaklarını ve ne zaman yeme-içmeyi keseceklerini anlardı. Bu uygulama Ali Korça’nın ahir ömründe iki üç yıl devam etmiş ve onun ölümüyle son bulmuştu.³¹.

Fotoğraf 15. Hafız Ali Korça

³⁰ Kaynak kişi: Artan Ymeri (Artan Ümeri), 1972 doğumlu, şöför.

³¹ Kaynak Kişi: Nexhai Gjura (Necai Cura), 1948 doğumlu, Kültür Bakanlığı’nda İslam dininin temsilcisidir.

1980'lere gelindiğinde oruç konusunda çok büyük bir erozyonun olduğunu görmekteyiz. Artık bu dönemde gençler arasında oruç tutma oranı çok düşmüştü. Bunun yanında mübarek bir ay olarak Ramazan'ın geldiği ve oruç tutulduğu bilirse de nasıl tutulacağı konusunda ciddi bilgisizlik vardı. Hatta bazı yerlerde oruç uzun süren bir açlık olarak düşünülüyor ama güneş batmadan oruç açılıyordu. Artık hafızalardan “ıftar vakti” kavramı silinmiş gibiydi.

2. Bedenî ve Mâli İbadetler

Arnavutluk Devleti kurulduktan sonra ülke dışına çıkma yasağı gelince, doğal olarak hac ibadeti de ortadan kalkmıştır. Komünist dönemde, bir şehirden başka bir şehre gitmek bile izin ile gerçekleştiğinden, -Sovyetler Birliği dışındaki- başka ülkelere gitmek hayaldi. Her ne kadar doğrudan bir hac yasağı görülme de, bu genel yasak doğrudan hac ibadetini de etkilemiştir. Eğer izin verilseydi 1967 yılında yasaklanacağı muhakkaktı. Yurt dışına çıkma yasağının temelinde ise yabancı fikirlerin yurt içine girmesini ve insanları etkilemesini önleme düşüncesi vardı. Komünist dönemin son yıllarında genç ve orta yaşlı nüfusta hac, umre, Mekke, Medine gibi dini kavram ve isimler çok az bilinmekteydi.

Hacdan farklı olarak, bütün İslam coğrafyasında olduğu şekliyle Arnavutluk'ta da türbe ziyareti çok yaygındır. Özellikle Bektaşî nüfus türbe ziyaretine daha fazla önem vermekteydi. Zaten türbeler de Bektaşîlerin buldukları yerlerde daha fazlaydı. Mesela kuzey ve orta Arnavutluk'ta çok az türbe varken, güney ve güney doğuda çok daha fazla türbe bulunmaktaydı.

Türbe ziyareti komünist dönemde en gerici ve kötü bir adet olarak görülmüş ve yasaklanmıştır. Bu dönemde birkaç tanesi hariç bütün türbeler de yıkılmıştır. Buna rağmen dindar insanlar türbe ziyaretini farklı bir şekilde sürdürmüştür. Bu, türbeyi değil, türbenin eskiden bulunduğu alanı ziyaret etmek şeklinde yapılıyordu. Zira toplum o mıntıkada eskiden bir türbe olduğunun bilgisine sahipti. Muhamet Myrteza bu konudaki tecrübesini şu şekilde anlatmaktadır:

“1967'den önce sık sık olmasa da türbe ziyareti yapardım. O yıl şehrimizdeki türbeler yıkılınca büyük bir şok yaşadık ve ne yapacağımızı bilemez hale geldik. Birkaç ay sonra birkaç kişinin eskiden türbenin olduğu yerde oturduklarını

gördüm. Ortada bir bina yoktu ama onlar varmışçasına ziyaret ediyorlardı. Türbeler yıkılmıştı ama insanların gönlünde yaşıyorlardı. Orada dinlenmek maksadıyla biraz oturuyorlar, bir dua edip yollarına devam ediyorlardı. Ben de öyle yapmaya başladım. O sıralarda Tiran'a üniversiteye gitmiştim. Ama memleketim Korça'ya her döndüğümde eskiden türbe bulunan yerleri ihtiyat gereği gece vakti ziyaret eder, orada oturur ve uzun uzun dua ederdim. Bunu da kimseye anlatmazdım. Bu şekilde ziyarette bulunanlar çoğunlukla yaşlılardan ibaretti ve yıllar içinde bunun da sayısı azaldı.³²

Fotoğraf 16. Korça'daki Turan türbesi (Türbe komünist dönemde yıkılmıştır.)

Türbelere şifa bulmak, çocuk sahibi olmak, kısmet açmak, nazardan korumak, işlerin açılması gibi amaçlarla gidilmekteydi. Türbeler genelde kadınlar tarafından daha çok ziyaret ediliyordu.

Hakkında doğrudan yasaklayıcı bir yasa olmamasına rağmen Arnavut Müslümanlarınca unutulmaya yüz tutmuş bir başka ibadet zekattır. Komünist dönemle birlikte özel mülkiyetin kaldırılması, ülkenin dış dünyadan tecridi ve gittikçe artan yoksulluk bu ibadetin ifasını olumsuz yönde etkilemiştir. Zekat veren az sayıdaki

³² Kaynak Kişi: Muhamet Myrteza, a.g.k.k.

kişinin de, diğer ibadetlerde olduğu gibi gizlice hareket ettiklerini bilmekteyiz. Hemen her sene zekatını verdiğini söyleyen Musa Sula şunları anlatmaktadır:

“Komünist dönemde zekât vermek çok zordu. Çünkü halkın çoğu fakirdi. Bizim ailemiz zengin sayılmasa da her yıl zekât vermeye çalışırdık. Ancak zekatı gizlice verirdik. Zekât verdiğimiz kişinin bir muhbir olmasından endişe eder, o yüzden çok iyi tanıdığımız aileleri seçerdik. Zaten zekat verenlerin sayısı da çok azdı ve 1980’lerden sonra zekatı duyan ve anlamını bilen çok az insan kalmıştı.”³³

Hacca benzer biçimde, doğal yollardan engellenen bir başka ibadet kurban kesmeydi. Özel mülkiyetin kalkmasıyla birlikte kümes hayvanları dışındaki küçük ve büyük baş hayvanlar devletin mülkiyetine geçmişti. Kurbanın fiilen ortadan kalktığı bu dönemde kurban pazarları gibi pazarlar da yoktu. Kişinin evinde gizlice hayvan yetiştirmesi ve kesmesi bir suçtu. Buna rağmen özellikle kurban bayramı günlerinde polis teyakkuza geçer, kendisine gelen ihbarlar çerçevesinde evlere baskın yapardı. Bayram günü kurban kesmek gizlice bir hayvanı kesmekten daha büyük bir ceza ile cezalandırılırdı.

Yüzyıllardan beri kurbanlarını kesmiş olan Arnavut toplumu, yine de bayram gününü takip ediyor ve kurban coşkusu yaşamak istiyordu. Mevcut zorluklar Müslüman toplumun kurban algısı ve uygulamasında bir değişime neden olmuştur. İnsanlar evlerinde veya bahçelerin hindi-tavuk gibi hayvanları kurban niyetine kesmeye başlamışlar ve kurbanda esas olanın kan dökmek olduğu şeklinde bir anlayış gelişmiştir. Araştırmacının babası bunu şöyle ifade etmektedir:

“Halk Kurban bayramının ne zaman olduğu bilirdi. Biz bu günü diğer çocuklarla neşe içinde kutlardık ve o günlerin bayram olduğunun bilincindeydik. Annem her kurban bayramında tavuk keserdi. Köyümüzde herkes bayramda bir şey keser ve kan dökmeye çalışırdı.”³⁴

İnsan bedeniyle ilgili olarak İslam’ın, bir sembol haline gelmiş olan uygulamalarından sünnet ise açık bir şekilde yasaklanmıştı. Yasak olmasının temel sebebi sağlık değildi, İslam’ın şartı olarak görülmesiydi. Yasak 1950 yılında başlamıştı ama özellikle şehirlerden köylere doğru yasağın etkisinin azaldığını ve çok sayıda kişinin sünnet olduğunu söylemek mümkündür. Mesela şehir olmasına rağmen

³³ Kaynak Kişi: Musa Sula a.g.k.k..

³⁴ Kaynak Kişi: Mendresi Qafa, a.g.k.k..

Kavaja'da, kırsal bölge olarak Elbasan'a bağlı Labinot ve Librazhd'a bütün çocukların sünnet olduğu söylenmektedir. Şehirlerde sünnet daha zor olduğu için pek çok aile köye gidip orada bir müddet kalarak çocuklarını sünnet ettirmekteydi. Ancak her halükarda sünnet gizlice yapılıyordu ve hem sağlık problemlerine yol açma hem de fark edilme ihtimali taşıyordu. Sünnet olan bir çocuğun bir hafta süreyle ortada görünmemesi veya okula gelmemesi dikkat çekebilmekteydi. Bunun yanında ehil olmayan kişilerce veya hijyenik olmayan ortam ve aletlerle yapılan sünnetler sağlık problemlerine yol açabiliyor ama aileler sünnetin ortaya çıkacağı endişesiyle hastaneye gidemiyorlar, güvenebilecekleri bir doktor arıyorlardı.

Tüm baskılara rağmen çocuğunu sünnet ettiren Ymer Lika (Ümer Lika) kendi tecrübesini şöyle aktarmaktadır:

“1980'de Kavaja şehrinin bir köyünde yaşıyordum. Küçük bir oğlum vardı ve onu sünnet ettirmek istiyordum. Tanıdığım bir doktor vardı. Bir gün onun evine gittim ve durumdan bahsettim. Oğlumun sünnetini benim evimde yapmayı kabul etti. Bizim köyün yarısı akrabalarımızdan oluşuyordu. Oğlumun sünnetinden sonra doktora diğer çocukları da sünnet etmesini teklif ettim. Kabul edince tekrar köyümüze geldi ve iki gün içinde 39 çocuğu sünnet etti. Çoğu sünnet gizlice bizim evimizde yapılmıştı ama çok dikkat çekmemek için doktor diğer köylülerin evlerinde de sünnet yaptı. Köyde sünnet olmayan tek bir çocuk kalmıştı. O da parti sekreterinin oğluydu. Korkumuzdan ona herhangi bir şey söyleyememiştik. Fakat daha sonra haberdar olunca, doktorun kim olduğunu bulmak için bana çok baskı yaptı. Ben bir şey söylemeyince hapse atmakla tehdit etti. Allah'tan diğer köylüler araya girdiler ve onu tahkikattan vazgeçirdiler. Yoksa hem ben hem de ailem sürgün edilebilirdi.”³⁵

Sünnet bugün hala İslam dininin en önemli uygulaması olarak kabul edilmektedir. İslam hakkında hemen hiçbir şey bilmeyen ve yaşamayan insanlar bile mutlaka Müslüman Arnavutlara ait bir kültürel unsur olarak çocuklarını sünnet ettirmektedirler.

³⁵ Kaynak Kişi: Ymer Lika (Ömer Lika): 1937 doğumlu, emekli.

3. Kur'an Tilaveti ve Mevlid

Kur'an-ı Kerim'in kendisi, sünnet olma gibi İslam'ın temel bir sembolü olarak kabul edildiğinden dinî kitapların toplatılma kararından sonra Arnavut Müslümanlarca özellikle saklanmış ve yetkililere teslim edilmemeye çalışılmıştır. Komünizmin ilk yıllarında daha önceden eğitim görmüş herkes Kur'an okumayı bildiği için bir ibadet olarak Kur'an tilavetinin de devam ettiğini ama gittikçe azaldığını anlıyoruz. Bu dönemde dindar insanlar komünistlere karşı nasıl hareket etmeleri gerektiğini müzakere ederken, Kur'an'ın hem Müslümanlar hem de ateist ideolojiyi savunanlar açısından önemini farkındaydılar. Avni Nelaj şöyle anlatmaktadır:

“Askerlik yaparken arkadaşlarımızla akşamları haftada iki kere toplanır, hem İslam'ın yaşanması ve yayılması için neler yapmamız gerektiğini hem de siyaset, komünizm, sosyalizm, demokrasi... gibi konuları konuşurduk. Komünistler Kur'an'ın ortadan kaldırılması için çok uğraşıyorlardı. Kur'an'ın Müslümanlarca okunmasını engelleyip onu ortadan kaldırdıklarında dini yıkma hususunda büyük bir aşama kaydedeceklerini düşünüyorlardı. İslam'ın ibadet dili Arapça olduğu için, Kur'an'dan uzaklaşan Müslümanların süre ve duaları unutacaklarını ve artık ibadet edemeyeceklerini öngörüyorlardı.”³⁶

Medreselerin kapatılmasıyla birlikte Kur'an'ı düzgün öğretecek hocaların yetişmesi de önlenmiş oldu. İbadetlerin resmen yasaklanmasıyla birlikte de Kur'an tilaveti de gizlice yapılmaya başladı. Zaten yıldan yıla Kur'an okumasını bilen insan sayısı azalmaktaydı. Musa Sula her gün birkaç sayfa da olsa Kur'an okumayı ihmal etmediğinden bahsetmektedir.³⁷ Shyqyrie Nelaj babasının ormana giderek yüksek sesle Kur'an okuduğunu ve tehditlere aldırmadığını anlatmıştır.³⁸ Şüphesiz ormana gitmek de bir tedbirdir. Şehirlerde Kur'an okuyanların sayısı kırsal kesime göre daha azdı. Bu yıllarda Orta Arnavutluk'ta yeni bir dinî uygulamanın ortaya çıktığını söyleyebiliriz: Kur'an'ı sadece ramazanda, kadir gecesinde okumak. Baskılar şiddetlenince Kur'an tilaveti gittikçe azalmış ve en mübarek geceye kadar düşürülmüştür.³⁹

Komünizmin son yıllarında Arnavutluk'ta Kur'an'ı bilme ve okuma oranı en asgari seviyesine inmişti. Özellikle gençler Kur'an'dan tamamen habersiz bir şekilde büyümüştü.

³⁶ Kaynak Kişi: Avni Nelaj, a.g.k.k..

³⁷ Kaynak Kişi: Musa Sula, a.g.k.k..

³⁸ Kaynak Kişi: Shyqyrie Nelaj, a.g.k.k..

³⁹ Kaynak Kişi: İbrahim Bici, 1931 doğumlu, emekli.

Bu dönemde çocuklarına Kur'an öğreten çok az aile kalmıştı ve onlar da ücra bölgelerde yaşamaktaydı. Şu anda 40-50 yaş civarında olup Kur'an okuyabilen bir kişiyi bulmanız neredeyse imkânsızdır. Bunların bir kısmı Kur'an-ı Kerim'in ismini dahi bilmemektedirler.

Fotoğraf 17. Arnavutluk'ta evlerde bulunan Mushaf ve Yasin örnekleri

Kur'an tilaveti yanında hem İslam toplumlarında hem de Anadolu'nun etkisiyle Arnavutluk'ta Mevlit okumaları söz konusudur. Sözlükte "doğum yeri ve zamanı" anlamına gelmektedir mevlit, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) doğumunu ve hayatını konu edinen özel bir eser türüdür. İlk kez Fatımiler döneminde (909 - 1171) okunmaya başlanmış ve günümüze kadar gelmiştir.⁴⁰

⁴⁰ Özel, Ahmet, "Mevlid", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı yay., c. 29, Ankara, 2004, s.475.

Arnavutluk'ta mevlit okumalarının hangi tarihler arasında başladığına dair kesin bilgi yoktur. Ancak tarih kitaplarımıza göre, ilk Arnavutça mevlit 18. yüzyılda Hasan Zyko Kamberi tarafından kaleme alınmıştır. Osmanlı döneminde Osmanlıca mevlitler, özellikle Süleyman Çelebi'nin (1351 - 1422) *Vesilet'un Necat'*ı ya da Arnavutçaya Abdullah Ulqinaku tarafından yapılan tercümesi okunuyordu. Günümüzde de Abdullah Ulqinaku tarafından yapılan tercüme okunmaktadır. Bütün Arnavutluk'ta yirmiye yakın farklı mevlit bulunmaktaydı. Ancak bunlardan sadece dördü çok yaygındı:

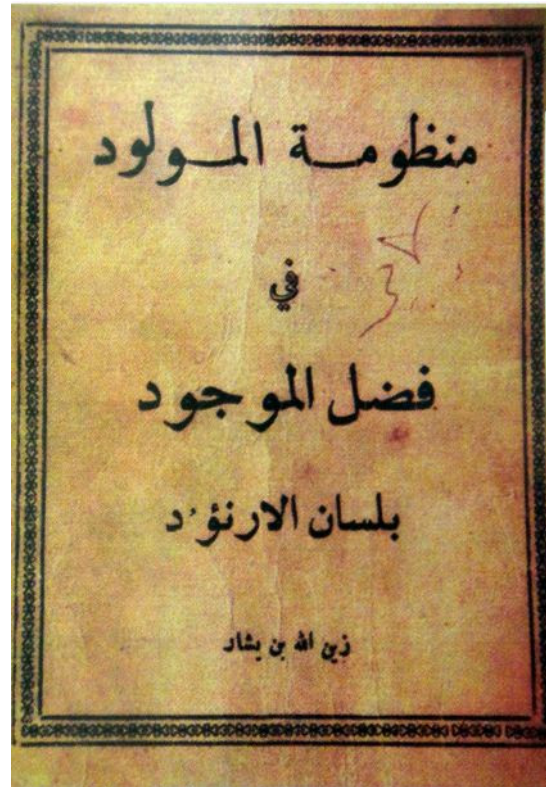
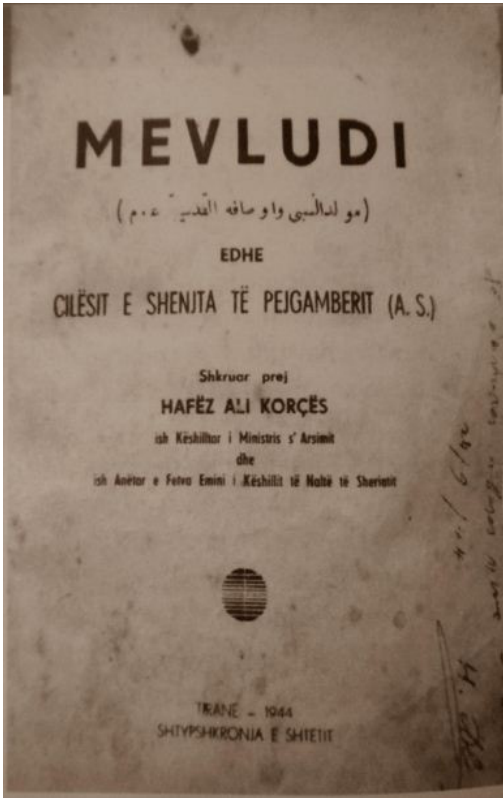
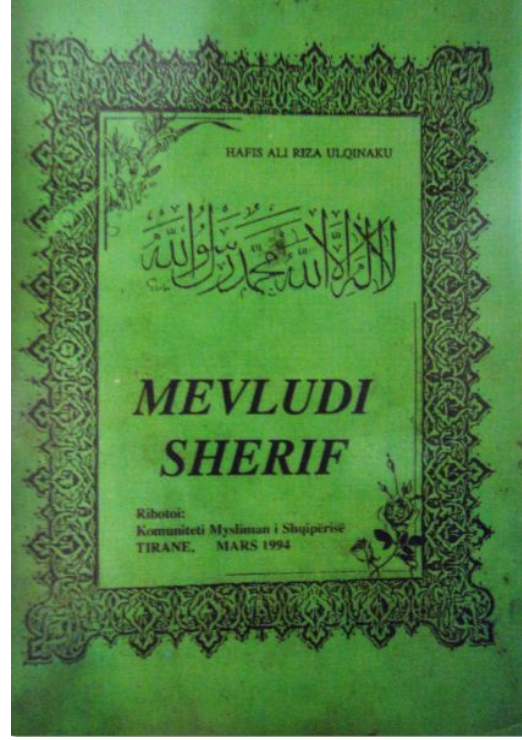
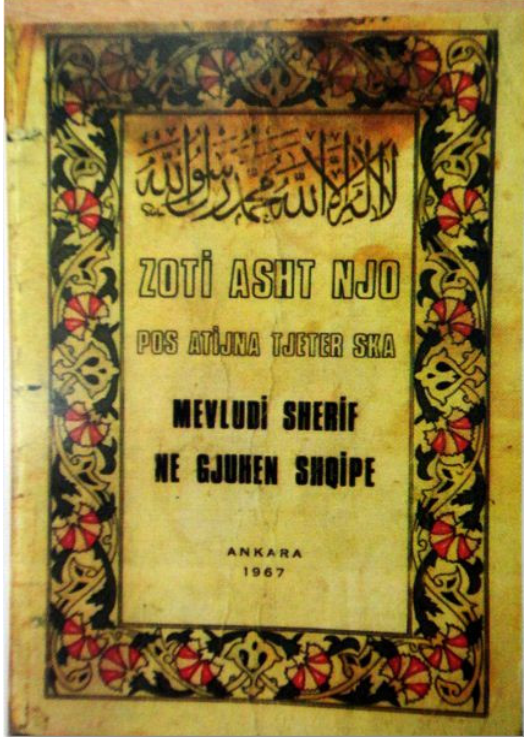
- 1- Hafız Ali Rıza Ulqinaku'nun *Mevludi Sherif*'i: Bu mevlit ülkenin her bölgesinde okunmakla birlikte daha çok orta ve kuzey Arnavutluk'ta (Elbasan, Kavaya, Durres, Tiran, İşkodra gibi şehirlerde) yaygındı.
- 2- Hafız Ali Korça'nın *Mevludi*'si: Yazar Korça'lı olduğu için ülkenin doğu bölgesinde daha yaygındı. Bu eseri diğerlerinden ayıran en önemli özellik edebi değerinin yüksekliğidir.
- 3- Tahir Popoves'in *Mevlud*'i: Bu eser kitabı daha çok Arnavutluk'un kuzey bölgesinde okunurdu.
- 4- Hasan Zyko Kamberi'nin *Mevlut*'i: Bu eser ise Arnavutluk'un güney bölgesinde daha çok yaygındı.⁴¹

İbadetlerin yasaklanmasıyla birlikte mevlitler gizlice tertip edilmeye başlandı. Mevlid töreni senede bir kez, Ramazan ayında yapılmaktaydı. Mevlit okunacağı zaman çok yakın akraba ve arkadaşlar davet edilirdi. Bu sayı genelde 10-15'i geçmezdi. Gündüz asla okunmaz, geceleri, özellikle çocuklar yatırıldıktan sonra mevlid okunurdu. Toplantılar sürekli farklı evlerde yapılarak bir evin dikkat çekmesi önlenirdi. Çok uzun süren programın sonunda, eğer eve getirilmişse *sakal-ı şerif* öpülürdü. Anlayabildiğimiz kadarıyla orta Arnavutluk'ta bir tane sakal-ı şerif vardı ve çok iyi saklanmaktaydı. Diğer ibadetlerde olduğu gibi mevlid merasimlerinin çocuklar arasında konuşma konusu olup sokakta veya okulda duyulmasından endişe edilirdi. Bu yüzden genç nesil gittikçe mevlide yabancılaşmış, hatta ismini bile duymayanlar çoğalmıştı.

1980'den sonra mevlid törenlerinin çok çok azaldığı ifade edilmektedir. Mevlid okuyabilen yaşlılar bir halef bırakmadan vefat etmekteydiler. Elbasan, Kavaja, Peqin,

⁴¹ Lika, Ferit, "Kur Mevludi Kthehet Ne Tradite", *Drita Islame*, Sy. 4, Tiran, 2012, s.33.

Durres, Tiran'a bağlı köylerde mevlidler yine de okunmaktaydı. Şehirlerde mevlit okunduğuna iliŐkin bir bulguya rastlamadık.

Fotoğraf 18. Komünizm döneminde evlerde bulunan mevlit rnekleri

4. Bayramlar ve Mübarek Gecelerin Kutlanması

Toplumsal bir değerin ifadesi olarak bayram veya özel günler, bir toplumun ortak duygularını harekete geçiren, topluluk ruhunu tazeleyen, gündelik bazı siyasi-sosyal ve ekonomik problemlerin unutulduğu önemli zaman dilimleridir. Arnavutluk'ta dine karşı yapılan mücadelenin içine bayramlar da alınmış ve bunun kalıcı etkileri olmuştur. Daha önce belirttiğimiz üzere, halk tarafından kutlanmadığı gerekçesiyle 1950 yılında dinî bayramlar resmi bayram olmaktan çıkarılmış, ancak isteyen kişinin amirinden izin alarak bunu özel olarak kutlayabileceği hükmü getirilmişti. Bu karar bayram kutlamalarını zorlaştıran, ayrıca kutlamaları toplumsal olmaktan çıkarıp bireysel veya ailesel kutlamalar haline getiren bir niteliğe sahipti. Fakat yine de bir bayram düşüncesi vardı. 1967 yılında bütün ibadetler resmen yasaklanınca ciddi bir zorluk baş gösterdi. Zira her şeyden önce bayramların alamet-i farikası olan ve halkın çok rağbet ettiği bayram namazları kılınamaz oldu. Bayram iş gününe denk geliyorsa kişi çalışmak zorundaydı. Buna rağmen halk bayramın geldiğini mutlaka bilmekte ve kendince kutlamalar yapmaktaydı. Arnavutluk'ta "Ramazan ve Kurban Bayramı" ifadelerinin yerine "Büyük ve Küçük Bayram" ifadeleri kullanılmaktadır. Bu kullanımın komünizmden önce var olup olmadığı konusunda bir bilgiye sahip değiliz.

Çoğu insan oruç tutmasa da Ramazan'dan sonra gelen Büyük Bayramı ailesi ve yakın çevresiyle birlikte, akşamları kutlamaya çalışmaktaydı. Küçük Bayram olan Kurban Bayramı'nda ailelerde kümes hayvanı kesme davranışının ortaya çıkışından daha önce bahsetmiştik. Bu özel günlerde evin hanımları tatlıyı, özellikle de baklavayı ihmal etmezlerdi. Çünkü baklava her iki bayramın sembolü olarak görülmekte ve bayramlaşmanın gereği olarak komşulara da ikram edilmekteydi.

Benzer bir biçimde Hıristiyanlar da aileleri ve yakın çevreleri içinde kendi bayramlarını kutlamaktaydılar. Dikkat çekici bir biçimde bayramlarda dinler arası özel bir iletişimin olduğunu görmekteyiz. Kuzeyde nüfus oranları birbirine eşit olan Katoliklerle Müslümanlar arasında bayram günleri herhangi bir ilişki söz konusu değilken, orta, güney ve güneydoğu Arnavutluk'ta yoğun bir ilişki vardı. Burada hâkim nüfus Müslümanlar, azınlıkta olanlar ise Ortodokslardı. Her iki dinî cemaat bayramlarında diğer dinden olan komşularını da ziyaret etmekte ve tebrikleşmekteydi. Bunu bir taraftan hakim Müslümanların azınlık nüfusu tehdit olarak görmemesi

ve azınlık nüfusun da hâkim nüfusla iyi ilişkiler geliştirme düşüncesiyle yorumlayabileceğimiz gibi, diğer taraftan dine karşı baskı ortamında dinlerin bir araya gelişi olarak yorumlamak da mümkündür.

İslam geleneğinde çok önemli yeri olan ve onuncu yüzyıldan itibaren Müslümanlarca yaygın olarak kutlandığını bildiğimiz kandil geceleri,⁴² Türkçede ismini, Osmanlı padişahı II. Selim döneminde (1566-1574) camilerin aydınlatılıp minarelerde kandillerin yakılmasından alır.⁴³ Mevlit, Regaib, Mi'rac, Berat ve Kadir şeklinde sıralanan kandil geceleri Osmanlı Devleti aracılığı ile Arnavutluk'a geçmiştir.

Osmanlı kültürünün devamı olarak hem toplum hem de devlet tarafından kutlanan kandiller komünizmin gelmesiyle birlikte halktan çok az kişinin katıldığı dinî törenlere dönüşmüştür. Geceler özellikle orta Arnavutluk'ta, Elbasan, Tiran, Durres, Kavaya, Berat, Libazhd, Peqin gibi şehirlerde idrak edilmekteydi. 1967 yılından sonra bütün dinî ritüeller gibi kandil gecesini kutlamaları da yasaklanmıştır. Zaten namaz kılmanın, Kur'an ve mevlit okumanın yasaklandığı bir ortamda kandil gecesini ihya edecek bir araç da kalmıyordu. Yasaktan sonra zaten gerileme içerisinde olan kandil geceleri toplum hayatından tamamen çekilmiş, sadece Kadir Gecesi kalmıştır. Bu gece Kur'an ve mevlidin okunduğu çok az katılımlı dini törenler olarak varlığını devam ettirmiştir.

5. Hayatın Geçiş Döneminde Din

Her din ortaya çıktıktan sonra kendi içinde değişimler geçirebildiği gibi, hâkim olduğu diğer kültürlerle etkileşime girerek otantik yapısında var olmayan bazı yeni inanç ve uygulamalar kazanabilir. Din sosyolojisinde bu konu resmi din/halk dini tartışmalarında kendini gösterir.

“Resmi din”, kitabi dine niteliğini veren şey, sistemleşmiş teolojik doktrinler, dini kurumlar ya da kilise organizasyonları ve derin bilgili din adamları sınıfıdır. Yüksek din bilgisine sahip olan insanların oluşturduğu din yorumuna “resmi dindarlık” adı verilmektedir.⁴⁴ Popüler din, geleneksel din, halk inancı, halk dindarlığı, batıl din,

⁴² Bilgin, Vejdi, *İbadet: Şekilsel, Sembolik ve Toplumsal*, Emin Yay., Bursa, 2011, s. 71.

⁴³ Bozkurt, Nebi, “Kandil”, *DİA*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, İstanbul, 2001, s.301.

⁴⁴ Arslan, Mustafa, *Türk Popüler Dindarlık*, Dem Yay., İstanbul, 2004, s.31

alt din... gibi kavramlarla birlikte kullanılan “halk dini” ise hem dinler tarihi hem de sosyoloji literatüründe yer almaktadır. Her iki kullanım da benzerlikler içermektedir. Dinler tarihinde terminolojisinde “halk dini” ya da “halk dinleri” kavramı, milli ve özellikle de evrensel dinler öncesinde mevcut olan dinleri isimlendirmek için kullanılmaktadır. Hikmet Tanyu’ya göre halk dini, “Belli bir ülkede yaşayan bir toplumun, halkın bütün gelenek, görenek ve törelerini, sözlü ve yazılı olarak bir toplumda nesilden nesile geçen kültür kalıtlarını, kültür ürünlerini, her türlü inanışlarını, müziğini, oyunlarını, masallarını, efsanelerini, türkülerini, yöresel tiyatrosunu, halk kimliğini, halk resmini, sanatını, bilmecelerini, ilençlerini, rüya yorumlarını, inançla kültürle ilgili bütün araç ve gereçlerini, davranış ve alışkanlıklarını” ifade eder.⁴⁵ Sosyolojiye göre halk dini, resmi din ile kastedilen ve ana geleneğin dışında kalan ve daha çok dede kültü, batıl inanç, hurafe, bidat vb. halk inanç ve uygulamalarını içeren heterodoks yapılardır.⁴⁶

Sosyologlar halk dininin ortak karakterinin aşırı tutuculuk olduğunu vurgularlar. Bu inançlar sadece eğitimsiz kesimde veya kırsal alanlarda değil, şehirli ve elit kesimde de bir şekilde yankı bulmakta ve gelenek yoluyla aktarılmakta, değişimi uzun zaman almaktadır. Halk inançları özellikle hayatın geçiş dönemlerinde (doğum, evlilik, ölüm) karşımıza çıkar. Biz çalışmamızda daha çok orta Arnavutluk’ta, Elbasan şehrindeki inanç ve uygulamalara yer vereceğiz.

Bir çocuk dünyaya geldiği zaman, haberi alan insanlar, yenidoğan kız ise demire, erkek ise altına dokunurlar. Bu bebeğin uzun ömürlü ve demir-altın gibi güç olması temennisinin bir ifadesidir. Erkek çocuğa uğur getirmesi için babasının gömleğinden küçük bir gömlek yapılır. Kız çocuğunun ziyaretine çarşamba ve cuma, erkek çocuğun ziyaretine pazartesi, cumartesi ve pazar günleri gidilir. Bu ziyaret günlerine riayet edilirse o evde doğan çocukların erkek olacağına inanılır. Yeni doğan çocuklar akşamleyin ve cuma gecelerinde yıkanmazlar. Bir yandan hastalanacağı korkusu, diğer yandan bu saatlerde sadece mübarek veya ermiş insanların ruhlarının yıkanacağına inancı vardır. Ziyarete gelen bir kişi gittikten sonra çocuk hastalanır veya ağlamaya başlarsa nazar değmiş olduğuna inanılır; su ile dolu bir bardakta dua okunarak ateş kuru söndürülür ve ateşe tuz atılır. Çocuğu nazardan korumak için cebine ya da

⁴⁵ Tanyu, Hikmet, “Dini Folklor veya Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde bir Araştırma”, *Ankara Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 21, Ankara, 1980, s. 123

⁴⁶ Kurt, Abdurrahman, *Din Sosyolojisi*, Dora yay., Bursa, 2011, s. 161.

koltuk altına sarımsak konulur. Çocuk bir yaşına gelince saçları kesilir ve bir akrabaya emanet verilir. Bundan sonra o akraba evin bir ferdi gibi görülür.

Her toplumda büyük önem taşıyan ailenin kuruluşu, erkek ve kadının hayatlarını birleştirerek aynı çatı altında hayatı paylaşması anlamına gelen evlilik töreni ile gerçekleştirilmektedir. Her toplum, sosyal-kültürel gelişmişlik durumuna, inanç, adet ve geleneklerine, eğitim düzeyine, yaşam biçimine göre evlilik olayının ilanı anlamına gelen düğünü farklı şekillerde gerçekleştirmektedir. Evlenme de doğum gibi yeni bir yaşam durumuna geçişi ifade ettiğinden, her safhası ayrı tören ve adetlerle süslenmiş, bu geçiş esnasında gelin ve damadı tehlikeli ve zararlı varlıklardan veya güçlerden korumak için bir takım tedbirlere başvurulmuştur⁴⁷. Arnavut toplumunda gelin babasının evinden çıktığı zaman gelin ve damadın üzerine bereket ve bolluk alameti olarak pirinç veya şeker atılır. Gelin damatla babasının evinden çıkarken geçecekleri yola rakı dökülür. Dindar aileler rakı yerine su dökmektedir. Böylelikle kötü ruhların uzaklaştırıldığına ve nazardan korunacağına inanılmaktadır. Gelin, damadın evine gittiği zaman giriş kapısına üç kez elle dokunur. Bu davranışın ileriki hayatlarında bereket getireceğine inanılmaktadır. Bugün artık geçerliği kalmayan uygulamaya göre, gelin damadın evine gittiği zaman babası ona bir mermi verir. Eğer gelin bakire çıkmazsa, damat onu getirdiği kurşunla öldürür.

İnsan hayatının sonu olarak ölüm olayı da önemli inanç ve uygulamaları içermektedir. Ölümün herkes için kaçınılmaz bir son olması dünyanın her yanında ölüm çevresinde oluşan adetlere evrensellik kazandırmıştır. Bu nedenle coğrafyası, kültürü farklı birçok toplumda ölümle ilgili adetlerde, inançlarda, yapılan işlemlerde şaşırtıcı bir benzerlik mevcuttur. Ölüm zamanını bilemeyen insanoğlu korkulu bir merak içinde, çevresindeki olup bitenlere anlam vererek, eşyanın duruşunu dikkate alarak ölüm gelmeden önce anlamak istemiş ve bunları ölüm için ön belirti saymıştır. Arnavutluk'un bazı beldelerinde halk arasında ölümü düşündüren birtakım ön belirtiler bilinmektedir. Köpek uluması, baykuş ötmesi, bardak gibi cam eşyanın kırılması, gökten yıldızın düşmesi, birinin ansızın karşı tarafta bir köşeye bakakalması hali gibi olaylar ölümün habercisi olarak yorumlanmaktadır.

⁴⁷ Çinpolat, Salih, *Karaçay Halk İnanışları ve Uygulamaların Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi (Tokat Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniv., SBE, Kayseri, 2009, s. 57.

Ölüm döşeğinde yatan birinin haberi ulaşınca akrabalar, komsular ve tanıdıklar hastayı ziyaret edip hastaya ve ailesine teselli amaçlı onların yanında olurlar. Aile dindar ise hastanın başında yakınları Kur'an-ı Kerim okur. Hasta su içebilecek durumdaysa sık sık su verilir, içemeyecek durumdaysa pamuk veya bezle dudakları ıslatılır. Hasta vefat ettiği zaman ise ölümünü duyurmak için halk arasından bu durumlar için seçilmiş biri davul çalar. Kişi öldüğünde elleri ve ayakları düzeltilir, çenesi bağlanır, üzerine beyaz bir örtü veya battaniye örtülür. Cenaze kendi evinde belirtilmiş bir yerde yıkanır. Cenaze yıkanırken acele edilir, yanına çok kimse alınmaz. Cenaze için kullanılacak olan su ılık olur. Üzerinden geçilmez, ellenmez ve yıkandıktan sonra su yere dökülmez. Yıkandıktan sonra hemen kefenlenir ve mezarlık yanında bulunan musalla taşında cenaze namazı kılınır.

Cenaze sadece erkekler tarafından uğurlanır, kadınlar ise evin kapısına kadar yanında olur. Namazdan sonra imam iki-üç dakika kısa bir vaaz yapar ve insanlara ölüm hakkında nasihat eder. Cenazeyi mezara koyan ve toprağı üzerine ilk atan genelde en yakınları olur. Defnedildikten sonra herkes cenaze evine gider ve ölüye hürmeten yemek ikram edilir. Yemek cenaze evinde değil komşu evinde pişirilir.

Ölen için üçüncü, yedinci, kırkıncı, elli ikinci günlerinde ve altı ay, bir yıl sonra da yemek verilir, Kur'an-ı Kerim ve Mevlit okutulur. Bunun nedeni ise ölünün etinin kemiğinden ayrılacağı bu günlerde acı çekmemesini sağlamaktır. Ayrıca bu günlerde topluca mezar ziyareti yapılır. Mezarlığa çiçek ve su götürülür. Mezarlıktan çıkıldıktan sonra da ellerinin yıkanması muhakkak yapılması gereken bir uygulama olarak görülmektedir.

Arnavutluk'ta çok yaygın olan bir inanç da nazardır. Hatta bazı kırsal bölgelerde buna o kadar çok inanılmaktadır ki her hastalığın temelinde nazarın olduğu kabul edilir. Bununla birlikte toplumda nazara inanmayanlar da vardır. Halkta bulunan genel inanca göre, herkesin nazarı isabet etmez. Özellikle küçük bölgelerde kötü göze sahip olan ve nazarı isabet eden kişiler bellidir ve bunlar herkesi tarafından tanınırlar. İnsanlar, bunlarla karşılaştıkları zaman, yanlarında çocuk varsa onu saklamaya, herhangi bir hayvan varsa onu hemen oradan uzaklaştırmaya gayret ederler. Nazardan korunmak için evin ön kapısına kullanılmış at nalı konulur. Küçük çocuklara nazar değmemesi için muska hazırlanır. Bunları hocalar hazırlar (ki hoca olarak bilinen bazı kişilerin dini

bilgileri çok zayıftır) ve belli bir fiyatı vardır. Çocuğun ailesi zengin ise daha ünlü hocalara götürülür. Sarımsak, nazara karşı kullanılan başka bir malzeme olarak karşımıza çıkar. Toplumda hem küçükler hem de büyükler evden çıktıkları zaman yanlarında bir sarımsak taşırlar. Çünkü sarımsak kokusuyla beraber kişiyi kötü gözlerden korur. Kanaatimizce sarımsağın bu kadar yaygın hale gelmesinin temel nedeni muska yazacak hocaların azalmasıdır.

Elbasan'daki halk inançları kadınlar tarafından daha çok uygulanmakta ve takip edilmektedir. Bir doğum, nişan, evlenme ya da ölüm olduğu zaman bunlar için gerekli uygulamalar kadınların verdiği bilgilere göre yapılır. Erkeklerin halk inançlarına karşı tavrı daha esnektir, bu uygulamalar konusunda kadınlar kadar ısrarcı olmazlar. Geleneksel bir uygulamanın bir erkek tarafından yapılmaması toplumda normal karşılanırken kadın için bir ayıplanma vesilesi olarak görülür. Günümüzde bu inançların çoğu daha ziyade kırsal kesimde uygulanmakta, genç nüfus arasında ise günden güne unutulmaktadır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

İlahi dinlerin etkileşim sahası içinde kalan ve çok uzun süre de Osmanlı egemenliğinde bulunan köklü Arnavut toplumu, bugün 20. Yüzyılın ikinci yarısında modern bir ideolojinin, komünizmin aşırı uçta yaşandığı bir ülke olarak zihinlerimizde yer almaktadır. Ancak din karşıt politikalar henüz komünizmden önce başlamış, krallık döneminde İslam resmi din olmaktan çıkarılmış, İslam hukuku kaldırılmış, din eğitimi sınırlandırılmış, dinî kisveler yasaklanmıştı. Bu dönemde ülke içerisinde komünist fikirler ve dolayısıyla dine karşıt düşünce hızla yayılmaktaydı 1945'te Komünist Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte dindarlar için durum daha zor hale geldi. Kademeli olarak din eğitimi asgariye indirildi, dini bayramlar resmi tatil olmaktan çıkarıldı, dini kitapların basımı devlet kontrolüne alındı ve eski kitaplar toplatıldı, din adamlarından devlet desteği kesildi, vakıflara el konmaya başlandı, cemaat liderlerinin seçiminde hükümet etkin olmaya başladı. Özel mülkiyetin kaldırılması, yurt dışına çıkış yasağı ve ülkenin gittikçe yoksullaşması kurban, hac ve zekât gibi ibadetlerin ifasını, henüz resmi bir yasaklama söz konusu olmasa da doğal olarak engelledi. Komünizmin ilk yıllarında başta Katolikler olmak üzere din adamlarının takibatı, neticede sürgüne gönderilmesi veya idama kadar varan cezalara çarptırılması da önemlidir.

1967 yılından itibaren bütün dini uygulamaların resmen yasaklanması dindarlar açısından çok zor bir dönemeci başlattı. Devlet bu kararı alır ve uygularken çok zorlanmadı, zira ülkeye batılı ideolojilerin ve yabancı okulların girmesiyle birlikte başlayan, daha sonra komünistlerin iktidarıyla devam eden süreçte dine düşman olan yeni bir nesil yetişmişti. Toplum bir taraftan geleneksel-dindar kesim, diğer taraftan komünist kesim olmak üzere ikiye bölünmüştü. 1967 yılında alınan kararlarla birlikte camilerin, türbelerin kapatılması veya yıkımında esas rolü oynayanlar komünist gençlerdi. Devlet dine karşı mücadelenin bir halk hareketi olarak görülmesini istiyordu.

Bu dönemde ibadetler ve din eğitimi tamamen yasaklandığı gibi dini çağrıştıracak diğer öğelerin izleri de silinmeye çalışıldı. İnsanların ve yerleşim yerlerinin isimlerinin değiştirilmesi bunun örneğidir. Bu uygulama başarısızlıkla sonuçlandığı için terk edildi ama Müslüman çocuklarına sünnet yasağı rejimin yıkılışına kadar devam etti.

1985’de Enver Hoca’nın ölümüne kadar devam eden dönemde bütün Arnavutluk’ta temel ibadetlerin ifa edilme oranı çok düşmüştür. Daha çok yaşlılar, genelde kırsal kesimde namaz kılmakta ve oruç tutmaktadır. Bayramlar aile ve yakın akrabalar içinde kutlanmaktadır. Çok yaşlılar haricinde komünist dönemde Kur’an okuyabilenler neredeyse kalmamıştır. Kadir gecesi hariç diğer mübarek geceler, zekât ve hac ibadetleri toplumun hafızasından silinmiş gibidir. Bunun temel sebebi dinin taşıyıcı kanallarının ortadan kalkmasıdır. Çocuğun dinî sosyalleşmesinde aile birincil rol oynar. Fakat Arnavut toplumunda dinî bilgisi ve uygulaması olan aileler gittikçe azalırken, bu aileler de –evin dışına bilgi çıkacağı endişesiyle - çocuklarına dinî bilgi vermiyorlar ve ibadetlerine katmıyorlardı. Komünist dönemde bilgili din adamları cezalandırılmak, görevden alınmak, emekli edilmek suretiyle resmi makamlarından alınmış, din eğitiminin yasaklanmasıyla formel eğitim almış hocalar kalmamıştı. Bunlar açık bir şekilde topluma yeterli dinî bilgiler veremedikleri gibi, üstelik sahte hoca dediğimiz ve çarpık dinî bilgileriyle toplumu sömüren veya manipüle eden bir zümre ortaya çıkmıştı. Okul müfredatında, kitap neşriyatında ve medyada dinî bilgiden öte ateizm aşılanmaktaydı ve çok az insanın elinde dinî kitap vardı. Tarikatlar müntesiplerinin vefatıyla birlikte ortan kalkmıştı. Dış ülkelerle irtibat tamamen bittiği için dinî öğrenme konusunda buradan da bir yardım alınamıyordu. Bu şartlar altında İslamiyet “Müslüman” kelimesi, bayramların kutlanması ve mümkün olabilirse sünnet olmakla bilinmekteydi.

Bu dönemde İslam algısı ve yaşayışında da bir takım gelişmeler ve değişmelerin olduğunu görmekteyiz. Dinî yaşantı veya dindarlıkta cinsiyet ve yerleşim yeri açısından bir farklılaşma hemen göze çarpmaktadır.

Dindarlık olgusu daima ibadetle doğru orantılıdır. İbadet ortadan kaldırıldıktan sonra dindarlık değişime uğrar, çünkü ibadet, dindarlık olgusunun besleyicidir. Dindarlık “dinin insan hayatına nüfuz derecesi” şeklinde kısaca tanımlanabilir. Bu tanım dinin teorik boyutunu, ibadet hayatı ve sosyal boyut gibi değişik yönlerini içine almaktadır.¹ Genel manada dindarlık olgusu cinsiyet, yaş, yerleşim yeri, sosyo-ekonomik düzey gibi değişkenlere göre farklılık arz etmekte, sosyal bilim araştırmalarında bütün bu değişkenler göz önüne alınmaktadır. Arnavut toplumunda

¹ Tekin, Mustafa, “Dindarlık Bağlamında Amel-i Salih Kavramına Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Dindarlık Olgusu*, Kurav Yay., Bursa, 2006, s.49.

cinsiyet bağlamında dindarlığa baktığımızda, kadınların dindarlığının daha güçlü olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu çözümlenmeyi yaparken bir ara değişkene, yani yerleşim durumuna ihtiyacımız vardır. Şehirler açısından baktığımızda komünist dönemde kadınların erkeklere göre çok daha yüksek bir oranda dinlerini yaşadıkları görülür. Erkeğin kadına göre sosyal hayatta daha fazla görünür olması dinini yaşamasına engel olmuştur. Ayrıca cezalar özellikle erkeklere verilmekteydi. Dinini yaşadığından dolayı ceza alan kadın olduğu bilgisine ulaşamadık ama erkek sayısı çoktur. Ancak köylere baktığımızda durum değişmektedir. Köydeki erkek dindarlığı kadına göre yine düşüktür ama şehirlerdeki kadar değildir. Bir başka ifadeyle köydeki erkek dindarlığı şehirdekine göre daha yüksektir. Komünist dönemde dine yönelik yasaklarda erkekler her zaman ön plandaydı. Mesela erkeklerin cübbe gibi dinî kisve giymeleri, sakal bırakmaları yasak iken, köylerdeki kadınların geleneksel biçimde başlarını örtmelerine müsamaha gösterilmekteydi.

Cinsiyet açısından yaptığımız bu çözümlenmeden de anlaşılacağı üzere, kırsal kesim şehirlilere göre daha dindardı. Klasik sosyolojide geleneksel toplumların daha dindar olduğu şeklindeki genel kabul Arnavut toplumu için de geçerlidir ve bütün komünist dönem boyunca değişmemiştir. Günümüz için de aynı tespit geçerlidir. Komünist dönemde şehirlilere göre çok daha fazla oranda köylerinde namaz kılan, oruç tutan, dinî kitapları muhafaza eden, çocuğunu sünnet ettiren kişi mevcuttu. Köy ve şehir arasında dindarlık açısından oluşan bu farkın temelinde toplumsal bazı faktörler de rol oynamıştır.

Köy küçük bir cemaat olarak bütün bireylerin birbirini tanıdığı ve yoğun bir ilişki içinde olduğu bir yerleşim yeridir. Bu yoğun ilişki doğal olarak normların uygulanmasını ve toplumsal kontrolü sağlamaktadır. Arnavut köylüsü geleneksel olarak dinini yaşarken, bu yaşantısını diğerleriyle paylaşmaktaydı. Şehirde neredeyse tamamen bireysel hale gelen dini hayat, köylerde bayramlarda ve kandillerde toplanma, Kur'an okuma, Ramazan'da misafirle oruç açma gibi toplumsal tezahürlere sahne olabiliyordu. Toplumsal uygulamalar korku içindeki bireylerin endişelerini hafifletecektir. Köyde yapılan bu faaliyetler hemen herkes tarafından bilinmekte ama kolay kolay ihbar edilmemektedir. Zira ihbar eden kişi dışlanmak gibi toplumsal yaptırımlara maruz kalabilmekteydi. Şehirli ise komşusuna güvenemezdi. Yine kırsal kesimdekiler şehirliler kadar eğitimden geçmiş, yani materyalist komünist ideolojiden etkilenmiş

değildiler. Ayrıca köydeki kolluk kuvveti baskısı şehirdekine göre çok daha düşüktü. Kırsal kesimdeki polis çoğunlukla aynı köylü idi veya zaman içindeki küçük yerde dostluklar geliştirmişti. Bunlar dinle ilgili bazı uygulamaları görmeme eğiliminde olabiliyorlardı.

Arnavutluk'ta modern bir ideoloji olan komünizmin uygulanması insanların din algısını da değiştirmiş ve dinî yapıyı dönüştürmüştür. Modernitenin dinin toplum üzerindeki otoritesini değişikliğe uğrattığı kaçınılmaz bir gerçektir. Modern insan dini düşünce yerine daha rasyonel bir düşünce eylemi içerisinde olmayı arzu etmektedir. Bu çerçevede kendi aklıyla kavrayamadığı ve deneyle ispatlayamadığı şeylere inanmamakta; bunun yanında tamamıyla terk edemediği “din”i kendi merkezinde algılamak ve uygulamak istemektedir. Modern dönemde –postmodernizm tartışmalarına zemin hazırlayacak şekilde- bir taraftan dinin kurumsal otoritesi azalmakta, yani bir sekülerleşme yaşanmakta, diğer taraftan yeni dindarlık biçimleri ortaya çıkmaktadır.

Her ne kadar topluma vurgu yapsa da, nihayetinde dinî düşünceye kıyasla “insan”ı merkez alan komünist ideoloji, modern bir akım olarak dini kendisine tamamen düşman olarak görmüş ve insanların dinî düşünce ve uygulamaları terk etmesi için aktivist bir tutum sergilemiştir. Bütün komünist devletler içinde en katı uygulama ile karşılaşan Arnavut toplumu, yoğun baskılar altında bir taraftan dinini muhafaza etmek için iradi bir çaba gösterirken, diğer taraftan gayr ihtiyari olarak dinsel anlamda bir dönüşüm yaşamıştır. Somut örnekler vermek gerekirse; İslam'da namazın gün içine dağılmış vaziyette beş kere kılınma zorunluluğu bu ibadetin ister istemez gündelik hayatta görünmesine neden olmaktadır. Namaz yasaklanınca insanlar gizli bir şekilde, hızlıca namaz kılmaya ve dua etmeye yönelmişlerdir. Belirli bir süreç sonucunda namaz, yerini, ardından yapılan duaya bırakmıştır. Dindar bir insan sürekli namaz kılmasa da duasını eden biri olarak düşünülmeye başlanmıştır. Benzer bir algı ve uygulama değişimi oruçta gözlenmektedir. İbadetlerin yasaklandığı yıllarda işyerlerinde müdürler işçilere sabahleyin su içirmekteydiler. İşçiler bu suları içer ama yutmaz, yutsalar da daha sonra istifra ederlerdi. Ancak zaman içinde bu hassasiyet ortadan kalktı. Oruç tutan pek çok kişi, bu ibadeti günün bir bölümünde aç kalmak şeklinde algıladığı için iftar vaktine riayet edilmemeye başlandı. Günümüzde hala bu uygulama devam etmektedir. Araştırmacı çok yakın bir akrabasına niye böyle yaptığını sorduğunda, “Ben en son tuttuğum orucu bu vakitte açtığımı hatırlıyorum ve bugün de

öyle yaptım,” cevabını almıştır. Bundan bilgi eksikliğinin yanında bazı yerleşim yerlerinde hala cami olmaması ve ezan okunmamasının da etkisi vardır. Dönüşmüş bir ibadet örneği de kurbandır. Kurbanlık hayvanların devlet mülkiyetinde olması ve kurban kesmenin yasaklanması üzerine insanlar “kan akıtmak” adına sahip oldukları kümes hayvanlarını kesmeye başlamışlar ve kurbanın fıkıh literatüründeki şartı tamamen unutulmuştur. Komünist rejimin üzerinden yirmi yıl geçmesine rağmen bu davranış, artık bir dinî gelenek olarak Arnavut halk tarafından savunulmaktadır. Bir ilahiyatçı söz konusu uygulamanın yanlış olduğunu hatırlatsa alacağı cevap, Arnavut geleneği de atıfla, “Senin deden de tavuk kesiyordu, ben de kesiyorum. Değişen ne oldu da buna karşı çıkıyorsun!” olacaktır.

Bugünkü Arnavut için dindar beş vakit namaz kılmasa da dine saygılı olan, zaman zaman orucunu tutan, kurbanını kesen insandır. Bu insanın biraz alkol alması dindarlığını hanel getirmez. Türkiye örneğinde olduğu gibi, kurban etiyle alkol alınmayacağı gibi anlayışlar söz konusu değildir. Günümüzde hala azımsanmayacak sayıda insan domuz etinin İslam’ca haram olduğunun farkında değildir. Bazı yerleşim yerlerinde cami ve minare olmadığı için yabancı bir insanın, Ramazan ayında bile İslam’a dair doğrudan bazı alametleri görmesi zordur. İnsanların Müslümanlığı çoğunlukla içlerine nüfuz etmekle anlaşılmaktadır. Bugün kırk yaşın üzerinde olup resmi öğretiyeye göre dindar olarak nitelendirilebilecek insan sayısı çok azdır. Din ancak yeni açılan camiler, yavaşça çoğalan dinî neşriyat, yeni kurulan medreseler (İmam Hatip Liseleri) ve ülkede faaliyet gösteren dinî grupların çalışmalarıyla uzun vadede etkinlik ve görünürlük kazanacak gibi durmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Afmataj, Luan, *Arnavutluk Bektaşiliği, Başlangıcı, Gelişmesi Ve Günümüzdeki Durumu*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi S.B.E, İstanbul, 2009.
- Armstrong, D. Heaton, *Princi Vidi Shqiperia, Gjashte Muaj Mbreteri*, A.İ.İ.S Yay., Tiran, 2008.
- Arslan, Mustafa, *Türk Popüler Dindarlık*, Dem Yay., İstanbul, 2004.
- Basha, Ali M., “Nje shekull Ne sherbim Te Kombit”, *Drita Islame*, Sy. 1, Tiran, 2012.
- _____ , “Riorganizimi Gradual İ Fese Islame (1912-1920)”, *Drita Islame*, Sy. 4, Tiran, 2012.
- _____ , *İslami ne Shqiperi gjate shekujve*, Tiran, 2005.
- _____ , *Neper Gjurmët E İslamit*, Tiran, 2005.
- _____ , *Rrugetimi İ Fese Islame Ne Shqiperi (1912-1967)*, Tiran, 2011.
- Bello, Hasan, “Diktatura dhe Besimet Fetare”, *Drita Islame*, Sy. 1, Tiran, 2012.
- Bilge, Mustafa L., “Arnavutluk”, *DİA*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul, 1991.
- Bilgin, Vejdi, *Bizi Kuşatan Toplum: Sosyolojiye Giriş*, Düşünce Kitabevi Yay.,3. bs., İstanbul, 2012.
- _____ , *İbadet: Şekilsel, Sembolik ve Toplumsal*, Emin Yay., Bursa, 2011.
- Birişik, Feyzullah (Haz.), *Sahih-i Buhari Muhtasarı*, Polen Yay, İstanbul, 2008.
- Bozboran, Nuray, “Arnavutluk Milliyetçiliğinin Gelişimi”, *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Vadi Yay., Ankara, 2006.
- _____ ,”Arnavutların Kökeni”, *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Vadi Yay., Ankara, 2006.
- Bozkurt, Nebi, “Kandil”, *DİA*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, İstanbul, 2001.
- Çikaleshi, Ledjan, “Muharrem Blakçori”, *Drita Islame*, Sy. 1, Tiran, 2012.

- Çinpolat, Salih, *Karaçay Halk İnanışları ve Uygulamaların Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi (Tokat Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üni., SBE, Kayseri, 2009.
- Derguti, Menduh, Boçi, Sonila, *Historia*, Albas Yay., Tiran, 2011.
- Derguti, Menduh, Duka, Ferit, *Historia E Shqiptarve*, Albas Yay., Tiran, 2011.
- Erol, Mehmet Seyfettin, “Soğuk Savaş Döneminde Balkanlar (1945-1989)”, *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Vadi Yay., İstanbul, 2006.
- Hako, Hulusi, *Akuzojme Fene*, Naim Frashëri yay., Tiran, 1968.
- _____, *Ateizmi Shkencor*, Tiran Üniversitesi yay., Tiran, 1983.
- _____, *Feja e parë nën dritën e shkencës*, Naim Frashëri yay., Tiran, 1962.
- _____, *Gruaja Dhe Femija-Viktimat Me Te Ndieshme Te Ideologjise Fetare*, Mihal Duri yay., Tiran, 1968.
- Hako, Hulusi, Madhi, Sotiraq, Angjeli, Kristaq, *Feja Eshte Opium Per Popullin*, Naim Frashëri yay., Tiran, 1964.
- İbrahimi, Nexhat, *Historia dhe Kultara Islame Shqiptare*, C. 10, Logos Yay., Üsküp, 2009.
- Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, C. 2, Trc. Zehra Savan, Küre Yay., İstanbul, 2006.
- Kruja, Genti, *Shqiptaret Perballe Sfidave Te Mirekuptimit Nderfetar*, Prizmi Yay., Tiran, 2008.
- Kurt, Abdurrahman, *Din Sosyolojisi*, Dora yay., Bursa, 2011.
- Lika, Ferit, “Kur Mevludi Kthehet Ne Tradite”, *Drita Islame*, Sy. 4, Tiran, 2012.
- Özel, Ahmet, “Mevlit”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı yay., C. 29, Ankara, 2004.
- Özgür, Nurcan, “Krallık Döneminde Arnavutluk”, *Balkanlar El Kitabı*, C. 2, Vadi Yay., Ankara, 2006.
- _____, “Sosyalizm Döneminde Arnavutluk”, *Balkanlar El Kitabı*, C. 2, Vadi Yay., Ankara, 2006.

- Pamuk, Bilgehan, “Osmanlı Döneminde Arnavutluk”, *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Vadi Yay., Ankara, 2006.
- Popovic, Aleksandre, *Balkanlarda İslam*, İnsan Yay., İstanbul, 1995.
- Popu, A., Pellumbi, S., *Diyalektik Materyalizm ve Tarihselliği*, Mihal Duri Yay., Tiran, 1974.
- Qirici, Mina, *Thelbi Reaksionar İ Muslimanizmit*, Naim Frashëri yay., Tiran, 1967.
- Shehu, Asllan, *Arnavut Alimleri Ve Akaid Eserleri*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üni., SBE., Bursa, 2011.
- Syrtari, Muhamed, “30 Qitabe Qe Zgjojne Kujtimin E İmam Ali Shoshit”, *Drita İslame*, Sy. 5, Tiran, 2012.
- Tagani, Artur, *Arnavut Ateistlerden Hulusi Hako 'nun Din Hakkındaki Görüşleri*, Selçuk Üniv., SBE, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007.
- Tanyu, *Hikmet*, “Dini Folklor veya Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde bir Araştırma”, *Ankara Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 21, Ankara, 1980.
- Tekin, Mustafa, “Dindarlık Bağlamında Amel-i Salih Kavramına Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Dindarlık Olgusu*, Kurav Yay., Bursa, 2006.
- Yazexhi, Olsi, “*Kryengritja Popullore Shqiptare E 1912 – 1915*”, www.dielli.net (KryengritjaPopulloreShqiptare.pdf.) [Erişim tarihi 15.04.2012].

KAYNAK KİŞİLER

- Artan Ymeri (Artan Ümeri)**, 1972 doğumlu, Cerrik’lidir. Komünizm döneminde eğitimini görmüş. Şu anda aynı şehirde şoförlük yapmaktadır.
- Avni Nelaj (Avni Nelay)**, 1964 doğumlu, Laç’lıdır. Komünizm döneminde inşaat sektöründe çalışmıştı. Şu anda kendi inşaat şirketini yürütmektedir.
- Bajram Omeri (Bayram Omeri)**, 1952 doğumlu, Elbasan’lıdır. Komünizm döneminde tarih fakültesinden mezun oldu. Tarih fakültesinden sonra öğretmenliğe

atanmıştır ve hala bir özel okulda tarih öğretmenliği yapmaktadır. Birkaç seneliğine Elbasan ilin eğitim müdürlüğünü de yürütmüştür.

Burbuqe Qafa (Burbuke Kafa), 1963 doğumlu, Elbasan'lıdır. Komünizm döneminde Arnavut Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun olmuş ve öğretmen olmuştur. Şu anda aynı göreve devam etmektedir.

Gazmir Qafa (Gazmir Kafa), 1972 doğumlu, Elbasan'lıdır. Komünizm döneminde eğitimini görmüş ve komünizm sonrasında bir süreliğine Yunanistan'da çalışmıştır. Şu anda tarım mühendisliğiyle uğraşmaktadır.

İbrahim Bici (İbrahim Bisa), 1931 doğumlu, Elbasan'lıdır. Komünizm döneminde tarım işlerle uğraşmıştır. Yaşadığı bölgede Arnavutluk'un en dindar bölgesi olarak tanınmaktadır. Şu anda emeklidir.

İdajet Baku (Hidayet Baku), 1958 doğumlu, Elbasan'lıdır. Komünizm döneminde astsubaylık görevine üstlenmişti. Şu anda emeklidir.

İsuf Bica (İsuf Bisa), 1962 doğumlu, Elbasan'lıdır. Komünizm dönemin son yıllarına doğru astsubaylık görevine getirilmişti. O günden itibaren hala askeriyede astsubaylık yapmaktadır.

Mendresi Qafa, 1960 doğumlu, Elbasan'lıdır. Komünizm döneminde iletişim ve telekom enstitüsünü bitirmiştir. Mezun olduktan sonra bir ilçede iletişim müdürlüğünü yapmıştır. Komünizm döneminden sonra da bir süre bu göreve devam etmiştir.

Muhamed Myrteza, 1944 doğumlu, Korça'lıdır. Komünizm döneminde hem tarih hem de Arnavut dili ve edebiyatı okumuş ve öğretmen olmuştur. Şu anda ise Korça'daki özel Türk okulunda edebiyat öğretmenliği yapmaktadır.

Musa Sula, 1939 doğumlu, Elbasan şehrinin bir köyünde doğmuştur. Lise eğitimini Korça şehrinde tamamlamıştır. Komünizm döneminde ayakkabıcılık yapmıştır. Emeklidir, ayrıca aynı zamanda Laç şehrindeki merkez camide imamlık yapmaktadır.

Nexhai Gjura (Necai Cura), 1948 doğumlu, Kavaja'lıdır. Komünizm döneminde filoloji fakültesinden mezun olmuştur. Mezun olduktan sonra öğretmenliğe

atanmıştı. Şu anda Kültür Bakanlığında İslam dinin temsilcisi ve müdürü olarak çalışmaktadır.

Rakip Qafa (Rakip Kafa), 1913 doğumlu, Elbasan'lıdır. Krallık döneminde çalışmış, komünizm döneminde bir iş yapmamıştır. Şu anda hala yaşamaktadır ve emeklidir.

Sami Bici (Sami Bisi), 1963 doğumlu, Peqin'lidir. Komünizm döneminde önce tarım sektöründe, sonra da emniyet müdürlüğünde çalışmıştır. Komünizm yıkıldıktan sonra bu görevde birkaç yıl daha kalmış ve istifa etmiştir. Şu anda inşaat sektöründe çalışmaktadır.

Sashenka Çenko (Saşenko Çenko), 1950 doğumlu, Korça'lıdır. Komünizm döneminde tıp fakültesinden mezun olmuş ancak dindar bir aileden geldiği için uzmanlaşma hakkı tanınmamıştır. Mezun olduktan sonra doktorluk ve başhekimlik yapmıştır. Şu anda halen Korça'daki merkez hastanede doktorluk yapmaktadır.

Shyqyrie Nelaj (Şükürrie Nelay), 1966 doğumlu, Laç şehrinde yaşamaktadır. Komünizm döneminde sadece liseyi bitirebilmişti. Üniversite okuma hakkı tanınmadı. Komünizm döneminde tarım sektöründe çalışmıştır. Şu anda ev hanımıdır.

Ymer Lika (Ömer Lika), 1937 doğumlu, Kavaja'lıdır. Komünizm döneminde tarım sektöründe çalışmıştı. Şu anda emeklidir.

EK:1

Diyalektik Materyalizm ve Tarihselliği isimli kitabın içindekiler bölümü

1. Bölüm

Marksizm – Leninizm Felsefesi – Proletaryanın İhtilal Anlayışı

- 1- Felsefenin Objektifliği. Toplumdaki Yeri Nedir.
- 2- Diyalektik Materyalizmi ve Tarihselliği – İşçi Sınıfının İhtilal Felsefesi.
- 3- Diyalektik Materyalizmi ve Tarihselliği – Felsefedeki İhtilal.
- 4- Marksist – Leninist Felsefeyi Anlamak İçin Nasıl Çalışmalıyız ve Nasıl Daha İyi Anlayabiliriz.

MATERYALİZM TEORİSİ

2. Bölüm

Zerre (matter) ve Vicdan. Dünyanın Özünü Anlama Açısından Materyalist Düşünce.

- 1- Zerre ve Onun Diyalektik Materyalizmini Kavrama.
- 2- Dünya Kesintisiz Bir Yörüngede Hareket Halindedir.
- 3- Dünya Sonsuz ve Sınırsızdır.
- 4- Vicdan: Zerrenin Yansıması ve Onun Ürünüdür.
- 5- Ve İnsan Vicdanının Özü.

3. Bölüm

Materyalist Diyalektiğini Tanıma Teorisi. Teorinin Pratikte Bağlantısı – Materyalist Diyalektiğini Tanımanın Özü.

- 1- Bizi Kuşatan Dünya Tanınabilir mi?
- 2- Pratik Tanımanın Özü, Bizim Bilgilerimizin Kaynağı.
- 3- Tanımanın Diyalektik Çalışması.
- 4- Bizim Bilgilerimiz Hangi Karaktere Sahiptir.
- 5- Gerçek Olanı ve Gerçek Olmayanı Nasıl Fark Edeceğiz.
- 6- İdealizmin Gnoseljik Kökleri.

MATERYALİZMİN DİYALEKTİĞİ

4. Bölüm

Materyalist Diyalektiği – Genel Bağlantısının Ve Gelişmesinin Teorisi.

- 1- Genel Bağlantısının Kuramı.
- 2- Gelişme Kuramı.

5. Bölüm

Ünite Kanunu Ve Karşıt Olanlarının Savaşı.

- 1- Sorunlar Ve Roller.
- 2- Sorunların Özel Karakteri.

6. Bölüm

Ölçülerin Değişmesindeki Kalite Farklığına Geçiş Kanunu.

- 1- Kalite Ve Ölçü.
- 2- İki Temelin Özü – Ölçü Ve Kalite Gelişmesi.
- 3- Kalitenin Değişmesindeki Temel Formlar.

7. Bölüm

Yokluk Kanunu – Yeni İcad Etme Ve Eskiye Yok Etme Kanunu.

- 1- Diyalektiğin Reddedilmesi. Diyalektiğin Özü Ve Rolü.
- 2- Yenilikçiler Kazanacak.
- 3- Tamamlanmasının Farklı Formları.

8. Bölüm

Materyalizm Diyalektiğini Maddeleri.

- 1- Sebep – Sonuç.
- 2- Gereklilik – Tesadüf.
- 3- Kanun – Adalet.
- 4- İmkân, Olasılık – Realite.
- 5- İçerik – Form.

TOPLUMSAL HAYATIN MADDİ ŞARTLARI VE TARİHİ BOYUTUNU KAVRAMA.

9. Bölüm

Tarihsel Materyalizm – Toplumun Genel Kanunlarının Gelişmesinde Materyalizmin Ve Bilimin Etkisi.

- 1- Tarihsel Materyalizm Neyi İnceler.
- 2- Toplumun İncelenmesinde İhtilalın Etkisi.
- 3- Toplumun Gelişmesindeki Kanunların etkileri Ve İnsanların Ahlaki Davranışları.

10. Bölüm

Maddi Hayatın Şartları.

- 1- İnsanlık Toplumunun Gelişmesinde Çalışmanın Etkisi.
- 2- Coğrafya Ve Toplum.
- 3- Nüfus Yoğunluğu Ve Artışı.
- 4- Üretim Gücünün Diyalektiğinin Gelişmesi Ve Üretimle İlişkisi.

11. Bölüm

Ekonomi (İktisat) - Toplum Bilgileri.

- 1- İktisat Temeline Göre Üstyapı.
- 2- Üstyapının Toplumun Gelişmesindeki Aktif Rolü.
- 3- Üstyapının Sosyalizmdeki Rolü.
- 4- Ekonomi (İktisat) - Toplum Bilgileri.

12. Bölüm

Halk; Tarihin Yaratacısı.

- 1- Toplumun Gelişmesindeki Son Güç: Halkın Kriterleri.
- 2- Toplumsal Hayattaki Fertlerin Rolü.
- 3- Marksist – Leninist Partisinin Çizgisi.

TOPLUMSAL HAYAT – TOPLUM SİYASETİ

13. Bölüm

Sınıflar Ve Sınıflar Arası Çatışma

- 1- Sınıflar Nelerdir Ve Nasıl Doğmuşlardır.
- 2- Sınıflar Arası Çatışma – Toplum Tarihinde Hareketlerin Gücü.
- 3- Sınıflar Ve Partiler. Marksist – Leninist Partisi Ve Sınıflar Arasındaki Çatışmada Partinin Rolü.
- 4- Sosyalizmde Sınıflar Ve Sınıflar Arası Çatışma.

14. Bölüm

Toplumun İhtilali, Marksist – Leninist Teorinin Sosyalist İhtilali Üzerindeki Etkisi.

- 1- Tarihin Vagonları: İhtilaller.
- 2- Sosyalizm İhtilali – Kapitalizmden Sosyalizme Geçişteki Objektif Kanun.
- 3- Bizim Çağımızın Sorunları.
- 4- Yollar Ve İhtilalin Gelişmesindeki Formlar.

15. Bölüm

Marksist – Leninist Teorinin Devlet Üzerindeki Etkisi. Proletarya Diktatörlüğü.

- 1- Devlet, Bütün Sınıfları Sömürge Altına Alır.
- 2- Proletarya Diktatörlüğü - Yeni Devlet Tipi.
- 3- Proletarya Diktatörlüğü Ve Komünizme Doğru İlerleme.

16. Bölüm

Marksizm – Leninizmin Savaş, Barış Ve Askeriye Üzerindeki Etkisi.

- 1- Savaşın Doğuşu Ve Savaşın Özü.
- 2- Gerçek Ve Gerçek Olmayan Savaşlar.

17. Bölüm

Milliyetçilik Meselesi Ve Ulusal Kurtuluş Hareketinin Savaşı

- 1- Vatan Üzerindeki Marksist – Leninist Düşünce.
- 2- Marksistler – Leninistler Milliyetçiliği Nasıl Değerlendirirler.
- 3- Ulusal Kurtuluş Hareketi Ve Emperyalizme Karşı Savaş.

18. Bölüm

Aile Ve Yaşam

- 1- Aile Ve Ailenin Tarihi Gelişimi.
- 2- Sosyalizmde Aile.
- 3- Yaşam.

TOPLUMLUN MANEVİ HAYATI.

19. Bölüm

Toplum Vicdanının Toplumsal Hayat Üzerindeki Rolü.

- 1- Toplum Vicdanı: Toplum Varlığının Yansıtılmasıdır.
- 2- Toplum Psikolojisi Ve İdeolojisi.

20. Bölüm

Toplum Vicdanının Formları.

- 1- Siyaset Ve Gerçek.
- 2- Ahlak.
- 3- Komünist İşçilerin Eğitim Ve Sanattaki Onun Rolü.
- 4- Toplumun Gelişmesinde Bilimin Rolü.
- 5- Din: Toplum İçin Afyondur.

21. Bölüm

- 1- Marksist – Leninist Felsefe, Bolşevizm İdeolojisinin Hiçbir Akımıyla Barışamaz.
- 2- Sosyalizm İhtilalinin Yenmesinin Temel Şartı Revizyona Karşı Yapılmış Olmasıdır.
- 3- Komünizm Teorisinin Temeli: Marksist – Leninist Felsefe.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı-Soyadı: Anis QAFA
Ülke: Arnavutluk
Doğum Yeri ve Yılı : Elbasan – 11.08.1987
Tel ve amail: anis_qafa@hotmail.com 00355 67 21 24 328

Eğitim Durumu

Lise : 2002 – 2006 “Liria” Medresesi (Türkçe)
Lisans : 2006 – 2010 Uludağ Üniv: İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans : 2010 – 2012 Uludağ Üniv: Sosyal Bil. Enstitüsü
Din Sosyolojisi Bölümü

Doktora:

Medeni Durum : Bekar

Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi: Türkçe (çok iyi), İngilizce (iyi), Arapça (iyi).

Çalıştığı Kurumlar: Arnavutluk Diyaneti

2010 – 2011 : Arnavutluk'ta genel vaiz

2011 – : Arnavutluk'ta müftü

Kullandığı Burslar : TDV Bursu

Aldığı Ödüller :

Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri :

Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler :

Yayımlanan Çalışmalar :

Adı Soyadı

Anis QAFA

BURSA - 2012